

TİSK AKADEMİ

Grev Yasak ve Sınırlamalarına Topluca Bakış
Tankut Centel

**Türkiye’de İşgücü Piyasası Göstergelerine Etki Eden Şokların
Kahcılığının Analizi**
İbrahim Arısoy

**Emek Gelirleri Vergi İndirimi: Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi,
Özellikleri ve Sorunları**
Birsen Nacar Karabacak

**İşçinin İşin Görülmesi Sırasında Meydana Getirdiği Eser Üzerindeki
Telif Hakları**
Mustafa Ateş

ISO 9001:2000 Belgesi TKY Uygulamaları için Bir Adım mı?
Tülay İlhan Nas

**Etkinlik ve Telafi Edici Etki Hipotezi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine
Ampirik Bir İnceleme**
Asuman Altay
Ahmet Aysu

Türk Savunma Sanayiinde Offset Uygulamaları
Mehmet Yazıcı
Dilek Temiz
Duygu Erdoğan

**Futbol Kulüplerinin Sportif Performansları ile Hisse Senedi
Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği**
Fatih Temizel
Erkan Özata
Ethem Esen

TİSK AKADEMİ

CİLT: 8 SAYI: 15

Sahibi

Türkiye İşveren Sendikaları
Konfederasyonu Adına
Tuğrul KUDATGOBİLİK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Bülent PİRLER

Editör

Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK

Yayın Kurulu Sekreterleri

Emel ÇOPUR
Sibel TUĞ

İdare Yeri

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi Reşat Nuri Sokak
No : 108 06540 Çankaya - ANKARA
Tel : (+90 312) 439 77 17 (pbx)
Faks : (+90 312) 439 75 92-93-94
Web : www.tisk.org.tr
E-posta : tisk@tisk.org.tr

Baskı Tarihi

31 Mart 2013

Tasarım ve Baskı

AJANS-TÜRK GAZETECİLİK MATBAACILIK İNŞ. SAN. A.Ş.
İstanbul Yolu 7. km. Necdet Evliyagil Sok. No: 24
Batıkent - ANKARA
Tel : (+90 312) 278 08 24 • Faks : (+90 312) 278 18 95

ISSN:1306-6757

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

TİSK AKADEMİ, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, EBSCO Veri Tabanı ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

TİSK AKADEMİ, Basın Meslek İlkelerine uymayı taahhüt eder.

Yayın İlkeleri

TİSK AKADEMİ, yılda iki kez Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayınlanan makalelerin yayın hakkı Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'na aittir ve yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

DANIşMA KURULU

Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Teoman AKÜNAL	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğrul ARAT	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ARICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AYDOĞUř	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tankut CENTEL	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Emin ÇARIKÇI	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Prof. Dr. Münir EKONOMİ	
Prof. Dr. Hüsnü ERKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz ESEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. William B. GOULD IV	Stanford Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel İNAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muhteřem KAYNAK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KIřLAL	Saint Leo Üniversitesi
Prof. Dr. řükrü KIZILOT	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan MORGİL	
Yrd. Doç. Dr. Murat MUNGAN	Florida State Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer MÜFTÜOĞLU	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muna Baron NDULO	Cornell Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SARGUT	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nur SERTER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Polat SOYER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan SÜRAL	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sarper SÜZEK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa TARHAN	Loyola University Chicago
Prof. Dr. Fevzi řAHLANAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sübidey TOGAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nahit TÖRE	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. İlter TURAN	Bilgi Üniversitesi
Dr. Mehmet UĞUR	Greenwich Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi

Alfabetik olarak soyadı sırasına göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER

- **Grev Yasak ve Sınırlamalarına Topluca Bakış**
Prof. Dr. Tankut Centel6
Koç Üniversitesi-Hukuk Fakültesi
- **Türkiye’de İşgücü Piyasası Göstergelerine Etki Eden Şokların Kalıcılığının Analizi**
Dr. İbrahim Arısoy22
Çukurova Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- **Emek Gelirleri Vergi İndirimi: Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi, Özellikleri ve Sorunları**
Yrd. Doç. Dr. Birsen Nacar Karabacak42
Akdeniz Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- **İşçinin İşin Görülmesi Sırasında Meydana Getirdiği Eser Üzerindeki Telif Hakları**
Doç. Dr. Mustafa Ateş68
Rekabet Kurumu
- **ISO 9001:2000 Belgesi TKY Uygulamaları için Bir Adım mı?**
Doç. Dr. Tülay İlhan Nas96
Karadeniz Teknik Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- **Etkinlik ve Telafi Edici Etki Hipotezi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir İnceleme**
Prof. Dr. Asuman Altay130
Arş. Gör. Ahmet Aysu
Dokuz Eylül Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- **Türk Savunma Sanayiinde Offset Uygulamaları**
Doç. Dr. Mehmet Yazıcı156
Yrd. Doç. Dr. Dilek Temiz
Duygu Erdoğan
Çankaya Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- **Futbol Kulüplerinin Sportif Performansları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği**
Yrd. Doç. Dr. Fatih Temizel178
Yrd. Doç. Dr. Erkan Özata
Yrd. Doç. Dr. Ethem Esen
Anadolu Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

CONTENTS

● An Overview of Prohibitions and Restrictions of Strike	
<i>Prof. Dr. Tankut Centel</i>	6
<i>Koç University-Faculty of Law</i>	
● An Analysis of Persistency of Shocks to Labor Market Indicators in Turkey	
<i>Dr. İbrahim Arısoy</i>	22
<i>Çukurova University-Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
● Of Earned Income Tax Credit Development, Structure and Operation, Features and Issues	
<i>Assistant Prof. Dr. Birsen Nacar Karabacak</i>	42
<i>Akdeniz University-Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
● Copyright on the Works Created by Workers in Carrying out of their Duties	
<i>Associate Prof. Dr. Mustafa Ateş</i>	68
<i>Turkish Competition Authority</i>	
● Is the ISO 9001: 2000 A Step for TQM Practices?	
<i>Associate Prof. Dr. Tülay İlhan Nas</i>	96
<i>Karadeniz Technical University- Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
● Efficiency and Compensation Hypothesis: An Empirical Investigation in Selected Countries	
<i>Prof. Dr. Asuman Altay</i>	130
<i>Res. Asst. Ahmet Aysu</i>	
<i>Dokuz Eylül University-Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
● Offset Practices in Turkish Defense Industry	
<i>Associate Prof. Dr. Mehmet Yazıcı</i>	156
<i>Assistant Prof. Dr. Dilek Temiz</i>	
<i>Duygu Erdoğan</i>	
<i>Çankaya University-Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	
● The Analysis of the Relationship between Sportive Performances of the Football Teams and their Stock Returns: The Turkish Case	
<i>Assistant Prof. Dr. Fatih Temizel</i>	178
<i>Assistant Prof. Dr. Erkan Özata</i>	
<i>Assistant Prof. Dr. Ethem Esen</i>	
<i>Anadolu University-Faculty of Economics and Administrative Sciences</i>	

ÖZET

Grev Yasak ve Sınırlamalarına Topluca Bakış

Grev hakkı üzerine getirilmiş yasak ve sınırlamalar, 1982 Anayasası'nın geçirdiği son değişiklikten sonra, yeniden ele alınmıştır. Nitekim, yeni kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, daha önce varolan grev yasak ve sınırlamalarını yeniden düzenlemiştir. Söz konusu yasanın getirilişinde ise, 87 ve 98 sayılı ILO sözleşmelerinin uygulanması konusunda, uluslararası çevrelerce Türkiye'ye karşı yöneltilen eleştiriler önemli ölçüde etkili olmuştur.

Yeni düzenlemenin, grev yasaklarında önemli bir daraltmaya gittiği söylenebilir. Nitekim, ilkin, noterlik hizmetleri grev yasağı kapsamından çıkarılmıştır. Sonra, sağlık işyerleriyle ilgili grev yasağı, hastanelere indirgenmiştir. Bunun gibi, eğitim ve öğretim kurumları ile çocuk bakım yerleri ve huzurevlerine ilişkin yasaklar da, ortadan kalkmıştır.

İş hukuku amaçlı olmayan grevler ile işyerindeki toplu eylemlere ilişkin yasaklar daha önce Anayasa metninden çıkarıldığı gibi, yeni yasa da bu tür eylemlere ilişkin yasaklayıcı açık bir düzenlemeye yer vermemiştir. Ancak, yasal grev tanımına uymayan bu tür eylemlerin, önümüzdeki dönemde de yasa dışı grev olarak nitelendirilmesi devam edecektir.

JEL Sınıflaması: K31

Anahtar Kelimeler: Grev Hakkı, Grev Yasağı, Grev Oylaması, Grev Ertelemesi

ABSTRACT

An Overview of Prohibitions and Restrictions of Strike

Subsequent to the latest amendments to the 1982 Constitution, prohibitions and limitations on the right to strike were taken back to the agenda. As a matter of fact, The Act no. 6356 on Labor Unions and Collective Labor Agreement re-regulated the existing prohibitions and limitations on strikes. Throughout the adoption process of the new act, criticisms in the international realm directed against Turkey with regard to the implementation of the ILO Conventions No. 87 and 98 were highly effective.

It can be mentioned that the new regulation limits the restrictions of the right to strike to a great extent. Hence, notary services were excluded from the scope of the restriction of strike. Moreover, the scope of the restriction of strike regarding the health services were limited to hospitals. Likewise, restrictions with regard to the educational institutions, daycare centers, as well as nursing home facilities were abolished.

Prohibitions on strikes that were pursued with a goal falling out of the scope of labor law, or the prohibitions with regard to collective action at the workplace were excluded from the Constitution; also, the new Act does not comprise any prohibitory regulation with this regard. However, such actions which do not fit in the legal definition of strike will continue to be regarded as illegal strike.

JEL Classification: K31

Keywords: Right to Strike, Strike Ban, Strike Ballot, Postponement of Strike

Grev Yasak ve Sınırlamalarına Topluca Bakış

Prof. Dr. Tankut Centel

İRİŞ

18 Ekim 2012 tarihinde kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu [STİSK] (RG. 7.11.2012, No. 28460), toplu (kollektif) iş ilişkilerini ve bu arada daha önce varolan grev yasak ve sınırlamalarını yeniden düzenlemiştir. Bu bağlamda, söz konusu yasanın kabulünü gerektiren nedenler arasında, ülkemizdeki grev yasak ve sınırlamalarının genişliğine karşı, geçmişte uluslararası ve ulusal platformlarda ortaya atılan eleştirileri karşılama gereksiniminin başı çektiğini belirtmek gerekir. Gerçekten, grev yasak ve sınırlamalarının çok sayıda olduğu

ve çok geniş bir işçi kesimini doğrudan hedeflediği iddiası, yakın geçmişte yapılan eleştirilerin temel hareket noktalarından birini oluşturmuştur.

STİSK, grev yasak ve sınırlamaları konusunda ilkin, daha önceki yasa madde sayısını azaltmıştır. Nitekim, daha önce 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu [TİSGLK], grev yasaklarını esas olarak üç madde içinde düzenlemişken; STİSK, söz konusu yasakları tek bir madde (m. 62) içinde toplamıştır. Bunun gibi, grev erteleme ve grev oylamasına ilişkin sınırlamalar için de, yeni bazı esaslar kabul edilmek suretiyle, grev hakkının kullanılmasına işlerlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bunların ne ölçüde grev hakkının kullanımını ko-

laylaştırdığı ve grev hakkına işlerlik kazandırdığı sorusunun yanıtı ise, tartışılmak gerekir.

Grev yasakları getirilirken, gerekli denge sağlanabilmesi açısından, aynı yasaklar lokavt için de öngörülmüştür. Ancak, çalışma yaşamına demokratik niteliğin kazandırılması bakımından önemli olan husus, grev hakkına getirilmiş bulunan yasak ve sınırlamaların esas alınmasıdır. Buna göre, esas olarak, grev hakkına ilişkin yasak ve sınırlamalar üzerinde durulacaktır.

Bu nedenle, aşağıda ilkin, grev yasaklarına ve sonra da, grev hakkının sınırlamalarına ilişkin yeni yasal düzenlemeler aktarılacak; daha sonra ise, STİSK ile TİSGLK'nun konuya bakış açılarını saptayabilmek için, karşılaştırma yoluna gidilecektir.

I. Grev Yapmanın Yasaklanması

STİSK m. 62, bazı yer ve işler ile durumlarda, grev yapılmasını yasaklamıştır. Burada söz konusu olan grev ve lokavt yasakları ise, bazen sürekli ve bazen de geçici bir nitelik taşır. Ancak, bu yasaklar; ister sürekli ve isterse geçici bir nitelik taşıyanlar, anılan hükümde gösterilen iş, yer ve durumlarla sınırlı olup, bunların örnekseme yoluyla genişletilmeleri söz konusu değildir.

Diğer yandan, TİSGLK'ndan farklı olarak STİSK m. 62, grev yasaklarını tek bir yasa maddesi içinde topladığı için, artık grev yasaklarını yer veya iş olarak ele almakta bir yarar görülmemektedir. Nitekim, sözgelimi, “cenaze ve tekfin işleri” (TİSGLK m. 29/2

ve 30/3) “cenaze işleri ve mezarlıklar” (STİSK m. 62/I) olarak birleştirilip aynı düzenlemede ele alındığı için, artık bu tür bir grev yasağında işin türünü veya yapıldığı yeri araştırmanın pratik yararı ortadan kalkmış durumdadır. Bununla birlikte, STİSK m. 62'nin, birleştirme yoluna gittiği için daha önceki yer ve iş ayırımını (TİSGLK m. 29 ile 30'daki sıralamayı), enazından sürekli nitelikteki grev yasakları bakımından koruduğu da görülmektedir.

1. Sürekli nitelikteki grev yasakları

a) Grevin yasaklandığı işler

aa) Can ve mal kurtarma işleri

Can ve mal kurtarma işlerinde grev yapılması, yasaktır (STİSK m. 62/I). Yasakoyucu, anılan işlerin kesintiye uğraması halinde ortaya çıkacak olası zararın büyüklüğü karşısında, bu tür işler için grev yasağı öngörmüştür.

bb) Cenaze işleri

Cenaze işlerinde, grev yasağı öngörülmüştür (STİSK m. 62/I). Belirtilen işlerin, ölü gömme (tekfin) işlerini de kapsadığı açıktır. Çünkü, aksi takdirde söz konusu düzenlemenin, mezarlıklarda grevi yasaklayan STİSK m. 62/I hükmüyle uyum içinde olduğundan sözedilemeyecektir.

cc) Su, elektrik, doğal gaz, petrol ve bazı petrokimya işleri

Şehir şebeke suyu, elektrik, doğal gaz, petrol üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı ile naf-ta veya doğal gazdan başlayan petrokimya

işlerinde grev yapılması yasaktır (STİSK m. 62/I). Bu anlamda, ilgili yasal düzenlemede herhangi bir ayırım yapılmadığı için, söz konusu işler ister kamu kuruluşları ve isterse özel kişi ve kuruluşlar tarafından yürütülsün, grev yasağına tabi bulunmaktadır.

Ancak, STİSK m. 62/I'nın metni su konusunda sadece “şehir şebeke suyu”ndan söz ettiği için, su depolayıp bunları şişe ve damacanalarda satışı sunan özel su şirketleri bakımından, grev yasağı söz konusu olmayacaktır.

dd) Bankacılık hizmetleri

Bankacılık hizmetleri için, grev yasağı söz konusudur (STİSK m. 62/I). Buna göre, Merkez Bankası, Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Kalkınma Bankaları Birliği, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, finansal holding şirketleri, mevduat ve katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarında (Bankacılık K. m. 2, 3) görülen bankacılık hizmetleri, grev yasağına tabidir. Bu konuda, söz konusu bankaların kamu kesimine veya özel sektöre ait olması ise, öngörülen grev yasağının uygulanması açısından herhangi bir önem taşımamaktadır.

Diğer yandan, son zamanda (6.12.2012 tarihinde) kabul edilen yeni (6362 sayılı) Sermaye Piyasası Kanunu (RG 30.12.2012, No. 28513), bankacılık hizmetleriyle ilişkili olan borsaları da, grev yasağına kapsamına katmıştır. Buna göre, “borsalar ve teşkilatlanmış diğer pazar yerleri, merkezi takas

kuruluşları ile MKK (Merkezi Kayıt Kuruluşu Anonim Şirketi) tarafından yürütülen hizmetler”, grev yasağına tabi bulunmaktadır (6362 sK. m. 137/II).

ee) İtfaiye ve toplu taşıma hizmetleri

Kamu kuruluşları tarafından yürütülen itfaiye ve şehir içi toplu taşıma hizmetleri, grev yasağına tabidir (STİSK m. 62/I). Anılan grev yasağı bakımından, iki noktanın belirtilmesinde yarar vardır. Bunlardan ilki; itfaiye işleri ile toplu taşıma hizmetlerinin belirtilen yasak kapsamına girmeleri için, bunların “kamu kuruluşlarınca yürütülmesi” gerektiğidir. İkinci nokta ise, toplu taşıma hizmetlerinin, ancak “şehir içi”nde yürütülmesi halinde, anılan grev yasağına kapsamına girmeleridir. Buna göre, özel kişilerce şehiriçi veya kamu kuruluşlarınca şehirlerarası yürütülecek toplu taşıma hizmetleri, söz konusu yasağın dışında kalmaktadır.

Diğer yandan, toplu taşıma hizmetinin hangi yoldan, yani deniz, kara, demiryolu veya diğer raylı araçlarla yapılması, herhangi bir öneme sahip değildir. Gerçekten, ilke olarak toplu taşıma hizmeti grev yasağına tabi olacaksa, artık bunun için hizmetin görülme yolu önem taşımamalıdır. Bu bakımdan, STİSK m. 62/I'de herhangi bir ayırma gidilmeyişi, yerinde olmuştur.

b) Grev ve lokavtın yasaklandığı yerler

aa) Mezarlıklar

Mezarlıklar, STİSK m. 62/I uyarınca, grev yasağı kapsamındadır. Esasen cenaze

işleri de aynı hüküm uyarınca grev yasağına tabi bulunduğundan, belli bir paralelliğin sağlandığı görülmektedir.

bb) Hastaneler

Sağlıkla ilgili işyerleri içinde sadece hastaneler için, grev yasağı öngörülmüştür (STİSK m. 62/I). Bu konuda, hastanenin devlet hastanesi veya özel hastane olması, grev yasağının uygulanması bakımından, herhangi bir önem taşımamaktadır.

Diğer yandan, ilaç ile aşı ve serum üreten işyerlerinin yanı sıra, klinik, senatoryum, prevantoryum, dispanser, huzurevi ve eczaneler, doğrudan sağlığı ilgilendirmelerine karşın söz konusu grev yasağının dışında tutulmuşlardır.

cc) Askeri işyerleri

Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından doğrudan işletilen ve uygulamada “askeri işyerleri” olarak adlandırılan işyerlerinde, grev yapılamayacaktır (STİSK m. 62/I).

2. Geçici nitelikteki grev yasakları

Geçici grev yasakları, belirli bir durumun gerçekleşmesi üzerine ve bu durumun devamı süresince grev yapılmasını veya greve devam edilmesini engellemektedir.

a) Doğa olaylarının gerçekleşmesi

Bakanlar Kurulu, genel yaşamı önemli ölçüde etkileyen doğa olaylarının gerçekleştiği yerlerde ve bu durumun devamı süresince yürürlükte kalmak kaydıyla, gerek-

li göreceği işyerlerinde grev yapılmasını yasaklayabileyecektir (STİSK m. 62/II tümce 1).

Bu bağlamda, Bakanlar Kurulu, özellikle su baskını, çığ kayması ve deprem gibi genel yaşamı felce uğratan, yani önemli ölçüde etkileyen doğa olaylarının gerçekleştiği yerler için, grev yasağı kararlaştırabilecektir. Ancak, söz konusu yerlerdeki tüm işyerleri için, grev yasağının getirilmesi gerekmeyip; söz konusu yasak kapsamına girecek işyerlerinin belirlenmesi, Bakanlar Kurulu’nun takdirine bırakılmıştır.

Diğer yandan, anılan grev yasağı, doğa olayının genel yaşam üzerindeki etkisinin devam ettiği süreyle sınırlı olup; genel yaşamın normale dönüşüyle birlikte, söz konusu yasak da ortadan kalkacaktır. Buna göre, Bakanlar Kurulu’na tanınan yasaklama yetkisi de, belirtilen süreyle sınırlıdır. Bu durumda, yasağın kalkmasından itibaren, grev uygulamasına devam edilebilecek; yani, 60 gün içinde ve altı işgünü önceden karşı yana bildirilmek kaydıyla, grev sürecini başlatılabilecektir (STİSK m. 62/II tümce 2).

b) Seyir halindeki ulaştırma araçları

Başladığı yolculuğu yurt içindeki varış yerlerinde bitirmemiş deniz, hava, demiryolu ve kara ulaştırma araçlarında, grev yapılamaz (STİSK m. 62/III). Bu bağlamda, yabancı ülkelere yapılmış yolculuğun bitmesi; deniz, hava ve kara ulaştırma araçlarının “varış yerleri”ne, yani Türkiye’de

yolculuğa başlanan limana veya istasyona ulaşılmasını anlatır. Buna göre, yabancı ülkedeki deniz veya hava limanına veya istasyona varılması ya da Türkiye'ye dönüşte ilk limana veya istasyona varılması, belirtilen yasağın kalkmasına yol açmayacaktır.

Diğer yandan, seyir halindeki ulaştırma aracının varış yerine ulaştıktan sonra, grev uygulamasına hemen başlanıp başlanamayacağı konusunda, herhangi bir açık hükme yer verilmiş değildir. Bu konuda, STİSK m. 60/I ve II hükmünün uygulanması ise, işin niteliğine uymamaktadır. Çünkü, varış yerinde yolculuğunu bitirmiş ulaştırma aracı, hemen yeni bir yolculuğa başlatılabilir ve böylece sonsuza doğru, ulaştırma araçlarında fiilen grev uygulanmasının önüne geçilmiş olur (bkz. Oğuzman, 1987, s. 194-195).

c) Sıkıyönetim

Sıkıyönetimin uygulandığı bölgelerde sıkıyönetim komutanlığı, grev yetkisinin kullanılmasını sürekli olarak durdurabilir veya izne bağlayabilir (Sıkıyönetim K. m. 3/I bent f). Burada söz konusu olan “durdurma”, aslında “yasaklama”dan ibarettir. Bu nedenle, böyle bir durumda STİSK m. 51/I hükmü örneksenerek, taraflardan birinin Yüksek Hakem Kurulu'na başvurmasının gerekeceğini kabul etmek, yerinde olur.

Diğer yandan, sıkıyönetimin sona ermesi veya sıkıyönetim komutanlığının durdurma kararını kaldırması durumunda, usulüne göre alınmış grev kararları, yeniden uygulamaya konulmak istenebilir. Bu durumda,

grevin, STİSK m. 60/I ve II uyarınca altı işgünü önceden karşı tarafa bildirilecek tarihte uygulamaya konulabileceğini kabul etmek, uygun olacaktır.

II. Grev Yapmanın Sınırlanması

1. Hukuki durumlarla ilgili sınırlamalar

a) Özel hakem anlaşmasının yapılması

Toplu çıkar uyuşmazlıklarında, taraflar özel hakem anlaşması yapabilir. Böyle bir anlaşma yapılmışsa, artık greve başvurulamaz. Nitekim, STİSK m. 52/III c. 1'de, “toplu çıkar uyuşmazlıklarında taraflar özel hakeme başvurma hususunda yazılı olarak anlaşma yaparlarsa, bundan sonra arabuluculuk, grev ve lokavt, kanuni hakemlik hükümleri uygulanmaz” denilmiştir. Bu yüzden, toplu çıkar uyuşmazlıklarında özel hakem anlaşması yapıldığı takdirde, özel hakem kararının toplu iş sözleşmesi hükmünde sayılması esası kabul edilmektedir (STİSK m. 52/III tümce 2).

b) Mahkemenin grevi durdurması

aa) Grevi durdurmanın koşulları

aaa) Grev hakkının iyiniyete aykırı biçimde kullanılması

Mahkemenin grevi durdurma kararı vermesinin en önemli koşulu, Ay. m. 54/II hükmünün anlatımıyla, grev hakkının “iyiniyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde” kullanılmasıdır. Aynı anlatıma, STİSK m. 72/I'de de yer verilmiştir. Söz konusu anlatımın ise, başarılı olduğunu söylemek

güçtür. Nitekim, öncelikle burada söz konusu olanın, grev hakkının iyiniyet kurallarına aykırı kullanılamaması, yani MK. m. 2'deki hakkın kötüye kullanılması yasağı olduğu belirtilmelidir (ayrıca bkz. ve krş. Aydemir, 2001, s. 186-187). Bu bağlamda, STİSK m. 72'nin madde başlığının, “*grev hakkının .. kötüye kullanılması*” olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Ay. m. 54/II ve STİSK m. 72/I, grev hakkının “*toplum zararına*” veya “*milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılması*”nı, hakkın kötüye kullanılması olarak kabul etmiştir. Bu konuda, takdir hakkı ise, yargıcıdır. Nitekim, yargıç, her somut olayda biryandan, grevin anayasal bir hak oluşunu ve diğer yandan da, doğruluk kuralını, özellikle toplum zararının veya ulusal servetin her grev uygulamasında belli ölçüde zarara uğramasının kaçınılmaz bulunduğunu gözönünde tutup, mevcut olayda ağır (makul ölçüyü aşan) bir zararın bulunup bulunmadığını araştırmalı ve kararını ona göre vermelidir.

bbb) İstem

Grev hakkının kötüye kullanılması nedeniyle bunun durdurulmasını isteme hakkına sahip bulunanlar, taraflar (*uyuşmazlığın karşı yanı*) ile *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı*'dır (STİSK m. 72/I). Bu konudaki başvuru, *görevli makamın bulunduğu yerdeki iş mahkemesine* yapılacaktır (STİSK m. 79).

bb) Grevi durdurma kararının hükmü

Mahkeme, yapılacak başvuruyu haklı bulduğu takdirde, uygulanan grevin durdurulmasına karar verir. Mahkeme kararının kesinleştiği anda henüz grev başlamamışsa, grev yapılamaz; aksi takdirde, yasa dışı grevle karşılaşılır.

Grevin durdurulması davası sürerken, grev devam edebilir. Ancak, davacı, mahkemedan geçici önlem (ihtiyati tedbir) alınmasını isteyebilir. Hernekadar bu husus STİSK m. 72'de düzenlenmemişse de, yasa dışı greve ilişkin tespit davasında geçici önlem düzenleyen STİSK m. 71/II hükmünden, niteliği bakımından tespit davasından ibaret olan bu davada yararlanılabilir. Bu bağlamda, geçici önlem kararına rağmen greve devam edildiği takdirde, uygulanacak grevin yasa dışı sayılması gerekecektir.

c) Bakanlar Kurulu'nun grevi erteleme

Ay. m. 54/IV, grevin ertelenebileceği hallerin yasayla düzenlenmesini öngörmüş ve söz konusu hükme dayanılarak, STİSK m. 63'de buna ilişkin düzenleme getirilmiştir.

aa) Grevin ertelenmesi

Bakanlar Kurulu, karar verilmiş veya başlanmış olan yasal bir grevin genel sağlığı veya ulusal güvenliği bozucu nitelikte olduğunu görürse, bu grevi 60 gün süreyle erteleyebilir. Bu bağlamda, erteleme süresi, söz konusu kararın yayımı tarihinde başlar (STİSK m. 63/I).

Buna göre, yasal bir grevi STİSK m. 63/I tümce 1 hükmü uyarınca erteleme yetkisi, sadece Bakanlar Kurulu'na aittir. Bu bağlamda, Bakanlar Kurulu, erteleme kararnameini her grev için ayrı ayrı almak zorundadır. Sonra, Bakanlar Kurulu, erteleme kararnameini geri alma yetkisine de sahiptir.

Erteleme süresi, 60 gündür. Bakanlar Kurulu'nun, aynı grevi ikinci kez erteleme yetkisi ise yoktur. Sonra, Bakanlar Kurulu, bir grevi 60 günden daha kısa veya uzun bir süreyle erteleyememektedir.

bb) Erteleme süresi içinde uyuşmazlığın çözümü

Erteleme kararnameinin yürürlüğe girmesi üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, bizzat veya görevlendireceği arbulucunun yardımıyla, uyuşmazlığın çözümü için erteleme süresince her türlü çabayı gösterecektir (STİSK m. 60/VII, 63/II tümce 1). Ancak, erteleme süresi içerisinde taraflar, aralarında anlaşmak suretiyle, uyuşmazlığı özel hakeme de götürebilirler (STİSK m. 63/II tümce 2). Bu takdirde ise, uyuşmazlık özel hakem tarafından çözülecek ve yasal (zorunlu) hakeme gitmeyecektir. Bununla birlikte, taraflar anlaşarak özel hakem olarak Yüksek Hakem Kurulu'nu seçmiş de olabilirler (STİSK m. 52/son).

Eğer yanlar erteleme süresinin sona erdiği tarihte anlaşmamışlar ve uyuşmazlığı özel hakeme de götürmemişlerse, altı iş günü içinde taraflardan birinin başvurusu üze-

rine uyuşmazlık, artık Yüksek Hakem Kurulu tarafından çözülecektir. Aksi takdirde, işçi sendikasının, toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi düşer (STİSK m. 63/III).

Bu bağlamda, uyuşmazlığın Yüksek Hakem Kurulu'na götürülmesi, taraflara bırakılmıştır. Buna göre, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın uyuşmazlığı Yüksek Hakem Kurulu önüne götürmesi, söz konusu değildir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'na uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kurulu'na (zorunlu tahkime) başvurma zorunluluğunun (TİSGLK m. 34/III) artık bulunmayışı, taraf iradelerinin esas alınması ve gerekli tarafsızlığın gösterilmesi bakımından, görece ileri bir adımdır (Caniklioğlu, 2012, s. 56).

2. Grev oylaması yoluyla grevin engellenmesi

Grev oylaması, *grev kararı alınmadan önce, gizli oyla işçilere danışma* anlamına gelir. Bunun, grev kararına demokratik bir nitelik kazandıracak tek araç olduğu ve grev kararını az sayıdaki yöneticiye kayıtsız şartsız bırakmayı engellediği söylenir (Çifter, 1997, s. 77; Ünal, 1993, s. 6 vd.). Türk hukukunda ise; grev kararının alınmasından önce değil de, grev kararı alındıktan sonra ve ancak belli bir oranda işçi istediği takdirde, bunların sendikalı olup olmadıklarına bakılmaksızın, grevin uygulanıp uygulanmaması konusunda grev oylamasının yapılması kabul edilmiştir (grev oylamasını anayasaya aykırı bulmayan eski bir Anaya-

sa Mahkemesi kararı için bak. AyM., 20.11.1967-1963-337/31-RG. 2.5.1969, No. 13188).

a) Grev oylaması isteme

Bir grevin belli bir işyerinde uygulanabilmesi için oylama yapılmasını grev kararının ilan edildiği tarihte o işyerinde çalışan işçilerin en az dörtte biri yazılı olarak istediği takdirde, grev oylaması yapılır (STİSK m. 61/I). Buna göre, grev oylamasının yapılmasını isteme hakkına sahip olanlar, işçilerdir. İşveren veya işveren vekili ise, grev oylaması yapılmasını isteyemez (Oğuzman, 1967, s. 90).

Diğer yandan, oylamaya katılacak işçilerin, o işyerinde çalışan işçi olması yeterlidir. Bunların sendikalı veya sendikasız ya da başka bir sendikanın üyesi olmaları ise, herhangi bir fark yaratmaz.

“O işyerinde çalışan işçiler” anlatımı, STİSK m. 61/I uyarınca, grev kararının işyerinde ilan edildiği tarihte işyerinde çalışan işçileri içerir. Buna göre, hasta, izinli veya geçici olarak bir başka yerde görevli bulunsalar dahi, grev kararının ilan edildiği tarihte o işyerinde çalışanların tümü gözönünde tutulur. Buna karşılık, o tarihte işyeriyle ilişkisi kesilmiş bulunan işçiler, dörtte birlik oranın hesabında dikkate alınmaz.

İşçiler, grev oylamasını grev kararının işyerinde ilan edildiği tarihten itibaren geçecek altı iş günü içinde, işyerinin bağlı bulunduğu görevli makamdan (STİSK m. 2/I bent c) ve yazılı biçimde (tek tek veya top-

luca) istemek durumundadır (STİSK m. 61/I). Bu bağlamda, işletme toplu iş sözleşmesi yapılmasına ilişkin uyuşmazlıkta grev oylaması talebi, işletmenin her bir işyerinin bağlı bulunduğu görevli makama yapılacaktır (STİSK m. 61/IV tümce 1). Bunun gibi, grup toplu iş sözleşmesi yapılmasına ilişkin uyuşmazlıkta da, grev oylaması talebinin her bir işyerinin bağlı bulunduğu görevli makama yapılması gerekir (STİSK m. 61/V tümce 1). Burada genel hükümler uyarınca, ilan günü hesaba katılmayacak ve altıncı iş gününün akşamı, süre sona erecektir.

b) Grev oylamasının yapılması

Grev oylaması, görevli makam (STİSK m. 2/I bent c) tarafından talebin yapılmasından başlayarak altı iş günü içinde yapılmak zorundadır (STİSK m. 61/I). Bu konuda, yapılacak grev oylamasının bağlı bulunacağı usul ve esasların düzenlenmesi işi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nca çıkartılacak bir yönetmeliğe bırakılmıştır (STİSK m. 61/VI).

Oylamayı yaptıracak görevli makamın, öncelikle işyerinde oylama isteyen işçilerin sayısının yeterli orana ulaşip ulaşmadığının saptanması gereklidir. Bu bağlamda, yeterli orana ulaşılıp ulaşılmadığı, işletme toplu iş sözleşmesi için işletme merkezinin bağlı bulunduğu görevli makamda toplanacak (STİSK m. 61/IV tümce 2) ve grup toplu iş sözleşmesinde de, her işyeri için ayrıca belirlenecektir (STİSK m. 61/V tümce 2).

c) Grev oylamasının sonucu

Grev oylamasının sonucu, işyerinin bağlı bulunduğu görevli makam tarafından değerlendirilecektir. Buna karşılık, grev oylamasının sonuçları, işletme toplu iş sözleşmesi söz konusu olduğunda, işletme merkezinin bağlı bulunduğu görevli makamda toplanacaktır (STİSK m. 61/IV tümce 2). Yine, grup toplu iş sözleşmesi için de, grev oylamasının sonuçları, her işyeri bakımından ayrıca belirlenecektir (STİSK m. 61/V tümce 2).

Oylama sonuçlarına göre, grev ilanının yapıldığı tarihte işyerinde çalışan işçilerden oylamaya katılanların salt çoğunluğu grevin yapılmaması yönünde karar verdiği takdirde, bu uyuşmazlıkta daha önce alınmış olan grev kararı hukuken uygulanamaz (STİSK m. 61/III tümce 1). Buna rağmen grev uygulanacak olduğu takdirde ise, söz konusu grev yasa dışı sayılacaktır.

Oylama sonuçlarında hangi çoğunluğun esas alınacağı konusunda, TİSGLK m. 34/III “grev ilanının yapıldığı tarihte işyerinde çalışan işçilerin salt çoğunluğu”nu esas alırken; STİSK m. 61/III tümce 1, “oylamaya katılanların salt çoğunluğu”nu temel almaktadır. Böylece, işyerinde çalışanların çoğunluğu esasından vazgeçilmiş olmaktadır (Caniklioğlu, 2012, s. 55).

Grev oylamasını kaybeden işçi sendikası, bu durumda uyuşmazlık tutanağının kendisine tebliği tarihinden itibaren hesaplanacak 60 günlük süre henüz dolmamışsa,

60 gün içinde karşı yanla anlaşmak veya anılan süre tüketilmişse, grev yapılmaması yönündeki kararın kesinleşmesinden itibaren geçecek altı iş günü içinde Yüksek Hakem Kurulu’na başvurmak zorundadır. Çünkü, aksi takdirde, sendikanın yetki belgesinin hükmü kalmayacaktır (STİSK m. 51/I, 60/I, 61/III) (Alpagut, 2012, s. 42-43; Caniklioğlu, s. 56).

Grev oylamasında işçilerden oylamaya katılanların salt çoğunluğu grevin uygulanmasına karar verdiği takdirde ise, işçi sendikası STİSK m. 60/I uyarınca greve başlayabilir. Bu bakımdan, grev, grev oylamasının kesinleşmesinden itibaren altı iş günü önceden karşı tarafa bildirilecek tarihte, uygulamaya konulabilecektir.

d) Grev oylaması sonucuna itiraz

Grev oylaması sonucu alınmış karar, kesin değildir. Nitekim, söz konusu karara itiraz etmek mümkündür.

aa) İtiraz süresi ve nedenleri

Grev oylamasına itiraz, oylama gününden başlayarak üç iş günü içinde görevli makamın bulunduğu yerdeki iş mahkemesine yapılır. İtiraz durumunda, yapılmış itirazın iş mahkemesi tarafından karara bağlanmasına kadar ise, grev yapılamaz (Reisoğlu, 1986, s. 316).

Bu bağlamda, yapılacak itirazların, yetkili iş mahkemesi tarafından üç iş günü içinde kesin olarak karara bağlanması gerekir (STİSK m. 61/II, 79). Ancak, iş mahkemesinin, üç iş günü geçtikten sonra kararını

vermesi, kararın geçerliğini etkilemez (Esen, 1978, s. 614; Reisoğlu, 1986, s. 315).

Diğer yandan olası itiraz nedenleri, STİSK’nda gösterilmiş değildir. Buna göre, oylamanın geçerliğini sakatlayacak her olay, itiraz nedeni olabilir. Nitekim, sözgelemi aldatmak veya korkutmak suretiyle oy verdirme veya verdirmeme yahut oy hakkı olmayan kişilerin oylamaya sokulması ya da oy hakkı bulunanın oylama dışında tutulması hallerinde durum budur; yeter ki, bu olaylar, oylama sonucunu etkilemiş bulunsun.

Grev oylamasını iş mahkemesi iptal ettiği takdirde, yeni bir grev oylamasına gidilmek gerekir. Bu nedenle, işçi sendikasının ikinci kez grev oylaması yapılmadan greve gitmesi durumunda, söz konusu grev yasa dışı sayılır (bkz. YHGK, 3.4.1968-1967-9-846/226-S. Selçuki, Son Değişikliklerle İş Kanunu ve Kıdem Tazminatı, İstanbul 1975, s. 119-120 No. 2).

bb) İtiraz hakkı olanlar

Grev oylamasına itiraz hakkı olanlar, hiç kuşkusuz, o işyerinde çalışan işçiler ve grev kararı oylamaya konu olan işçi sendikasıdır. Buna karşılık, işverenin veya işveren vekilinin ya da işveren sendikasının grev oylamasına itiraz edip edemeyeceği, tartışmaya açıktır.

Diğer yandan, grev oylamasına itiraz için, herhangi bir yetersayı aranmaz. Nitekim, tek bir işçi dahi, grev oylamasına itiraz edebilir.

III. Değişikliklerin Değerlendirilmesi

1. Grev yasaklarını daraltma eğilimi

a) Yasa dışı grev içeriğinin muhafazası

“Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılamaz” hükmü (Ay. m. 54/VII), 2010 Anayasa değişikliğiyle (7.5.2012 tarih ve 5982 sayılı Yasa m. 7) yürürlükten kaldırılmış ve bu doğrultuda, STİSK’nda da söz konusu eylemlerin yapılamayacağına ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bunun gibi, TİSGLK m. 25/IV’deki “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğe, Cumhuriyete, milli güvenliğe aykırı amaçla grev yapılamaz” hükmü, STİSK’na alınmamıştır.

Buna karşılık, gerek Ay. m. 54/I’de ve gerekse STİSK m. 58/II’de “toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında” anlatımının muhafaza edilmesi karşısında, durumun değişmediği ve bu tür grev eylemlerinin, yasa dışı olma niteliklerini korudukları görülmektedir. Bu itibarla, anılan eylemlere Anayasa (Ay. m. 54) ve yasa (STİSK m. 58) düzeyinde pozitif içerik kazandırılmadığı, yani bu tür eylemlerin yapılabileceği belirtilmediği veya yasa dışı grev kavramının içeriği değiştirilmediği sürece, grev yasakları bakımından bu konuda herhangi bir daralmanın varlığından sözedilmemek gerekir (Caniklioğlu, 2012, s. 54 ve 56 dn. 2’de belirtilen yazarlar; krş. Alpagut, 2012, s. 45-46).

b) Grev yasaklarının azaltılması

aa) Sürekli grev yasaklarındaki azalma

Havagazı ile termik santrallerini besleyen linyit üretimindeki grev yasağına (TİSGLK m. 29/3), STİSK m. 62/I'de yer verilmemiştir. Bu konuda, havagazı üretiminin daha önceki önemini yitirmiş olması yüzünden, söz konusu değişikliğin çok fazla bir grev genişlemesi yaratacağı düşünülmemelidir.

Buna karşılık, noterlik hizmetlerinin (TİSGLK m. 29/4) grev yasağı kapsamından çıkarılması, önemli bir adım olarak değerlendirilmek gerekir. Çünkü, yasakoyucu, noterlik hizmetlerindeki grev yasağının Anayasa hükümlerine ters düşmediği geçmişte bizzat Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmişken (bkz. AyM., 20.10.1967-1963-337/31-RG. 2.5.1969, No. 13188), STİSK m. 62/I'de söz konusu grev yasağına yer vermemiştir. Bu noktada, yasakoyucunun, grev konusundaki uluslararası çalışma standardını, Anayasa'dan daha üst düzeyde gözetmiş olduğu söylenmelidir.

Diğer yandan, sağlıkla ilgili işyerlerindeki sürekli grev yasağı, STİSK m. 62/I'de hastanelere hasredilmiştir. Böylece, TİSGLK m. 30/1'deki "aşı ve serum imal eden müesseselerle, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerleri", STİSK m. 62/I'deki sürekli grev yasağı kapsamına dahil edilmemiştir. Bu anlamda, sağlık işyerleriyle

ilgili grev yasağı kapsamının, STİSK m. 62/I'le dikkate değer biçimde daraltıldığını söylemek gerekir.

Bunun gibi, eğitim ve öğretim kurumları ile çocuk bakım yerleri ve huzurevlerine ilişkin sürekli grev yasaklarının (TİSGLK m. 30/2) da, STİSK m. 62/I'de yeralmadığı belirtilmelidir. Söz konusu yerlere ilişkin olarak gerçekleştirilen grev yasağı daraltması da, uluslararası çalışma standartlarına yaklaşma bakımından, önemli bir adımı oluşturmaktadır.

Nihayet, 31.5.2012 tarih ve 6321 sayılı Yasa'yla "havacılık hizmetleri" için öngörülen sürekli grev yasağının STİSK m. 62/I'de yeralmayışı, dikkatleri çekmektedir. Bu anlamda, kamuoyunda çok büyük tepki yaratan ve doğrudan THY ile yetkili işçi sendikası (Hava-İş) yönetimleri arasındaki anlaşmazlığı hedeflediği anlaşılan söz konusu grev yasağının kalkmış olmasının, havacılık hizmetlerinin geleceği açısından büyük bir endişe yaratmadığı görülmektedir. 6321 sayılı Yasa hakkında ana muhalefet partisince açılan iptal davasında Anayasa Mahkemesi'nin ne tür bir karar vereceği ise, kamuoyunca merakla beklenmektedir.

bb) Geçici grev yasaklarındaki azalma

Geçici grev yasaklarında daraltmaya gidilerek, savaş hali ile seferberlik sırasındaki grev yasağı (TİSGLK m. 31/I tümce 1), STİSK m. 62'ye alınmamıştır. Bu gibi hallerde esasen, grev ertelemesi (STİSK m. 63) yoluna gidilmesi veya 1990'lı yıllarda-

ki Körfez Krizi (Savaşı) sırasında olduğu gibi bizzat işçi sendikalarının kendiliklerinden veya bağlı bulundukları işçi sendikaları konfederasyonunun isteği üzerine grev kararlarını kaldırmaları gibi değişik olasılıklar, düşünülmüş olsa gerektir.

Diğer yandan, felaket halleri için geçmişte öngörülen geçici grev yasağı, STİSK m. 62/II'de korunmuş; ancak, bu hallerin ortadan kalkmasından sonra grev uygulamasına devam etme olanağı tanınmış ve Yüksek Hakem Kurulu'na başvurmada geçici grev yasağının altı ayı doldurmasının beklenmesi (TİSGLK m. 32) aranmamıştır.

Nihayet, başladığı yolculuğu yurt içindeki varış yerlerinde bitirmemiş ulaştırma araçlarındaki geçici grev yasağı (TİSGLK m. 31/III) da, muhafaza edilmekle kalmamış; söz konusu ulaştırma araçlarına demiryolları eklenmiştir (STİSK m. 62/III). Bu bakımdan, söz konusu geçici grev yasağı konusunda, daralma yerine genişlemenin ortaya çıktığı belirtilmek gerekir.

2. Grev ertelemeğinde zorunlu tahkime devam

Grev erteleme ve sonrasındaki zorunlu tahkime başvuru süreci, uluslararası çalışma konferanslarında Türkiye'nin yıllardır sürekli eleştiriye uğradığı önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Bu konuda, yasal düzeyde (STİSK'nda) esaslı bir değişikliğe gidilememesinin temel hukuki nedeni ise, grev ertelemelerinin bizzat Anayasa (Ay. m. 54/IV-V) tarafından çerçevesinin

çizilmiş bulunmasıdır. Buna göre, söz konusu anayasal çerçevede değişikliğe gidilmediği sürece de, Türkiye'nin bu konuda uğradığı eleştiri ve yakınmaları ortadan kaldırma olanağı yoktur. Ancak, 2010 yılında ki kapsamlı Anayasa değişikliğinde dahi, bu konunun üzerine gidilmiş değildir.

STİSK m. 63, Bakanlar Kurulu'nun erteleme kararları aleyhine Danıştay'da iptal davası açılabilmesine ve yürütmenin durdurulmasına karar verilmesinin istenebileceğine ilişkin bir hükmü (TİSGLK m. 33/II) içermemesine karşın; esasen, genel hükümler (idare hukukunun genel esasları) uyarınca, söz konusu hukuki çarelere başvurma olanağı vardır. Bu bakımdan, STİSK 63'de iptal davası açma ve yürütmenin durdurulmasını isteme olanaklarının belirtilmemiş olması, anılan hükmün belirtilen yolları tanımayıp kapalı tuttuğu anlamına gelmemektedir.

Grev erteleme konusunda STİSK m. 63'ün attığı tek ileri adım, erteleme sonunda tarafları serbest bırakması ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'ndan Yüksek Hakem Kurulu'na başvurma yetkisini esirgemiş olmasıdır. Böylece, siyasi ajan (kişi) olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, zorunlu tahkimi başlatma zorunluluğu altında kalmaktan kurtulmakta ve uyuşmazlıkta tarafların arasından kendisini çekmektedir. Bu bakımdan, kendisine başvurma zorunluluğunun olmasına karşın, başvurup başvurmakta tarafları serbest bırakması nedeniyle, zorunlu tahkime karşı yöneltilecek eleştirilerin belli ölçüde hafiflemesi gerekir.

3. Grev oylamasını görevli makama bırakma

Grev oylaması için başvurma makamı olarak, mahallin en büyük mülki amiri yerine, görevli makamın (STİSK m. 2/I bent c) öngörülmesi ve yine, grev oylamasını yürütme ve gözetme işinin de, aynı makama bırakılması, önemli bir değişikliktir. Ancak, önceki dönemde de başvuru yapılan makam (mahallin en büyük mülki amiri), bugünkü görevli makamın yerini tutan eskinin bölge çalışma müdürlüklerine gerekli yürütme ve gözetme işini havale etmekte ve bu makamı görevlendirmekteydi. Bu bakımdan, yeni dönem açısından, sadece başvuru makamının yer değiştirmiş olduğu söylenebilir. Buna göre de, grev oylamasıyla ilgili idari nitelikteki işlerin yürütümünün, önemli ölçüde, önümüzdeki dönem için çalışma ve iş kurumu il müdürlüklerinin ve giderek, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın tekeline sokulmuş olduğu belirtilmelidir. Bu yüzden, grev oylamasının usul ve esaslarının yönetmelik yoluyla düzenlenmesi işi de, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bırakılmıştır (STİSK m. 61/VI).

Diğer yandan, daha önceki dönemde, oylamada grev ilanının yapıldığı işyerinde çalışan işçilerin salt çoğunluğu (TİSGLK m. 35/III) esas alınırken; bundan sonra artık, oylamada grev ilanının yapıldığı tarihte işyerinde çalışan işçilerden oylamaya katılanların salt çoğunluğunun (STİSK m. 61/III tümce 1) istek ve iradesi egemen olacaktır.

Ancak, bütün bu iki temel değişikliğe karşın, grev yasak ve sınırlamalarını azaltma veya daraltma yönünden, grev oylamasına ilişkin yeni düzenlemenin (STİSK m. 61) herhangi bir değişiklik getirdiği görülmemektedir. Buna göre, grev oylaması yoluyla greve müdahale edilebilmesi, daha önceki dönemde olduğu üzere, bundan sonra da bir grev sınırlaması olarak varlığını sürdürecektir.

IV. Sonsöz

STİSK'nun başlıca getiriliş nedenleri içinde, öteden beri uluslararası platformlarda, toplu iş ilişkilerinin uluslararası çalışma standartlarına ters düştüğüne ve bu arada 87 ve 98 sayılı uluslararası çalışma (ILO) sözleşmeleriyle bağdaşmadığına ilişkin olarak, Türkiye'ye yöneltilen eleştirileri giderme düşüncesi yer almıştır. Bu konudaki eleştiriler içinde de, doğal olarak, grev yasak ve sınırlamalarının genişliği başı çekmiştir.

STİSK'nun, grev yasak ve sınırlamalarını yeniden düzenlerken, özellikle sürekli grev yasaklarının daraltılması konusunda görece başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim, bankalarla ilgili grev yasağının dışında, temel (çekirdek) hizmetlerle ilgili daraltma sınırlarının sınırlarının oldukça zorlandığı, açıklıkla görülmektedir (Caniklioğlu, 2012, s. 56).

Bunun dışında, grev yasak ve sınırlamalarıyla ilgili olarak, çok fazla önemli bir değişikliğin yapılmadığı ortadadır. Bu durum ise, uluslararası çalışma yaşamına iliş-

kin çevreleri çok memnun (tatmin) etmeyeceği açıktır.

Böyle bir noktaya nasıl ve niçin gelindiği konusunda, yeni düzenleme öncesinde odaklanan noktalara bakılmasında yarar vardır. Gerçekten, sendikal çevreler, STİSK'nun yasalaşma sürecinde, esas olarak toplu iş sözleşmesi yapma yetkisinin ve çifte barajın geleceğinin ne olacağı üzerine odaklanmıştır. Söz konusu odaklanma, STİSK geç. m.

6'yla sendikal çevrelerdeki muhalefetin önemli ölçüde giderilmesiyle sonuçlanmış; grev yasak ve sınırlamaları ise, önemli ölçüde bunun gerisinde (gölgesinde) kalmıştır. Böylece, iç çevrelerin tepkisi, büyük ölçüde giderilmiş olmaktadır. Ancak, gelecek dönemde dış (uluslararası) çevrelerin, politik olarak çifte barajlarla ilgili yakınmaların yerine, bu kez grev yasak ve sınırlamalarına odaklanmaları olasıdır.

KAYNAKÇA

- Alpagut, G. (2012). 6356 Sayılı Yasa'nın Toplu İş Sözleşmesi ve Toplu İş Uyuşmazlıklarına İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi-Uluslararası Normlara Uyum. *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*. 9/35, 25-55
- Aydemir, M. (2001). *Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları*. 1 inci bası. İstanbul: [s.n.]
- Caniklioğlu, N. (2012). 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Toplu İş Uyuşmazlıklarının Çözümüne İlişkin Yeni Düzenlemeleri. *İşveren*. 50/6, s. 53-56
- Çifter, A. (1997). Grev Oylaması. *Prof. Dr. Kenan Tunçomağ'a Armağan*. s. 76-100
- Esener T. (1978). *İş Hukuku*. 3 üncü bası. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Oğuzman, K. (1967). *Hukuki Yönden Grev ve Lokavt*. 2 nci bası. İstanbul: Fakülteler Matbaası
- Oğuzman, K. (1987). *Hukuki Yönden İşçi İşveren İlişkileri*. 4 üncü bası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Reisoğlu, S. (1986). *2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu Şerhi*. 1 inci bası. Ankara: Ayyıldız Matbaası
- Ünal, A. (1993). *Çeşitli Ülkelerde ve Türkiye'de Grev Oylaması*. 1 inci bası. Bursa: [s.n.]

ÖZET

Türkiye’de İşgücü Piyasası Göstergelerine Etki Eden Şokların Kalıcılığının Analizi

Bu çalışmanın amacı, 2005:1-2011:11 dönemi aylık verileriyle Türkiye’de, hem toplam hem de cinsiyete göre ayrıştırılmış işsizlik, istihdam, işgücüne katılım oranı gibi işgücü piyasası göstergelerine etki eden şokların kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu birim kök sınamaları ve uzun hafıza analizi vasıtasıyla incelemektir. Bu amaçla, yapısal kırılmayı dikkate almayan birim kök sınamaları şokların kalıcılığı konusunda net bir sonuç vermemiş, ancak yapısal kırılmalı birim kök sınama ve yarı parametrik Geweke Porter-Hudak yöntemine dayanan uzun hafıza analizi sonuçları şokların analize konu değişkenler üzerindeki etkisinin kalıcı olacağını göstermektedir.

JEL Sınıflaması: C14, C32, J64

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İşgücüne Katılım, Histeri, Yapısal Kırılma, Uzun Hafıza

ABSTRACT

An Analysis of Persistency of Shocks to Labor Market Indicators in Turkey

The aim of this paper is to examine the issue of whether shocks to labor market indicators namely, unemployment, employment, labor force participation rates expressed as aggregated and disaggregated by gender are persistent or transitory by employing a range of unit root tests and long memory analysis for the period 2005:1-2011:11. The results of unit root tests without a structural break are inconclusive. The findings from the unit root test with structural breaks and long memory analysis based on Geweke Porter-Hudak, however, are conclusive, suggesting that shocks will have a permanent effect on the variables under examination.

JEL Classification: C14, C32, J64

Keywords: Unemployment, Labor Force Participation, Hysteresis, Structural Breaks, Long Memory

Türkiye’de İşgücü Piyasası Göstergelerine Etki Eden Şokların Kalıcılığının Analizi

Dr. İbrahim Arısoy

İRİŞ

İşgücü piyasasına ilişkin göstergelerin bireysel zaman serisi özellikleri incelenerek şokların ilgili seriler üzerindeki etkisinin kalıcı olup olmadığı tespit edilebilir. Bu ise, ekonometrik olarak en basit şekilde birim kök sınamaları aracılığıyla yapılır. İncelenen serilerin birim kök içermesi (durağan olmaması) durumunda şokların etkisi kalıcı olacak, buna karşılık serilerin birim kök içermemesi (durağan olması) durumunda şokların etkisi geçici olacaktır. İlk durumda, yani şokların etkisinin kalıcı olması halinde, zaman serisinin değerinin ve dolayısıyla maruz kaldığı şokun ol-

duğu gibi seri üzerinde kalması anlamına gelmektedir. Durağan olmayan zaman serilerinin varyansı zamanın bir fonksiyonu haline geleceğinden geçmişte yaşanan bir şokun etkisi seride kalıcı olacak ve bu etkiyi bünyesinde taşıyacaktır. Bu durumun bütün bir analiz dönemi içinde devam etmesi söz konusu olduğu için daha önceki dönemlerde de ortaya çıkan şokların serinin değerini etkilemesi anlamına gelir. Serinin değeri de geçmişte yaşadığı şokların bir toplamı olacaktır. Bu şokların kalıcı nitelikte olması, serinin durağan olmadığını ve zaman içerisinde gösterdiği trendin stokastik (geçici) olduğunu ifade eder. İktisat literatüründe, değişkenler üzerinde etkisi bulunan ve herhangi bir değişkenin değerinde, önceden tahmin edilemeyen ani artış veya azalış, ya-

ni beklenmeyen değişim olarak tanımlanan şoklar, en genel şekliyle, reel ve nominal şoklar olmak üzere ikiye ayrılabilir¹. İktisadi şoklar ise genel olarak, beklenilmeyen politika kararları (kamu harcamaları ve parasal şoklar), üretim maliyetlerini değiştiren beklenmeyen değişimler, teknolojik yenilikler, doğal afetlerden, kaynaklanan şoklar şeklinde sınıflandırılabilir. Dolayısıyla, işgücü piyasası üzerinde etkili olabilecek şokların çok farklı kaynakları olabilir.

Bu çalışmanın amacı iktisadi şokların “işsizlik oranı”, “işgücüne katılım oranı”, “istihdam oranı” ve “tarım dışı istihdam oranı” gibi işgücü piyasası göstergeleri üzerindeki etkisinin kalıcı olup olmadığını Türkiye örneğinde belirlemektir. Bu amaçla son yıllarda yaygın bir uygulama alanı bulan birim kök yani durağanlık sınamalarından yararlanılacaktır. Birim kök sınamaları, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) gibi yaygın olarak kullanılan sınamalara nazaran daha iyi güç özelliklerine sahip yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca olası yapısal kırılmaların durağanlık analizi üzerindeki etkisini dikkate alacak şekilde Lee ve Strazicich (2003) sınama yöntemi de uygulanacaktır. Çalışmanın geri kalan bölümü şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölüm, konuyla ilgili kuramsal bilgilere ve Türkiye ekonomisi için literatür özetine ayrılmış, üçüncü bölümde ise çalışmada kullanılan analiz yöntemlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise ekonometrik analiz-

lerden elde edilen bulgular sunulacak, dördüncü ve son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. İktisadi Şoklar ve İşgücü Piyasaları: Kuramsal Yaklaşımlar ve Literatür Özeti

1.1. Kuramsal Yaklaşımlar

Literatürde genelde işsizlik oranının zaman içerisindeki eğilimleri birim kök sınamalarıyla analiz edilerek işsizliğin zaman içerisindeki seyriyle ilgili birbirinden farklı iki yaklaşımın hangisinin öngörülerinin geçerli olduğuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki, Friedman (1968) ve Phelps (1968) tarafından öne sürülen doğal oran yaklaşımı; diğeri ise doğal işsizlik oranının otomatik olarak cari işsizlik oranını izlediğini söyleyen işsizlik histerisi yaklaşımıdır. İlk yaklaşıma göre, uzun dönemde işsizlik, doğal oranına ulaşacak ve bu oran üzerinde ücret enflasyonu ile işsizlik arasında bir değiş-tokuş ilişkisi olmayacaktır. Buna karşılık kısa dönemde söz konusu değiş-tokuş ilişkisi geçerli olacaktır. Bu sürecin ekonometrik olarak anlamı, işsizlik serisinin trend durağan ya da ortalamada durağan yani ortalamaya dönme eğiliminde olduğudur. Başka bir ifadeyle bir şokun ardından işsizlik oranı, uzun dönem denge seviyesine geri dönecektir (Güloğlu ve İspir, 2011, s.205).

¹ Bazı çalışmalarda yapısal şokların kalıcı (permanent) ve geçici (temporary), nötr (neutral) ve nötr olmayan (non-neutral), temel (fundamental) ve temel olmayan (non-fundamental) şoklar şeklinde farklı isimlerle anıldığı görülmektedir.

Son yıllarda işsizlik oranlarında yaşanan artış sonucunda, doğal işsizlik oranının da zaman içinde değişebileceği yönünde kuramsal açıklamalar belirmiştir. Genç işgücündeki artış gibi bazı demografik faktörlerin, genç işçilerin nihai bir işe yerleşene kadar alternatif iş seçeneklerini deneme eğiliminin daha yüksek olması nedeniyle doğal işsizlik oranını arttıracakı öne sürülmüştür. Demografik faktörlerin dışında, 1980’lerde ortaya çıkan vasıfsız işgücüne olan talebin azalması gibi talep yapısıyla ilgili yeni gelişmelerin ışığında, ekonominin yapısındaki değişimlerin de doğal işsizlik oranını artırdığı göz önünde bulundurulmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, teknolojik gelişmenin veya uluslar arası ticarete bağlı olarak işgücü talebinin yapısının değişmesi sonucu, işini kaybeden işçilerin ekonominin diğer sektörlerince kolaylıkla istihdam edilememesi nedeniyle doğal işsizlik oranının arttığı ve yapısal değişikliklerin uzun dönemli bir işsizler havuzu yarattığı iddia edilmektedir (Juhn vd.,1991, s. 75-142).

İşsizlik oranındaki artış, doğal işsizlik oranının içsel bir değişken olduğu, yani ekonominin daha önceki gelişme rotasına bağımlı olduğu yönünde kuramsal gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Pissarides (1990), Phelps (1999), Blanchard ve Wolfers (2000) gibi iktisatçılara göre, doğal işsizlik oranı içsel bir iktisadi değişken gibi piyasa hareketlerinden etkilenmektedir. Bu durumda, ekonomide meydana gelen şoklar işsizlik üzerinde kalıcı bir etki yaratmakta-

dır. Bu yaklaşım, işsizlik oranının geçmişteki gelişmelere bağımlı olduğunu öne süren histeri yaklaşımı olarak bilinmektedir. Blanchard ve Summers (1986, 1987), Layard vd. (1991) ve Barro (1988)’nun katkılarıyla şekillenen işsizlik histerisi yaklaşımına göre, iş piyasasındaki katılıklar nedeniyle, şoklar işsizlik düzeyi üzerinde kalıcı etkilere sahiptir. Yani, ekonomideki bir şoktan sonra işsizlik oranları artacak ve eski seviyesine geri dönmeyecektir. Bu durumda oluşacak yeni dengede işsizlik oranları eski seviyelerinin çok üzerlerinde olacaktır. Histeri etkisi bir arz veya talep şokunun ardından işsizlikteki artış, şokun etkisi ortadan kalktıktan sonra bile devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, doğal işsizlik oranından sapmalar doğal işsizlik oranını değiştirmiştir. Bu anlamda işgücü piyasasının bir önceki denge durumuna dönme eğilimi ortadan kalkmıştır (Blanchard ve Summers, 1986, s.119-147). Blanchard ve Summers (1986) histeri etkisini, “cari işsizlik oranının geçmiş işsizlik oranına yüksek derecede bağlı olması” şeklinde tanımlamışlar ve cari işsizlik oranının, toplamı bire eşit olan geçmiş değerlerine bağlı olduğunda işsizlik histerisinin ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Papell vd. (2000, s.309) bu tanımı, birim kök histerisi olarak isimlendirmişlerdir. Yazarlara göre, Blanchard ve Summers (1986), histeri etkisini geçici şokların işsizlik üzerinde yüksek bir dirence-kalıcılığa sahip olduğu ama etkisinin sürekli olmadığı yani işsizliğin geçmiş değerleri toplamı-

nın bire yakın ama bir olmak zorunda olmadığı bir durumu tasvir etmede kullandığına vurgu yapmışlardır.

Histeri etkisine göre, doğal işsizlik oranı otomatik olarak cari işsizlik oranını izlemektedir. Ekonomik durgunluk dönemlerinde artan işsizlik oranları ekonomik büyüme sağlansa bile kendiliğinden eski seviyesine dönmeyecektir. Ekonometrik açıdan bunun anlamı işsizlik serisinin durağan olmayan bir süreç tarafından türetiliştir (Güloğlu ve İspir, 2011, s.205-206). İşsizlik oranında histeri etkisinin olması halinde seriler eski denge noktasına dönme eğiliminde olmayacaktır. Uluslararası literatürde, işgücü piyasasına ilişkin değişkenlerin durağanlık özelliğini inceleyerek, şokların işgücü piyasasına ilişkin seriler üzerindeki etkisinin kalıcı olup olmadığını belirlemeye çalışan nispeten güncel bir çalışma alanı mevcuttur. Daha önce değinildiği üzere, bu çalışmalar genelde işsizlik oranı üzerine odaklanmıştır. Ancak son yıllarda sadece işsizlik oranı değil işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı gibi diğer göstergelerin de işgücü piyasası ve işsizlikle ilgili konularda fikir sahibi olmada kullanılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Burda, 1990, s.143-152; Murphy ve Topel, 1997, s.295; Gustavsson ve Österholm, 2006, s.428-433). Bunun nedeni olarak da, işsizlik oranındaki düşme eğiliminin, işgücüne katılımın düşük olmasından kaynaklandığı öne sürülmüştür.

Gustavsson ve Österholm (2007, s.159) işgücü piyasasında histeri etkisinin olup olmadığının sınanmasında işsizlik oranının kullanılmasının iki sakıncası olduğunu öne sürmüşlerdir. Yazarlar, Clark ve Summers (1979), Coleman (1989) ve Brandolini vd. (2006) gibi araştırmacıların bulgularından hareketle, işsiz ve işgücü arasında ayırım yapmanın zor olduğuna dikkat çekmişlerdir. Yazarlara göre bu ayırım, ideal olarak iş isteyen ve istemeyen şeklinde yapılmalıdır. Ancak resmi istatistiklerin bu ayırımı doğru olarak ölçmeleri, sadece aktif olarak iş arayan ve belli kıstasları sağlayan bireylerin işsiz olarak kayıt edilmesi nedeniyle çok zordur (Gustavsson ve Österholm, 2007, s.159). Bu durum, işsizlik oranının işgücüne katılım oranındaki yapay değişikliklerden etkileneceğini ima etmektedir. Zira Juhn (1991, 2002) ve Benati (2001) gibi araştırmacılar işgücüne katılımın, piyasa kaynaklı olduğu, iş bulma umudunu yitirmiş ve iş aramayı bırakmış (discouraged) işgücü etkisinden kaynaklandığı yönünde bulgular ortaya koymuşlardır. Bu durum, tipik olarak iş bulma şanslarının düşük olmasından dolayı iş arama çabalarını azaltan işsiz bireyler olarak düşünülebilir. Ancak, umudunu yitirmiş ve iş aramayı bırakmış işgücü etkisi zıt yönde de işleyebilir. Şöyle ki, daha iyi fırsat sunduğu durumlarda işgücü piyasası daha fazla bireyi işgücüne katılmaya yönlendirir (Gustavsson ve Österholm, 2007, s.162). Bir diğer sakınca ise, işsizlik histerisi üzerine yapılan daha önce-

ki çalışmalarda işsizlik ve istihdam arasında bire bir ilişki olduğu doğrudan ya da dolaylı olarak varsayılmış olmasıdır. Bu, işgücüne katılım oranı durağan olmayı gerektirmeyecek şekilde değişebileceğinden tartışmaya açık bir varsayımdır. Yazarlar, buna şu şekilde açıklama getirmektedir: Bir ekonomide ortaya çıkan bir defalık büyük bir negatif şok, sadece istihdam oranı üzerinde değil işgücüne katılım oranı üzerinde de kalıcı etkilere sahip olacaktır. Bu, işsizlikteki artışın uzun dönem işsizlik oranındaki artışa eşlik ettiği; bireylerin gelecekteki iş beklentilerinden vazgeçtikleri ve aktif olarak iş aramalarını azalttıkları, işgücü havuzundan ayrıldıkları gibi bir durum olabilir. Açıkçası, böylesi bir durumda kalıcı etkisi olan bir şokun istihdam üzerindeki etkisinin, işsizlik oranında birim kök olduğunu söylemesi beklenilemez. Şayet, işsizlik ve istihdam oranları arasında varsayıldığı gibi gerçekten bire bir ilişki varsa daha önceki çalışmalarda ulaşılan sonuçlar, hangi veri kullanılırsa kullanılsın değişmeyecektir (Gustavsson ve Österholm, 2007, s.159-160; Madsen vd. 2008, s.167).

Son zamanlarda araştırmacılar işgücüne katılım oranının zaman serisi özellikleri üzerine odaklanmışlardır. Bu ilginin arkasında yatan ana fikir, işsizlik oranının, işgücüne katılım oranında değişimler olduğunda işsizliğin (joblessness) iyi bir göstergesi olmamasıdır. İktisadi çevrimlerin durumuna göre bireyler, işgücü piyasasına giriş ya da çıkış yaptıkları için işgücüne katılım oranı

değişiklikler gösterir. İşgücüne katılım oranının çevrimlerle birlikte değişmesi, birçok ülkede yaşanan umudunu yitirmiş, ya da iş aramayı bırakmış (discouraged) işçi ve ilave (added) işçi etkileri olarak bilinen etkenlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, iktisadi çevrim dip noktasındayken azalan istihdam oranları hem yüksek işsizlik hem de iş bulma umudunu yitirmiş ve iş aramayı bırakmış işgücü etkisi nedeniyle işgücü havuzundan çekilenleri yansıtmaktadır. İşsizlik oranları, umudunu yitirmiş ve iş aramayı bırakmış işgücünü göz önünde bulundurmadığı için işgücü piyasalarının durumu hakkında bilgilendirici olmayacaktır. Bu nedenlerden dolayı, işgücüne katılım oranlarının zaman serileri özellikleri, işsizlik oranı hakkında işsizlik oranının kendisinin zaman serisi özelliklerinden daha aydınlatıcı olabilir (Gustavsson ve Österholm, 2006, 2007; Madsen vd. 2008; Özdemir vd., 2011, s.1-2). Yakın zamanda Andersen (2010, s.23-24) ölçülen işsizlik oranının sadece istihdamdaki değişmeden değil, aynı zamanda çevrimsel hareketlerle aynı yönlü (pro-cyclical) hareket etmeye meyilli işgücü arzındaki değişimlerden de etkilenmesi nedeniyle işgücü piyasasını değerlendirme de işsizlik oranı yerine daha güvenilir bir ölçüm olan istihdam oranının kullanılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İşsizlik oranının, istihdam oranı üzerindeki etkisi işgücüne katılım oranının zaman serisi özelliklerine bağlıdır. Şöyle ki, şayet işgücüne katılım oranı durağan değilse, yani

işsizlik histerisi varsa işsizlik oranındaki değişimler, istihdam oranına yansımaya-caktır. Bu nedenle, işsizlik oranındaki de-ğişimler, işgücüne katılım oranı durağan değilse, umudunu yitirmiş işgücü etkisi ne-deniyse, işgücüne katılım oranında sürekli değişmeye neden olacaktır. Dolayısıyla, iş-sizlik oranında artış ya da azalışlar, istih-dam oranında zıt yönde değişmelere neden olmayacaktır. Tersinden söylenecek olu-nursa, işgücüne katılım oranı durağan ya da ortalamasına dönüyorsa işgücüne katılım oranındaki değişimler, doğal işsizlik oranı ücretlerdeki uyarlamaya üstün geleceğinden işsizlik oranını etkilemeyecektir (Özde-mir vd. 2011, s.1-2).

1.2. Literatür Özeti

Bir şok sonrası serilerin kendi ortalama de-ğerine yakınsamama durumu olarak kabul edilen şokların kalıcılığı konusunda litera-türde yer alan çalışmalar genelde işsizlik,

işgücüne katılım oranı gibi değişkenler üze-rine yoğunlaşmıştır. Konu bağlamında Tür-kiye ile ilgili uygulamalı çalışmalar temel-de işsizlik histerisi bağlamında Tablo 1’de görüldüğü gibi sadece işsizlik oranı serisin-deki şokların kalıcılığını ele almışlardır.

Bu çalışmada ise Gustavsson ve Österholm (2007), Madsen vd. (2008), Andersen (2010, s.23-24) gibi araştırmacıların ortaya attığı eleştiriler bağlamında sadece işsizlik oranı değil işgücüne katılım oranı ve diğer işgücü piyasası göstergeleri de dikkate alın-mıştır.

2. Ekonometrik Yöntem

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, değişkenin bir önceki dönemde al-dığı değerinin, bu dönemi nasıl etkilediği-nin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değerin daha önceki dönemlerdeki değerele-

Tablo 1: Türkiye Ekonomisine İlişkin Yapılan Çalışmaların Özeti

Yazar(lar)	Veri-Dönem	Yöntem(ler)	Sonuçlar
Küçükkale (2001)	Genel İşsizlik Oranı (1950-1995)	Kalman Filtre	Histeri Önsavı Geçerli
Barışık ve Çevik (2008)	Genel İşsizlik Oranı (1923-2006)	Yapısal Kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Sınaması, Bai-Perron Çoklu Kırılma Analizi, ARFIMA Modelleri	Histeri Önsavı Geçerli
Barışık ve Çevik (2008)	Sektörel İşsizlik Oranları Üçer Aylık (1988:3-2007:2)	Yapısal Kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Sınaması, Bai-Perron Çoklu Kırılma Analizi, ARFIMA Modelleri	İmalat Sanayi ve Mali Kurumlar Sektörleri Hariç Diğer Sektörlerde Histeri Önsavı Geçerli
Yılancı (2009)	Genel İşsizlik Oranı (1923-2007)	Yapısal Kırılmalı Birim Kök Sınamaları	Histeri Önsavı Geçerli
Güloğlu ve İspir (2011)	Sektörel İşsizlik Oranları (1988-2008)	Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Sınaması	Doğal İşsizlik Önsavı Geçerli
Koçyiğit vd. (2011)	Genel İşsizlik Oranı (1923-2010)	Yumuşak Geçişli Doğrusal Olmayan (STAR) Birim Kök Sınamaları	Histeri Önsavı Geçerli

riyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bu amaçla geliştirilen birim kök testi ile serilerin durağan olup olmadıkları belirlenebilmektedir. y_t değişkeninin bu dönemde aldığı değerın geçen dönemdeki değeri olan y_{t-1} ile ilişkisi şu şekilde gösterilir:

$$y_t = \rho y_{t-1} + u_t \quad 1 \leq \rho \leq 1 \quad (1)$$

Burada u_t hata terimidir. Bu model birinci dereceden gecikmeli AR(1) modelidir. Şayet ρ katsayısı bire eşit bulunursa birim kök sorunu ortaya çıkmakta ve model aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$y_t = y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Bu bir önceki dönemde iktisadi değişkenin değerinin ve dolayısıyla o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu gibi sistemde kalması anlamına gelmektedir. Bu şokların kalıcı nitelikte olması serinin durağan olmaması ve zaman içinde gösterdiği trendin stokastik olması demektir. Şayet serinin geçmişte yaşadığı şokların toplamını gösteren katsayı y_1 (ρ) birden küçük çıkarsa, geçmiş dönemde ortaya çıkan şokların geçici bir süre etkilerini devam ettirdikleri ancak; bu etkinin gücünün giderek azaldığı ve kısa bir süre sonra tamamen ortadan kalkacağı söylenebilir (Tarı, 2008, s. 394). Yukarıdaki modelde (1) nolu eşitliğin her iki tarafından da y_{t-1} çıkarılırsa aşağıdaki eşitlik bulunur:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Burada $\delta = (\rho - 1)$ ve Δ fark işlemcisidir. Uygulamada (1) yerine (3) tahmin edilir ve boş hipotez için $\delta = 0$ sınanır. Eğer $\delta = 0$ ise

$\rho = 1$ olacak ve seri birim köke sahip olacaktır. Durağan serilere yönelik şoklar geçici olacak, yani şokların etkisi kaybolacak ve seri uzun dönem ortalama düzeyine geri dönecektir. Bir başka ifadeyle durağan seriler sabit bir uzun dönem ortalaması etrafında hareket ederler, zamana bağlı olarak değişmeyen sonlu bir varyansa sahiptirler. Durağan olmayan serilerde ise serinin yöneldiği bir uzun dönem ortalaması olmadığı gibi, zamana bağlı olarak büyüyen ve sonsuza giden bir varyansa sahiptirler (Enders, 1995, s. 212).

2.1. Birim Kök Sınamaları

Çalışmanın ilk aşamasında analize konu verilerin durağanlık özellikleri incelenecektir. İşgücü piyasasına ilişkin değişkenler üzerindeki şokların kalıcılığını tespit edebilmenin en basit yolu serilere birim kök testi uygulamaktır. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlara göre şayet ilgili değişkenler birim kök içeriyorsa, yani ekonomide yaşanan şoklardan sonra ortalamasına geri dönme eğilimi göstermiyorsa, şokların kalıcı olduğu kabul edilir. Diğer taraftan eğer aynı değişkenler birim kök testi sonucuna göre durağan olarak elde edilirse uzun dönemde analize konu değişkenler ortalamasına dönme eğilimi gösterecektir. Bu amaçla şokların kalıcılığını araştırmak için ilk olarak birim kök testleri uygulanmıştır. İktisadi serilerde birim kök olup olmadığı incelenirken kullanılan sına yönteminin istatistiksel gücü çok önemlidir. Bir seride bi-

rim kök olup olmadığını sınamada kullanılan pek çok yöntem olmasına karşın, bu yöntemlerin iki önemli zayıflığa sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, analizlerde hatalı sonuçlar elde edilmemesi için yüksek güç özelliklerine sahip durağanlık sınamalarının kullanılması çok önemlidir. Bu çalışmada kullanılan verilerin durağanlığı ADF ve PP gibi geleneksel yöntemlere kıyasla daha yüksek güç özelliklerine sahip Elliot, Rothenberg ve Stock (1996)'un geliştirmiş olduğu ADF-GLS; KPSS, Ng-Peron (2001) ve yapısal kırılmalı LS (2003) testleri ile araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca, işgücü piyasası göstergeleri üzerindeki şokların kalıcılık derecesi GPH yaklaşımı ile değerlendirilmiştir.

2.2. Uzun Hafıza Modelleri

Geleneksel birim kök sınamaları, kısa hafıza (short memory) özelliğine sahip otoregresif bütünleşik bir hareketli ortalama [ARIMA(p,d,q)] süreci üzerine kurgulanmışlardır. ARIMA sürecine dayanan geleneksel birim kök sınamaları fark parametresi d'nin 0 veya 1 gibi bir tamsayı olması kısıtlarını içermesi nedeniyle, kısa hafıza (short memory) göstermektedir. Ancak bu kısıtlar, aslında uzun dönemde ortalamaya geri dönen bir sürecin, birim kök içeriyormuş gibi yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir. Bu durumun üstesinden gelmek için, literatürde d'nin ondalık değerler almasına izin veren ARIMA'nın daha genel bir modellemesi önerilmiş ve bu model oto-

regresif kesirli (fractionally) bütünleşik hareketli ortalama (ARFIMA(p,d,q)) süreci olarak adlandırılmıştır. Geleneksel ARIMA sürecinden farklı olarak ARFIMA sürecinde seriler uzun dönemde ortalamalarına geri dönebilmekte ve uzun hafıza özelliği gösterebilmektedir. İncelenen zaman serisi kesirli dinamiklere sahip olduğunda, yani teknik ifadeyle uzun hafıza (long memory) özelliği gösteriyorsa, şokların etkisi üzerinde hafızanın derecesi yani d'nin değeri belirleyicidir. Bundan dolayı, kesirli fark parametresi serilerdeki kalıcılığın derecesinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. ARFIMA sürecinde kesirli fark alma parametresinin (d) değeri herhangi bir reel sayı olabilmektedir. Bu süreç d=0 iken kısa hafıza sergiler. Serilerdeki kalıcılığın derecesinin bir göstergesi olarak fark parametresinin, d, değerinin sıfırdan bire artacak şekilde yüksek olması şokların tamamen ortadan kaybolmasının uzun zaman alacağını göstermektedir. Diğer taraftan, eğer d bire eşit veya büyükse şoklar kalıcı etki gösterecektir. Öte yandan, d sıfır ile bir arasında (0<d<1) olduğunda, bir uzun hafıza süreci söz konusudur ve böyle bir süreçte şokların etkisi yavaş ve hiperpolik olarak azalacaktır. ARIMA modellerini ARFIMA modellerinden ayıran en temel özelliklerden birisi olan bu durum, zaman serisinin bir şok sonrası kendi ortalamasına uzun dönemde döneceğini göstermektedir. Analize konu serinin I(0) veya I(1) olmayıp kesirli bütünleşik (0<d<1) bir yapıda olması halinde, meydana

Tablo 2: İşsizlik Serisinin Bütünleşme Derecesi ile İlgili Durumlar

Bütünleşme Derecesi	Hipotez
$d(0, 0.5)$	NAIRU ya da Doğal Oran Hipotezi
$d(0, 0.5) + \text{Yapısal Değişimler}$	NAIRU Yapısal Görüş
$d \geq 1$	Histeri Etkisi
$d(0.5, 1)$ ya da $(0, 0.5)$ ve ρ bire yakınsa	Kalıcılık

na gelecek bir şok sonrası serinin kendi ortalamalarına dönme süreleri uzun olacaktır. Bunun anlamı; şokun kalıcı olmasıdır. Ancak, yine de şokun etkisi zamanla tümüyle ortadan kalkacaktır. Fark parametresinin, d , değerinin -0.5 ile sıfır arasında ($-0.5 < d < 0$) olması halinde süreç, orta hafıza olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte, şokların kalıcı bir etkisi görülmemektedir. d değerinin 0 ile 0.5 arasında ($0 < d < 0.5$) ya da 0.5 ile 1 arasında ($0.5 \leq d < 1$) olması durumları da uzun hafıza süreçleridir. Ancak, $0 < d < 0.5$ sürecinde seri hem ortalamasına dönecek hem de durağan bir yapıda olacaktır. Buna bağlı olarak, şokların etkisi ARIMA türü süreçlere nazaran daha yavaş ortadan kalkacaktır. Oysa $0.5 \leq d < 1$ sürecinde seri yine bir süre sonra ortalamasına dönmekle birlikte durağan değildir. Olası bir şokun sürecin gelecekteki değerleri üstünde bir etkisi olmayacaktır. Bu ise bir şokun etkisinin sonsuza kadar kalıcı olduğu $I(1)$ sürecine tamamen zıt olup şokların etkileri birim kök durumundan farklı olarak zamanla azalma eğilimine girmektedir. Şayet d 'nin sıfır olduğu ($d=0$) bir süreç söz konusu ise, bu kısa hafızaya sahip durağan bir süreçtir.

Aksine $d \geq 1$ olduğunda, süreç patlayan olarak nitelendirilir. Patlayan bir süreç durağan olmadığı gibi ortalamasına da geri dönmeyiz (Baum vd., 1999, Gil-Alana, 2002, s. 466, Turgutlu, 2004, s. 56).

Literatürde d parametresinin belirlenmesinde en yaygın kullanılan yöntemler parametrik ve parametrik olmayan yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Kesirli fark parametresinin tahmininde en yaygın olarak kullanılan parametrik olmayan yöntemler log-periodogram regresyonudur. Çalışmada Geweke ve Porter-Hudak (1983, GPH) tarafından geliştirilen yöntem uygulanmıştır. Cuestas, Gil-Alana ve Staehr (2011, s.520), işsizlik oranına ilişkin kesirli fark parametresinin aldığı değere göre hangi kuramsal yaklaşımın öngörülerinin geçerlilik kazandığını yukarıdaki şekilde özetlemiştir:

3. Ekonometrik Bulgular

3.1. Veri Seti

Çalışma kapsamında yer alan değişkenlere ilişkin veri seti Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayınladığı Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarından alınmış olup, 2005:1-2011:11 dönemine ilişkin aylık

gözlemlerden oluşmaktadır. Bilindiği gibi, Türkiye'de işgücü ile istihdam konusunda en kapsamlı ve güncel işgücü piyasası verileri üçer aylık olarak 2000 yılından, aylık olarak ise 2005 yılından itibaren yayınlanmaya başlandığı için bu dönem ele alınmıştır. 2004 yılında Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) standartlarına uygun hale getirilen Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2005 yılından itibaren aylık olarak yayınlanmaya başlanmıştır. Bu nedenle analiz döneminin başlangıcı olarak 2005 yılı alınmıştır. İşgücü piyasasına ilişkin verilerin zaman serisi özellikleri incelenmeden önce, mevsimsellik gösteren veriler analiz öncesi

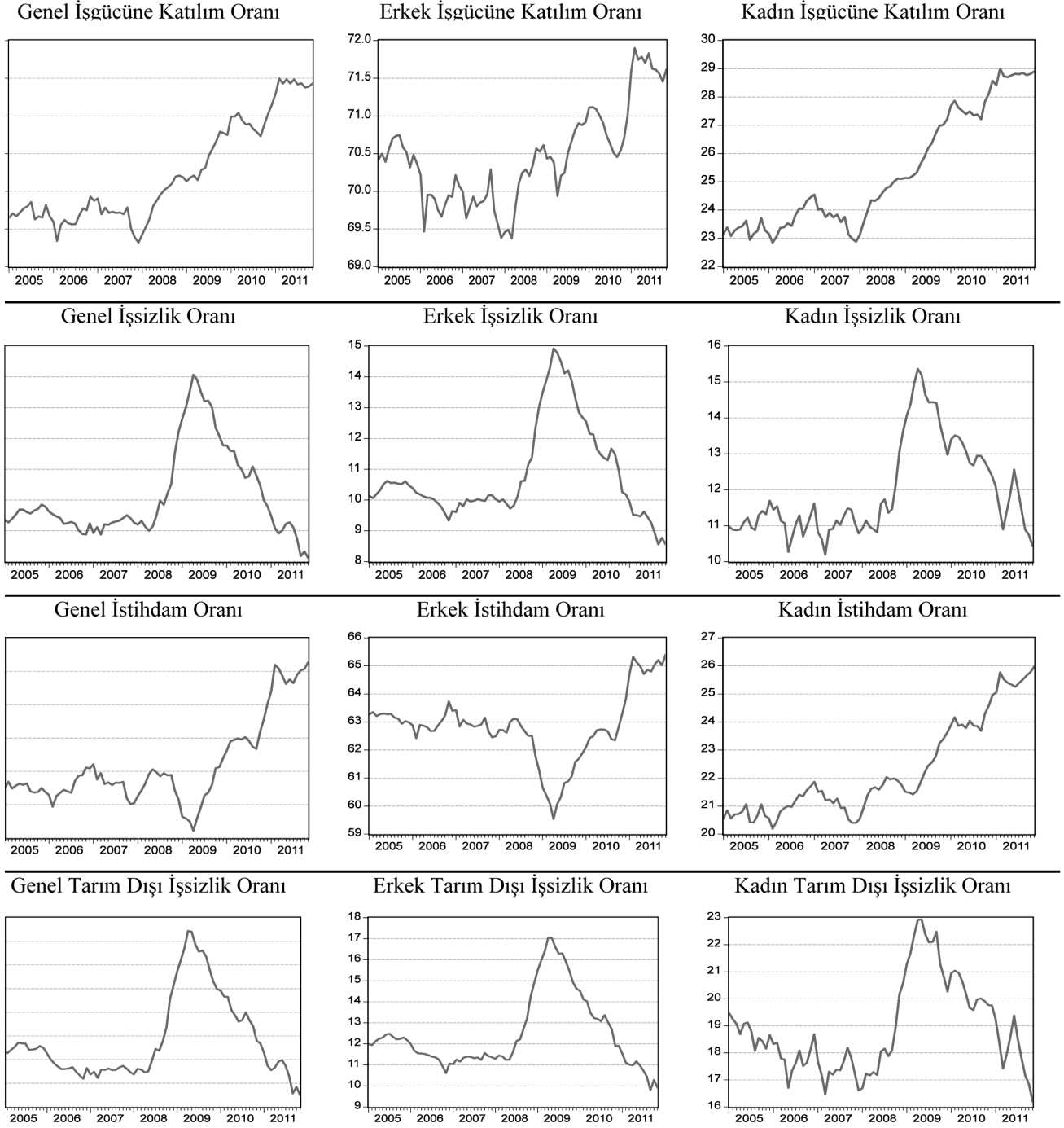
X-12 yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Önsel bir bilgi olması açısından veri setine ilişkin temel tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

İlgili tabloda her bir değişkenin ortalaması, standart sapması ve maksimum ve minimum değerleri ile bu değerleri hangi yıllarda aldıkları verilmiştir. Tablo 3'de görüldüğü gibi 2005:1–2011:11 döneminde Türkiye ekonomisinde ortalama olarak genel işsizlik oranı %11; tarım dışı işsizlik oranı ise yaklaşık olarak %14 olarak gerçekleşmiştir. Analize konu verilerin zaman içinde gelişimi ise aşağıdaki şekillerde verilmiştir.

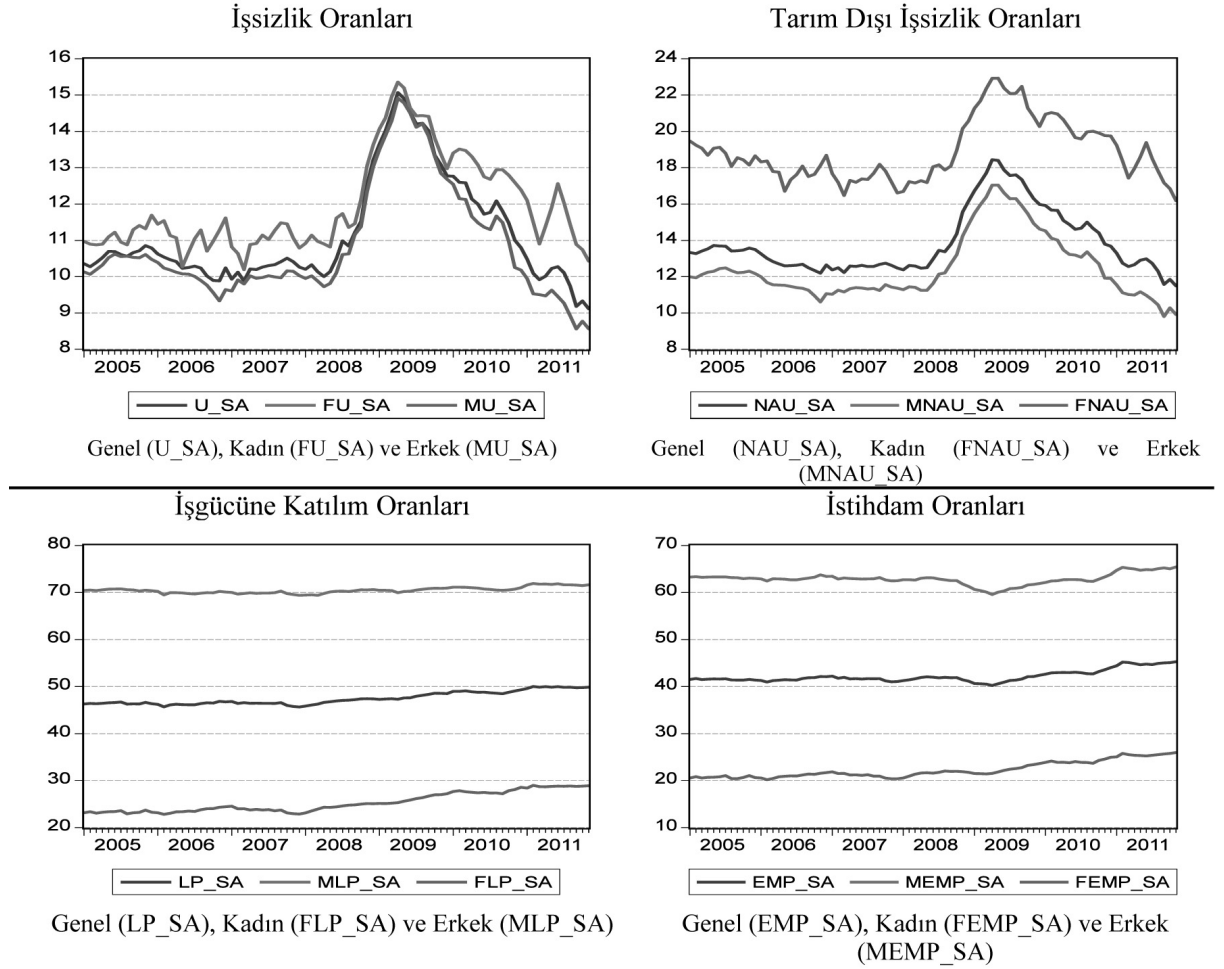
Tablo 3: Analizlerde Kullanılan Verilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Veriler		Örneklem Dönemi	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
İşsizlik Oranı (U)	Toplam	2005:1–2011:11	9.11 (2011:11)	15.07 (2009:04)	11.14	1.450
	Erkek	2005:1–2011:11	8.56 (2011:09)	14.92 (2009:04)	10.82	1.539
	Kadın	2005:1–2011:11	10.19 (2007:03)	15.36 (2009:04)	11.95	1.296
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (NAU)	Toplam	2005:1–2011:11	11.49 (2011:11)	18.44 (2009:04)	13.85	1.754
	Erkek	2005:1–2011:11	9.80 (2011:09)	17.04 (2009:04)	12.47	1.769
	Kadın	2005:1–2011:11	16.19 (2011:11)	22.93 (2009:05)	18.88	1.682
İşgücüne Katılım Oranı (LP)	Toplam	2005:1–2011:11	45.64 (2007:12)	49.98 (2011:02)	47.46	1.337
	Erkek	2005:1–2011:11	69.37 (2008:03)	71.89 (2011:02)	70.46	0.640
	Kadın	2005:1–2011:11	22.84 (2006:02)	29.00 (2011:02)	25.32	2.061
İstihdam Oranı (EMP)	Toplam	2005:1–2011:11	40.22 (2009:04)	45.28 (2011:11)	42.18	1.266
	Erkek	2005:1–2011:11	59.54 (2009:04)	65.40 (2011:11)	62.84	1.218
	Kadın	2005:1–2011:11	20.19 (2006:02)	25.98 (2011:11)	22.29	1.719

Şekil 1: Analizlerde Kullanılan Verilerin Zaman Serisi Grafikleri

Şekil 2: Analizlerde Kullanılan Verilerin Toplu Gösterimi

Şekil 1 ve 2’den 2008 yılından itibaren etkisini hızla gösteren küresel krizin işsizlikte keskin bir artışa yol açtığı görülmektedir. İşsizlik kriz öncesi seviyesine 2010 yılı sonundan itibaren dönmüş, daha sonraki dönemlerde ise kriz öncesi seviyenin daha da altına düşmüştür.

3.2. Ampirik Bulgular

Çalışmanın ilk aşamasında geleneksel birim kök sınamaları yardımıyla şokların kalıcılığı incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir. Ekonometrik analizlerdeki çözümlemeler Eviews, WinRATS ve GAUSS paket programları vasıtasıyla

yapılmıştır. İlgili tabloda verilen birim kök sınamalarına ilişkin test istatistikleri incelendiğinde, bazı durumlarda birbiriyle çelişen sonuçlar verdikleri görülmektedir. Söz gelimi, sabit ve trendli model de, ADF-GLS ve KPSS sınama sonuçları bütün değişkenlerin seviyelerinde durağan olmadığını gösterirken, Ng-Perron sınama sonuçları toplam ve erkekler için tarım dışı işsizlik oranı serilerinin düzey değerinde dura-

ğan olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde sabitli modelde, Ng-Perron ve KPSS sınamaları işsizlik oranı serilerinin (hem toplam hem cinsiyete göre) seviyesinde durağan olduğunu gösterirken, ADF-GLS yöntemi durağan olmadığını göstermektedir.

Söz konusu yöntemlerin birbirlerinden farklı sonuçlar vermesi yapısal kırılmalar-
dan kaynaklanabilir. Bu nedenle yapısal kı-

Tablo 4: Birim Kök Sınama Sonuçları

		ADF-GLS		KPSS		Ng-Perron	
		a	b	a	b	a	b
Toplam	U_t	-1.505	-1.503	0.167	0.290	-12.465	-8.932
	LP_t	-1.478	0.278	0.268	0.994	-5.152	0.534
	EMP_t	-0.874	-0.336	0.250	0.756	-3.230	-1.932
	NAU_t	-1.638	-1.651	0.158	0.256	-16.450	-13.254
Erkek	U_t	-1.633	-1.606	0.170	0.236	-13.075	-10.109
	LP_t	-1.709	0.948	0.248	0.768	-5.654	-2.754
	EMP_t	-1.080	0.871	0.213	0.217	-4.417	1.637
	NAU_t	-1.846	-1.830	0.165	0.207	-18.094	-15.291
Kadın	U_t	-1.376	-1.454	0.156	0.496	-9.989	-6.864
	LP_t	-1.357	0.771	0.260	1.035	-4.355	1.201
	EMP_t	-1.246	0.871	0.278	0.991	-4.417	1.637
	NAU_t	-1.243	-1.156	0.146	0.320	-7.294	-7.154
K.D.	%1	-3.671	-2.595	0.216	0.739	-23.80	-13.80
	%5	-3.106	-1.945	0.146	0.463	-17.30	-8.10
	%10	-2.812	-1.613	0.119	0.347	-14.20	-5.70

Not: (a) sabit ve trendli modeli, (b) trendsiz modeli temsil etmektedir. Ng-Perron sınamasında sadece MZ_{α} istatistiği rapor edilmiştir. Gecikme uzunluğu dönüştürülmüş (modified) AIC bilgi kıstasına göre belirlenmiştir.

rılmaların birim kök sınamalarındaki etkisini modellemek için yapısal değişimleri içsel olarak belirleyen ve birden çok yapısal

kırılmaya izin veren LS (2003) birim kök sınamalarından elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Yapısal Kırılmalı LS (2003) Birim Kök Sınama Sonuçları

Model A						Model C			
		S	k	TB ₁	TB ₂	S	k	TB ₁	TB ₂
Toplam	U _t	-2.719	6	2009:10	2010:01	-6.721	10	2008:08	2010:08
	LP _t	-2.511	2	2007:01	2009:12	-6.043	8	2007:08	2009:11
	EMP _t	-2.371	2	2010:09	2011:01	-6.266	4	2008:09	2009:08
	NAU _t	-2.365	6	2009:10	2010:10	-6.912	10	2008:08	2010:08
Erkek	U _t	-2.620	4	2009:10	2010:01	-6.723	10	2008:09	2010:08
	LP _t	-3.199	5	2007:01	2009:12	-5.484	8	2008:02	2010:07
	EMP _t	-2.117	2	2009:07	2009:10	-6.463	10	2008:09	2010:08
	NAU _t	-2.320	6	2009:09	2010:03	-6.864	10	2008:08	2010:08
Kadın	U _t	-2.041	4	2007:08	2008:05	-6.797	10	2008:05	2009:01
	LP _t	-2.096	2	2009:12	2010:09	-5.502	7	2007:08	2009:07
	EMP _t	-2.392	2	2009:09	2010:09	-5.579	9	2007:07	2009:08
	NAU _t	-2.604	10	2009:09	2010:03	-5.859	10	2008:07	2010:08

Not: Model A ve Model C sınamalarda kullanılan modelleri, TB yapısal kırılma zamanını, k ise en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Model A için LS testi kritik değerleri % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde sırasıyla -4,545 -3,842 ve -3,504'dür. Model C için LS testi kritik değerleri, Model A'nın aksine yapısal kırılmanın meydana geldiği zamana göre çok önemli ölçüde olmasa da- değişmektedir. Bu hususun ihmal edildiği durumda %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde Model C için kritik değerler sırasıyla -5,823, -5,286 ve -4,989'dur.

Tablo 5 incelendiğinde yapısal kırılmalar dikkate alındığında tüm seriler için Model A'nın kullanılması durumunda reddedilemeyen boş hipotezin, Model C'nin kullanılması durumunda reddedilebildiği göze çarpmaktadır. Buna göre, hem sabit terim hem de trend katsayılarındaki kırılmaların göz önüne alınması durumunda tüm seriler durağandır. Fakat, şekil 1 ve şekil 2'de görüldüğü gibi değişkenlerin ilgili dönemde bariz bir zaman eğilimi göstermemeleri nedeniyle incelenen serilerin grafiklerinde var

olduğu görülen trendin stokastik olduğu sonucuna varılmıştır². Buna göre, yapısal kırılmalar dikkate alındığında bütün değişkenler seviyelerinde durağandır. Ancak daha önce değinildiği üzere, analizlerde kullanılan geleneksel ya da yapısal kırılmalı birim kök sınamaları serilerin bütünleşme derecelerinin sıfır veya bir gibi tam sayı değerli olması varsayımına dayanmaktadır.

2 Ayrıntılı tartışma için bkz. Leon-Ledesma ve McAdam (2004:384), Gustavsson ve Österholm (2006:430)

Şayet, serilerin bütünleşme derecesi bir ise şoklar kalıcı etki gösterecek; sıfırsa şokların etkisi geçici olacaktır. Bu sorunun üstesinden gelen güçlü hafıza modelleri olarak bilinen modeller (ARFIMA) serilerin bütünleşme derecelerini kesirli olarak göz önünde bulundurduğundan, şokların kalıcı-

lığını belirlemede daha net sonuçlar vermektedir. Serilerde kesirli bütünleşme parametresi yani uzun dönem hafıza parametresini belirlemek amacıyla yarı parametrik Geweke ve Porter-Hudak (1983) yönteminde elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Geweke ve Porter-Hudak (1983) Yöntemiyle Hesaplanan d Değerleri

		$\lambda=0.40$	$\lambda=0.45$	$\lambda=0.50$	$\lambda=0.55$	$\lambda=0.60$
Toplam	U_t	1.0845 (0.2978)	1.4954 (0.2770)	1.5839 (0.2748)	1.4229 (0.2307)	1.5972 (0.2212)
	LP_t	0.9806 (0.2937)	1.1992 (0.2305)	1.2127 (0.1614)	1.1707 (0.1649)	1.0636 (0.1310)
	EMP_t	0.7232 (0.2201)	1.3278 (0.4306)	1.2179 (0.3103)	1.0910 (0.2615)	1.0179 (0.1984)
	NAU_t	1.11095 (0.2712)	1.5561 (0.2860)	1.6088 (0.2836)	1.4205 (0.2432)	1.5401 (0.1920)
Erkek	U_t	1.0469 (0.3085)	1.5764 (0.3724)	1.6036 (0.2640)	1.4704 (0.2301)	1.6382 (0.2177)
	LP_t	0.9550 (0.6714)	0.9023 (0.4225)	1.1779 (0.3580)	1.0590 (0.3134)	1.0053 (0.2338)
	EMP_t	0.7884 (0.4435)	1.2687 (0.3627)	1.1997 (0.2577)	1.1121 (0.2320)	1.1573 (0.1739)
	NAU_t	1.0583 (0.2943)	1.5787 (0.3795)	1.6230 (0.2838)	1.4613 (0.2447)	1.5743 (0.1968)
Kadın	U_t	1.1563 (0.2430)	1.4119 (0.3269)	1.2935 (0.3069)	1.1509 (0.2491)	1.1923 (0.1941)
	LP_t	1.0360 (0.1729)	1.2014 (0.1477)	1.1528 (0.1083)	1.1642 (0.1277)	1.0806 (0.1027)
	EMP_t	0.9116 (0.1290)	1.2059 (0.2057)	1.1207 (0.1513)	1.0896 (0.1328)	1.0031 (0.1103)
	NAU_t	1.0344 (0.1943)	1.5870 (0.3299)	1.2349 (0.3159)	1.0489 (0.2708)	1.0087 (0.2007)

Not: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Daha önce bahsi geçtiği gibi, burada analize konu serilerin değerleri üzerinde bir şokun kalıcılığı $d < 1$ veya $d \geq 1$ olup olmamasına bağlıdır. $d < 1$ sahip kesirli bütünleşik süreç üzerinde her hangi bir şokun etkisi ya-

vaş bir şekilde ortadan kalkar. İlgili tabloda görüldüğü gibi, analize konu değişkenlere ilişkin GPH yöntemiyle hesaplanan d değerlerinin, $\lambda=0.40$, $\lambda=0.45$, $\lambda=0.50$, $\lambda=0.55$, $\lambda=0.60$ derecelerinde, bire yakın ve

birden büyük değerler alması, serilerin uzun dönemdeki yapısal kararsızlığını göstermektedir. Ayrıca hesaplanan d değerinin tabloda parantez içinde verilen EKK standart hata değerine oranlanması sonucu hesaplanan t değerleri de genelde anlamlı gözükmemektedir. Tablo 6'da verilen GPH (1983) yöntemiyle hesaplanan uzun dönem hafıza parametresinin, genelde birden büyük değer aldığı görülmektedir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, herhangi bir şokun Türkiye işgücü piyasasına ilişkin göstergeler üzerindeki etkisinin kalıcı olacağını göstermektedir. Kısaca, uzun dönemde şokun etkisi ortadan kalkmayacak ve ilgili göstergeler denge değerine veya istikrarlı büyüme sürecine geri dönmeyeceklerdir. Hem cinsiyete göre ayrıştırılmış hem de genel işsizlik oranı serisi için hesaplanan d değeri birim değerden büyük bulunduğu için Türkiye'de işgücü piyasasında işsizlik oranında histeri etkisinin olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çeşitli nedenlerden ortaya çıkan şokların iktisadi değişkenler üzerindeki etkisinin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu konusu para ve maliye politikalarının uygulanması ve başarımında göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir öneme sahiptir. Şokların işgücü piyasasına ilişkin değişkenler üzerindeki et-

kisinin kalıcı olup olmadığının belirlenmesi doğrudan veya dolaylı olarak işgücü piyasasına yönelik politikaların tasarımında ve yürütülmesinde oldukça önemlidir. Bu çalışmada Türk işgücü piyasasına ilişkin işsizlik, işgücüne katılım, istihdam serilerinin durağan olup olmadığı yani şokların ilgili değişkenler üzerindeki etkisinin sürekli ya da geçici olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla, çalışmada yüksek güç özelliklerine sahip geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök sınamalarının yanı sıra şokların kalıcılık derecesini belirlemek için kesirli uzun hafıza analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada, 2005:1-2011:11 dönemi için yürütülen uygulamalı analizlerden elde edilen bulgular, şokların işgücü piyasası göstergeleri üzerinde kalıcı bir etki gösterdiğine işaret etmektedir. İşsizlik histerisi bağlamında çalışmadan elde edilen sonuçlar, geçici şokların işsizlik oranı üzerindeki etkilerinin uzun süre devam ettiğini ve kalıcı olduğunu söyleyen görüşle uyum içindedir. Şokların işsizlik üzerindeki sürekliliği, uzun dönemde doğal işsizlik oranını yukarılara çekerek işsizliğin doğal oranında kalıcı değişimlere neden olmakta ve sosyal ve iktisadi olumsuzluklara yol açmaktadır. İşsizliği azaltmaya yönelik politikalar tasarlanırken işgücü piyasalarının bu özelliğinin dikkate alınmasında fayda vardır.

KAYNAKÇA

- Andersen, T. M. (2010). Unemployment Persistence. *CESifo Forum*. 11 (1), 23-28
- Barişık, S. ve Çevik, İ.E. (2008). Türkiye’de İşsizlik Histerisinin Yapısal Kırılma ve Güçlü Hafıza Modellemesi ile Sektörel Analizi. *TİSK Akademi*. 3(6), 67-87
- Barişık, S. ve Çevik, E. İ. (2008). İşsizlikte histeri etkisi: Uzun Hafıza Modelleri. *Kamu-İş Dergisi*. 9(4), 1-36
- Barro, R. (1988). The Natural Rate Theory Reconsidered: The Persistence of Unemployment. *American Economic Review*. 78(2), 32-37
- Baum, C.F., Barkoulas, J. and Caglayan, M. (1999). Persistence in International Inflation Rates. *Southern Economic Journal*. 65(4), 900-914
- Benati, L. (2001). Some Empirical Evidence on the ‘Discouraged Worker’ Effect. *Economics Letters*. 70, 387-39
- Blanchard, O.J. and Summers, L.H. (1986). Hysteresis and the European Unemployment Problem. *Journal of Econometrics*. 74, 119-147
- Blanchard, O. and Summers, L. (1987). Hysteresis in Unemployment. *European Economic Review*. 31(1), 288-95
- Blanchard, O. and Summers, L. (1988). Beyond the Natural Rate Hypothesis. *American Economic Review*. 78(2), 182-187
- Blanchard, O. and Wolfers, J. (2000). The Role of Shocks and Institutions in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence. *The Economic Journal*. 110,1-33
- Brandolini, A., Cipollone, P. and Viviano, E. (2006). Does the ILO Definition Capture All Unemployment?. *Journal of the European Economic Association*. 4, 153-179
- Burda, M. C. (1990). Some Evidence on the Membership Hysteresis Hypothesis in Europe. *Empirical Economics*. 15, 143-152
- Clark, K. B. and Summers, L. H. (1979). Labour Market Dynamics and Unemployment: A Reconsideration. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1, 13-63
- Coleman, T. S. (1989). Unemployment Behaviour, Evidence from the CPS Work Experience Survey. *Journal of Human Resources*. 24, 1-38
- Cuestas, J. C., Gil-Alana, L. A., and Staehr K. (2011). A further investigation of unemployment persistence in European transition economies. *Journal of Comparative Economics*. 39(4), 514–532
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal*

of the American Statistical Association. 74, 427-431

Elliott, G., Rothenberg, T. J. and Stock, J.H. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica*. 64, 813-836

Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. 2nd Edition, John Wiley&Son,

Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*. 58, 1-17

Geweke, J. and Porter-Hudak, S. (1983). The Estimation and Application of Long Memory Time Series Models. *Journal of Time Series Analysis*. 4, 221-238

Gil-Alana L. (2002). Modeling The Persistence of Unemployment in Canada. *International Review of Applied Economics*. 16(4), 465-477

Gustavsson, M. and Österholm, P. (2006). The Informational Value of Unemployment Statistics: A Note on the Time Series Properties of Participation Rates. *Economics Letters*. 92, 428-433

Gustavsson, M. and Österholm, P. (2007). Does Unemployment Hysteresis Equal Employment Hysteresis?. *Economic Record*. 83, 159-173

Güloğlu, B., İspir, S. (2001). Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye için Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*.

11(2), 205-215

Koçyiğit, A., Bayar, T. ve Tüfekçi, A. (2011). Türkiye’de İşsizlik Histerisi ve Star Modelleri Uygulaması. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: XXXI, Sayı: II, 45-60

Küçükkale Y. (2001). Doğal İşsizlik Oranındaki Keynesyen Histeri Üzerine Klasik Bir İnceleme: Kalman Filtre Tahmin Tekniği ile Türkiye Örneği 1950-1995. *V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*. Adana

Juhn, C., Murphy, K.M. and Topel, R.H. (1991). “Why has the natural rate of unemployment increased over time?”. *Brookings Papers on Economic Activity*. 2, 75-142

Juhn, C., Murphy, K. M., Topel, R. H. (2002). Current Unemployment, Historically Contemplated. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1, 79-116

Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: how sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*. 54, 159-178

Layard, R., Nickell, S., ve Jackman, R. (1991). *Unemployment, Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford University Press

Lee, J. and Strazicich, M.C. (2003). Minimum LM Unit Root Test with Two Structu-

- ral Breaks. *Review of Economics and Statistics*. 85(4), 1082–1089
- Leon-Ledesma, M.A. and McAdam, P. (2004). Unemployment, Hysteresis and Transition. *Scottish Journal of Political Economy*. 51(3), 377-401
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Springer
- Madsen, J., Mishra, V., and Smyth, R. (2008). Are Labour Force Participation Rates Non-Stationary? Evidence from 130 Years for G7 Countries. *Australian Economic Papers*. 17, 166-189
- Murphy, K. M. and Topel, R. (1997). Unemployment and Nonemployment. *American Economic Review*. 87, 295-300
- Ng, Serena and Perron, P. (2001). Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*. 69, 1529–1554
- Özdemir, Z.A., Balcılar, M. and Tansel A. (2011). International Labour Force Participation Rates by Gender: Unit Root or Structural Breaks?. *Bulletin of Economic Research*. Early View
- Papell, D.H., Murray, C.J. and Ghiblawi, H. (2000). The Structure of Unemployment. *The Review of Economics and Statistics*. 82 (2), 309-315
- Phelps, E. S. (1999). "Behind this structural boom: the role of asset valuations". *American Economic Review*. 89, 63-68
- Phelps, E.S. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*. 58, 1-17
- Phillips, P.C.B., and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in a Time Series Regression. *Biometrika*. 75, 335-346
- Pissarides, C. (1990). *Equilibrium unemployment theory*. Oxford: Basil Blackwell Publishing
- Roed, K. (1996). Unemployment hysteresis-Macroevidence from 16 OECD countries. *Empirical Economics*. 21, 589-600
- Tarı, R. (2008). *Ekonometri*. 5. Baskı, İstanbul, Avcı Ofset
- Turgutlu, E. (2004). Fisher Hipotezinin Tutarlılığının Testi: Parçalı Durağanlık ve Parçalı Koentegrasyon Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: 19, Sayı: 2, 155-174
- Yılandı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye için İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 10(2), 324-335

ÖZET

Emek Gelirleri Vergi İndirimi: Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi, Özellikleri ve Sorunları

Bu çalışmanın amacı, bir tür yoksullukla mücadele aracı olarak, emek gelirleri vergi indiriminin genel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu bağlamda, ilk olarak, çeşitli ülke uygulamaları temelinde, emek gelirleri vergi indiriminin tarihi gelişimi ele alındı. İkinci olarak, emek gelirleri vergi indiriminin yapısı ve işleyişi irdelendi. Daha sonra, sırası ile söz konusu vergi indiriminin özellikleri ve sorunları gözden geçirildi. Ulaşılan bulgular, emek gelirleri vergi indirimi programının, uygulandığı ülkelerde düşük gelirli çalışan ailelerin yoksulluk sorunuyla mücadelede etkin bir araç olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu vergi indirimi kaynak kullanımında etkinsizlik, yetersiz sosyal yardım, evli çiftleri cezalandırma, uyum sorunları ve bilgi yetersizliği gibi bazı eksikliklere de sahip görünmektedir.

***JEL Sınıflaması:** H23, H24, I38*

***Anahtar Kelimeler:** Emek Gelirleri Vergi İndirimi, Negatif Vergi, Sosyal Refah Programları, Yoksulluk*

ABSTRACT

Of Earned Income Tax Credit Development, Structure and Operation, Features and Issues

The purpose of this study, as a kind of poverty reduction tool, is to make an overall assessment of the earned income tax credit. In this context, firstly, on the basis of applications in various countries, the historical development of the earned income tax credit was discussed. Secondly, the structure and functioning of the earned income tax credit were evaluated. Then, respectively, characteristics and issues of the earned income tax credit were reviewed. The findings obtained show that the earned income tax credit has been an effective tool in alleviating poverty issues of low-income working families in the countries where the earned income tax credit is applied. However, the earned income tax credit also seems to have some imperfections such as inefficiency in resource allocation, inadequate social assistance, punishing married couples, compliance challenges, and lack of information.

***JEL Classification:** H23, H24, I38*

***Keywords:** Earned Income Tax Credit, Negative Tax, Social Welfare Programs, Poverty*

Emek Gelirleri Vergi İndirimi: Gelişimi, Yapısı ve İşleyişi, Özellikleri ve Sorunları

Yrd. Doç. Dr. Birsen Nacar Karabacak

İRİŞ

Emek gelirleri vergi indirimi (earned income tax credit) yoksullukla mücadelede etkin bir kamusal araç olarak dikkatleri çekmektedir. Emek gelirleri vergi indirimi, gelir yoksulluğu eşiğinin altında kalan çalışan yoksul aileleri hedefleyen bir yoksullukla mücadele programıdır. Alternatiflerinin tersine emek gelirleri vergi indirimi, bir yandan kazanca bağlı olarak yararlanılabilen bir vergi indirimi olması nedeniyle çalışmayı teşvik edici özelliklere sahipken, öte yandan gerek uygulama kolaylıkları ve gerekse vergi indiriminden yararlanacakların belirlenmesinde yoksulamalı (means tested) sosyal yardım meka-

nizmalarının tersine yararlananı afişe edici bir yapıya sahip değildir. Uygulanmakta olduğu ülkelerde, gelir vergisi sistemine bağlı olarak işletilen söz konusu vergi indirimi, daha çok bir negatif vergi olarak işlev görmektedir. Daha açıkçası, emek gelirleri vergi indirimi, bir tür sosyal harcama olarak, düşük gelirli çalışan ailelere kamu gelir transferi sağlamayı amaçlayan bir programdır.

Bu çalışmada temel amacımız, çeşitli ülke deneyimlerinden yararlanarak, emek gelirleri vergi indiriminin tarihi gelişimini, yapı ve işleyişini, temel özelliklerini ve olası sorunlu taraflarını irdeleyerek, söz konusu vergi indiriminin, ülkemiz için yoksullukla mücadelede alternatif bir yoksullukla mücadele aracı olup olamayacağını tartışmaya açmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın geri

kalan kısmı şu şekilde tasarlanmıştır: İlk olarak, çeşitli ülkelerdeki uygulama örnekleri temelinde, emek gelirleri vergi indiriminin tarihi gelişimi üzerinde durulacaktır. İkinci olarak, emek gelirleri vergi indiriminin yapısı ve işleyişi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra, sırası ile emek gelirleri vergi indiriminin özellikleri ve sorunları üzerinde durulacaktır. Çalışmamız emek gelirleri vergi indiriminin ülkemiz için ne kadar gerekli olduğunu vurgulamak amacıyla genel bir değerlendirme ile sona erecektir.

1. Emek Gelirleri Vergi İndiriminin Tarihi Gelişimi

Emek gelirleri vergi indirimi ABD’de 1970’li yılların ortalarında negatif gelir vergisi önerisinin küllerinden doğdu (Alstott, 2010, s. 287). Zira her iki mekanizma da vergi sisteminin bir parçası olarak ortaya çıkmıştı ve düşük gelir düzeyinde bulunan kişilere gelir aktarımı amacı ile bütçesinin harcama tarafıyla gelir vergisi sisteminin birlikte kullanılmasını amaçlıyordu (Eissa ve Hoynes, 2006, s. 75). Ancak emek gelirleri vergi indirimi kendisine kuramsal temel oluşturmuş olan negatif gelir vergisi önerisine göre bazı üstünlüklere sahipti¹. ABD’deki tarihi gelişimi esas alınırsa, tıpkı negatif gelir vergisi önerisinde olduğu gibi, başlangıçta daha çok muhafazakar siyasal çevrelerin desteğine sahip olan emek gelir-

leri vergi indirimi, zaman içinde liberal siyasi akımların da desteğini alarak, vergi temelli yoksullukla mücadele aracı olarak, gittikçe yaygınlaşan bir kullanım düzeyine ulaşmıştır (Hoffman ve Seidman, 2003, s. 14; Rothstein, 2010, s. 177).

Emek gelirleri vergi indirimi ilk defa 1975 mali yılı gelirlerine uygulanmak üzere ABD’de 1976 yılında geçici olarak uygulanmaya başlanmıştır (Adireksombat, 2010, s. 12). Emek gelirleri vergi indiriminin başlangıçtaki amacı çok düşük gelirli çalışan ailelerin sosyal güvenlik vergi yükünü düşürmek ve onların refah bağımlılıklarını azaltmak üzere küçük bir çalışma ödülü (work bonus) kazanmalarını sağlamaktı. Emek gelirleri vergi indirimi elde edilen gelirin %10’u oranında uygulanmakta ve gelir 4.000\$ (ABD doları) olduğu zaman, geri ödenebilir vergi indirim tutarı da maksimuma (400\$) ulaşmaktaydı. Çalışarak elde edilen gelir 4.000\$’ın üstünde çıktığında ise, her 100\$ gelir için vergi indirim tutarı %10 azalarak, gelir 8.000\$’a ulaştığında vergi indirimi de sıfırlanıyordu. 1978 yılında yapılan düzenleme ile emek gelirleri vergi indirimi kalıcı bir yoksullukla mücadele aracı haline getirildi (Tackie ve diğerleri, 2011, s. 3).

Daha sonra 1986, 1990, 1993, 1997, 2001 ve 2009 yıllarında ABD emek gelirleri vergi indirimi programında dikkate değer değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, vergi indirim tarifesindeki dilimler hem genişletilmiştir

¹ Bu yöndeki daha kapsamlı bir karşılaştırma sonraki başlık altında yapılmaktadır.

hem de enflasyona endekslenmiştir. Vergi indirimi programı daha cömert bir hale getirilmiştir. Arzu eden ailelere ön ödemeli sisteme geçme hakkı tanınmıştır. Ayrıca hanedeki çocuk sayısına göre alınabilecek sosyal yardım miktarı farklılaştırılmıştır. Daha geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir yakınlık testi uygulanmaya başlanmıştır (Kartik ve diğerleri, 2010, s. 231). Bugün ABD’de emek gelirleri vergi indirimi 37 yıllık uygulaması içinde gittikçe genişleyerek, gerek federal düzeyde ve gerekse 23’ten fazla eyalet veya bölgede uygulanan, en önemli yoksullukla mücadelede araçlarından biri konumuna ulaşmıştır.

Zira ABD’de 2012 yılı itibariyle, emek gelirleri vergi indirimi evli ve üç veya daha fazla çocuklu ailelerde maksimum 5.891\$’a ulaşmış, ki bu 17.090\$’a kadar elde edilen gelirlerde, emek gelirleri vergi indirim oranının, %45’e yükselmiş olması demektir. Ayrıca emek gelirleri vergi indiriminden faydalanma üst sınırları da 50.270\$’a kadar yükseltilmiş bulunmaktadır (IRS, 2012). Gelir türü, hane halkının büyüklüğü, akrabalık ilişkisi, çocuk sayısı, gelir türü, hak sahibi kişinin yaşı gibi birçok unsura bağlı olarak belirlenen emek gelirleri vergi indiriminin ABD’de 2012 yılında yaklaşık 24 milyon çocuklu düşük gelirli aileye yaklaşık 47 milyar \$ nakit yardım sağlayacağı tahmin edilmektedir (Alstott, 2010, s. 285-287).

ABD’nin emek gelirleri vergi indirimi uygulamasından önce negatif gelir vergisi te-

melli bir program, İngiltere’de 1971 yılından başlayarak 1998 yılında aile indirimi uygulamasına kadar aile gelir desteği adıyla uygulanmaktaydı (Dilnot ve McCrae, 1999, s. 2). Aile gelir desteği, çocuklu ve haftada en az 24 saat çalışan ailelere sağlanan yoklamalı bir gelir desteği programıydı. 1971 yılında yaklaşık 70.000 kişi bu programdan yararlanmıştır. 1998 ve sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle *aile indirimi* programı, önce çalışan *aile vergi indirimi* olarak düzenlenmiş; daha sonra, *çalışanlar için vergi* indirimi ve çocuk indirimi uygulaması olarak iki ayrı programa dönüştürülmüştür (Leigh, 2007, s. 206).

İngiltere’de uygulanmakta olan vergi indiriminin ABD’deki benzerinden farkı, haftalık en az 16 saat çalışma zorunluluğunu getirmesi ve vergi indiriminden yararlanma şartlarının, ABD’de olduğu gibi aile bazında aranmasına karşın, vergi indirim tutarından, çalışan kişilerin bireysel olarak yararlanılabilesidir. Resmi tahminlere göre, çalışan vergi indirimi ve çocuk indirimi programlarından yararlanan kişilerin sayısı yaklaşık 1.5 milyon civarındadır (Dilnot ve McCrae, 1999, s. 2). İngiltere’de 2004-2005 mali yılında vergi indirimleri olarak yapılan harcarıma tutarı ise, 15.8 milyar sterlin ve gayri safi milli hasılanın yaklaşık %1.3’ü düzeyinde olmuştur (Leppik, 2006, s. 7). Ayrıca İngiltere’de uygulanan vergi indirimi, söz konusu programı uygulayan ABD’den daha cömert bir yoksullukla mücadele aracı konumundadır (Leigh, 2007, s. 205).

Tablo 1: Emek Gelirleri Vergi İndirimi Programı Uygulayan Bazı Ülkeler

Ülke	Program Adı	Başlangıç Yılı	Yönetimden Sorumlu İdare	Yararlanma Kriterleri	Maksimum Transfer Tutarı*
İngiltere	Çalışanlar İçin Vergi İndirimi	1971	Vergi İdaresi	Aile Temelli	6.420£
ABD	Emek Gelirleri Vergi İndirimi	1975	Vergi İdaresi	Aile Temelli	5.891\$
Kanada	Emek Geliri Vergi Yardımı	1978	Vergi İdaresi	Aile Temelli	3.300\$
İrlanda	Aile Gelir Desteği	1984	Sosyal Yardım İdaresi	Aile Temelli	3.300€
Yeni Zelanda	Aile Vergi İndirimi	1986	Vergi İdaresi	Aile Temelli	750\$
Finlandiya	Emek Gelirleri Vergi İndirimi	1996	Vergi İdaresi	Birey Temelli	290€
Belçika	Gelir Vergi İndirimi	2001	Vergi İdaresi	Birey Temelli	500€
Hollanda	İstihdam Vergi İndirimi	2001	Vergi İdaresi	Birey Temelli	920€
Fransa	Düşük Gelirli Çalışanlar İçin Vergi İndirimi	2001	Vergi İdaresi	Birey Temelli	630€
Danimarka	Emek Gelirleri Vergi İndirimi	2003	Vergi İdaresi	Birey Temelli	500€
İsveç	Emek Gelirleri Vergi İndirimi	2007	Yerel İdare	Birey Temelli	--
Kore	Emek Gelirleri Vergi İndirimi	2009	--	Aile Temelli	--

*2005 yılı satın alma gücü paritesine göre.

Kaynak: Banks ve diğerleri, 2005, s. 72; Immervoll ve Pearson, 2009, s. 21-24, 53-57.

İngiltere ve ABD'den sonra, düşük gelirli çalışan ailelere gelir vergisiyle bağlantılı olarak yardım aktaran üçüncü ülke Kanada olmuştur. Kanada'da emek gelirleri vergi yardımı, Alberta, Quebec, British Columbia ve Nunavut hariç (ki bu bölgelerin kendi uyguladıkları vergi indirimi söz konusu) federal düzeyde uygulanmaktadır. Yapısı ve işleyişi ABD'de uygulanmakta olan emek gelirleri vergi indirimine benzetmekle birlikte, Kanada'da uygulanmakta olan vergi indirimi; çocuk vergi indirimi, çalışan kişi vergi indirimi ve aile desteği gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktadır. Bazı eyaletlerde daha cömert bir yapı taşımakla birlikte, 2012 yılında Kanada'da federal düzeyde uygulanan maksimum vergi indirimi yıllık 3.300\$ (Kanada doları) civarındadır. Aynı zamanda bu vergi indirimi programların-

dan, yaklaşık 500 bin kişinin yararlandığı tahmin edilmektedir (Immervoll ve Pearson, 2009, s. 54).

İrlanda ise, 1984 yılından beri düşük gelirli çalışan kişilere aile temelli ölçütlere göre vergi bağlantılı sosyal yardımda bulunmaktadır. Aile gelir desteği adı altında uygulanan bu yardım mekanizması, diğer ülkelerden farklı olarak halen vergi idaresi dışındaki sosyal yardım idaresi tarafından yürütülmektedir. Düşük gelirli çalışan ailelere vergi bağlantılı gelir transferi mekanizmasını kullanan başka bir ülke ise, Yeni Zelanda'dır. Bu ülke 1986 yılından bu yana aile vergi indirimi adıyla vergi idaresi yönetiminde düşük gelirli çalışan ailelere nakit gelir aktarımında bulunmaktadır. Düşük gelirli ailelere emek gelirleri vergi indirimi

adı altında nakit yardımda bulunan bir başka ülke ise, Finlandiya'dır. Söz konusu ülkede 1996 yılından bu yana vergi idaresi tarafından uygulanan bu sosyal politika uygulaması daha önce değinilen ülkelerden İngiltere gibi aile bazında aradığı yeterlilik ölçütlerinden sonra vergi indirimini birey temelli olarak uygulamaktadır (Immervoll ve Pearson, 2009, s. 53-57).

Ayrıca 2000'li yıllarda vergi politikası kapsamında sosyal yardım programı uygulayan ülkelerden Belçika (2001) gelir vergi indirimi, Hollanda (2001) istihdam vergi indirimi, Fransa (2001) düşük gelirli çalışanlar için vergi indirimi ve Danimarka (2003) emek gelirleri vergi indirimi adı altında düşük gelirli çalışan kişilere sosyal yardım programı uygulamaktadır. Söz konusu ülkelerde uygulanan program bireysel temelli ölçütlere göre belirlenmekte ve vergi idareleri tarafından uygulanmaktadır. Yıllık maksimum ödeme tutarları bakımından kişi başına yıllık, Belçika'da 500?, Hollanda'da 950? ve Fransa'da 630? vergi indirimi ödemesi yapılmaktadır (Immervoll ve Pearson, 2009, s. 53-57; Vanleenhove, 2011, s. 5).

Öte yandan 2007 yılından itibaren emek gelirleri vergi indirimi uygulamaya başlayan İsveç 2008, 2009 ve 2010 yıllarında vergi indirim uygulamasının kapsamını daha da genişletmiştir. Söz konusu ülke yerel yönetimler aracılığıyla ve bireysel ölçütler temelinde emek gelirleri vergi indirimi uygulamaktadır. İsveç uygulamasında öteki ülke-

lerden farklı olarak gelir, belli bir limiti aşınca vergi indirimi tarifesinden çıkış sınırlaması bulunmamaktadır. Ayrıca İsveç vergi indirimi, negatif vergi oranına da sahip değildir. Yani bu ülkede en fazla vergi sorumluluğu kadar bir vergi indirimi uygulaması söz konusudur (Edmark ve diğerleri, 2012, s. 5). Daha yakın bir zamanda ise, (2009) Kore aile temelli emek gelirleri vergi indirimi uygulamasına geçmiş bulunmaktadır (Immervoll ve Pearson, 2009, s. 22). Bütün bu göstergeler emek gelirleri vergi indirimi uygulamasının düşük gelirli çalışan kişi veya ailelere nakit gelir transferi mekanizması olarak gittikçe başka ülkelere de yayılan tarihi bir gelişim süreci içinde olduğunu göstermektedir.

2. Emek Gelirleri Vergi İndiriminin Yapısı ve İşleyişi

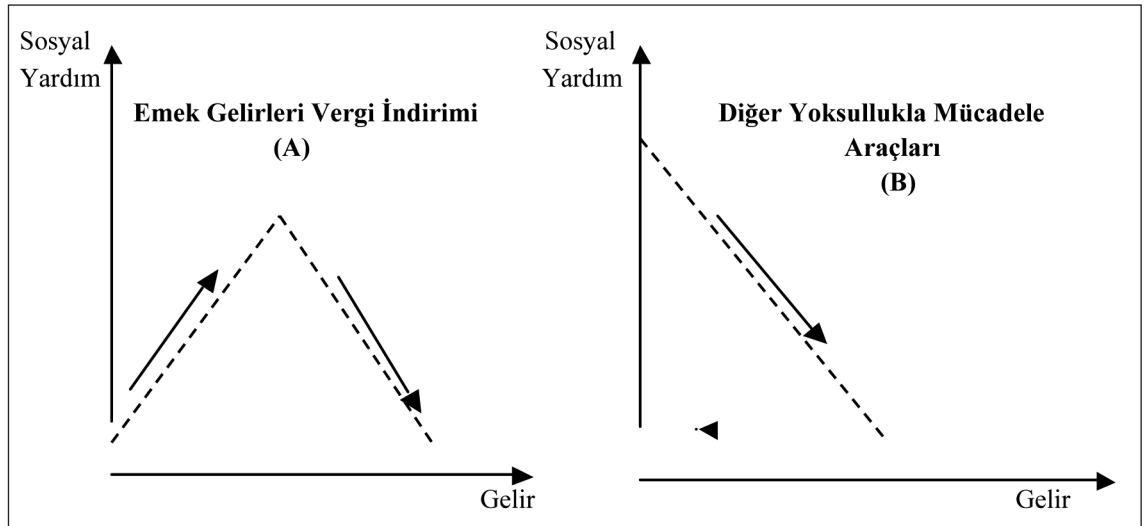
Emek gelirleri vergi indirimi, temelde düşük gelirli çalışan ailelere vergi sistemi aracılığıyla nakit yardım sağlar. Aile fertlerinden biri veya birkaçı çalışarak emek gelirleri elde etmediği sürece, aile söz konusu yardımdan faydalanma hakkına sahip olamamaktadır (Hoffman ve Seidman, 2003, s. 9). Bu yüzden emek gelirleri vergi indiriminin faydalanabilmek için, aile bireylerinden birinin mutlaka emek geliri elde etmesi gerekmektedir. Emek gelirleri vergi indiriminin bu özelliği ise, onu öteki yoksullukla mücadele programlarından ayırmaktadır (Meyer, 1997, s. 1). Çünkü bir çok yoksullukla mücadele programı; gelir yetersizliği,

işsizlik, medeni durum, aile büyüklüğü, çocuk sayısı, sakatlık, vb. yeterlilik şartları aramakla birlikte, potansiyel yararlanıcı aile veya kişilerin piyasa koşulları çerçevesinde çalışmalarını ve kazanç elde etmelerini teşvik edici bir özellik taşımamaktadırlar. Hatta söz konusu yoksullukla mücadele programlarının bir çoğunda, örneğin ücretli olarak bir işte çalışılması durumunda, yararlanılmakta olan sosyal yardımlar kesilebilmektedir. Çalışmaya karşı körleştirici bu özellikler, emek gelirleri vergi indirimi uygulamasında söz konusu değildir (Hoffman ve Seidman, 2003, s. 16).

Bu durumu aşağıdaki Şekil 1 yardımıyla daha açık ifade etmek mümkündür. Şekil üzerinde (A) paneli emek gelirleri vergi indirimi; (B) paneli ise, negatif gelir verisi

önerisi dahil, alması yoksullukla mücadele programlarını temsil etmektedir. Her iki yoksullukla mücadele mekanizmasının, hane halkının piyasa mekanizması aracılığıyla elde ettikleri gelirleri ile sosyal yardım sonucu elde edecekleri ek gelir (sosyal yardım) arasında kurdukları bağlantı birbirinden oldukça farklıdır. Zira emek gelirleri vergi indirimi uygulamasında (A paneli) sosyal yardım (negatif vergi) miktarı, yararlanacak kişi çalışıp emek geliri elde ettikçe, belli bir noktaya kadar artmakta (siyasal otorite tarafından belirlenmiş yoksulluk sınırı tutarına kadar); ve bu noktadan sonra, gelir artarken elde edilecek yardım (negatif vergi) miktarı azalmakta; ve belli bir gelir tutarına ulaşıldığı zaman ise sona ermektedir.

Şekil 1: Yoksullukla Mücadele Araçlarının Gelir ve Sosyal Yardım Arasında Kurdukları Bağlantının Karşılaştırılması

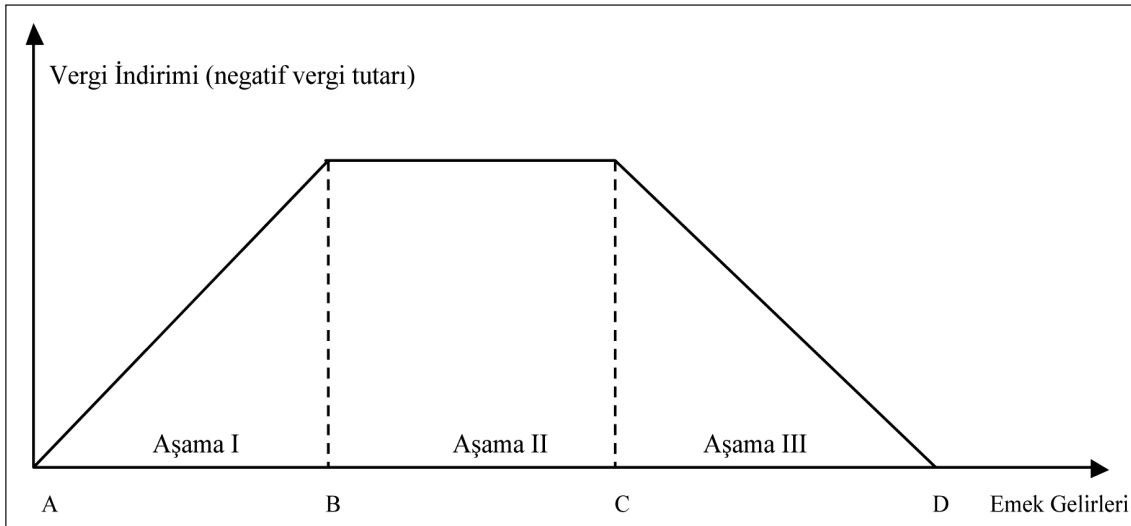
Kaynak: Hoffman ve Seidman, 2003, s. 9.

Halbuki panel (B) ile temsil edilen öteki yoksullukla mücadele programlarında, yararlanacak potansiyel kişinin elde edeceği sosyal yardım tutarı, gelir düzeyi sıfır iken, zirve yapmakta; ve daha sonra ise, gelir artarsa yardım miktarı azalmakta ve nihayet belli bir gelir düzeyine ulaşmış insanlar için sosyal yardım miktarı sona ermektedir (Hoffman ve Seidman, 2003, s. 9). Böylece emek gelirleri vergi indirimi tarifesine yansıtılmış yoksulluk sınırına kadar, emek gelirleri vergi indiriminin, çalışmayı teşvik edici yapısı öne çıkmaktadır. Zira düşük gelirli hane halkının yararlanabileceği vergi indirimi tutarı, hanenin gelir yoksulluğu çizgisine kadar olan gelirleri için maksimum olarak belirlenmiş ve yoksulluk sınırı çizgisi aşıldıkça, vergi indirimi tutarı azal-

makta ve nihayetinde hane halkının gelirleri arttıkça, gelir vergisine bağlı olarak yararlanan bu tarifieden çıkmış olmaktadır. Bu durum aşağıdaki Şekil 2 yardımı ile daha net bir biçimde ifade edilebilir:

Şekil 2 üzerinde görüldüğü gibi, emek gelirleri vergi indirimi, üç aşamalı bir tarife yapısına sahiptir. Tarifenin birinci kısmında (A ile B noktası arasında kalan bölge) kişi, emek geliri elde ettikçe, yararlanacağı negatif vergi tutarı artmaktadır. Tarifenin ikinci kısmında ise, (B ile C noktası arasında kalan bölge), çalışan kişilerin veya aile bireylerinin emek gelirleri artmasına rağmen, yararlandıkları vergi indirimi ve dolayısıyla negatif vergi tutarı, maksimum düzeyde sürmektedir.

Şekil 2: Emek Gelirlerinin Fonksiyonu Olarak Vergi İndirimi

Kaynak: Leppik, 2006, s. 4.

Bu ikinci aşamada tarifenin, gelir artışları-na karşı duyarsız olması, yani plato boyunca gelir düzeyindeki artışa rağmen, negatif vergi miktarının maksimum düzeyde sabit kalması, ailede iki kişinin çalışması veya aile yapısına göre çalışan kişi sayısının artışına paralel, ikinci veya üçüncü çalışanları da emek piyasasında tutmaya yönelik bir işlev görmektedir. Çünkü düşük gelirli ailelerde hane halkından diğerlerinin de emek piyasasına girmeleri, yararlanacakları yardım miktarı, belli bir gelir düzeyine kadar azalmayacağı için, ailede daha çok ferdin çalışmasını teşvik edici bir yapı sergilemektedir.

Tarifenin üçüncü kısmında (C ile D noktaları arasındaki kısımda) ise, hanehalkının gelir düzeyi arttıkça yararlanacakları negatif vergi miktarının düşmesine işaret edilmektedir. Bu son aşamadaki yararlanan negatif vergi miktarındaki yumuşak azalma, gelir yoksulluğu çizgisinin altında kalan hanehalklarını kapsamaya devam etme-

si ve negatif vergiden yararlananların sert bir şekilde vergi indirimi programından dışlanmalarını önlemeye yönelik bir işlev görmektedir.

Ayrıca yalın hali ile ifade edilmeye çalışılan emek gelirleri vergi indirimi tarifesinin uygulanmakta olduğu bir çok ülkede hanehalkının büyüklüğü, hanede çocuk sayısı gibi faktörlere bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Örneğin, emek gelirleri vergi indiriminin, ABD uygulamasında, çocuksuz ailelerden çok çocuklu ailelere doğru gidildikçe, daha cömert sosyal yardım sağlayan bir yapıya kavuştuğu gözlemlenmektedir.

Çünkü çocuksuz ve çalışan bir aile için, vergi indirim oranı, kazanılmış gelir tutarı 13.090\$'a ulaşıncaya kadar tek oranlı (%7,85) olarak uygulanırken, üç çocuklu bir aile için indirim oranı ailenin emek geliri 13.090\$'a ulaşıncaya kadar elde edilen her 100\$ için gelirin %45'i (Aşama I); ailenin geliri 13.090\$ ile 17.090\$ aralığında

Tablo 2: Amerika Birleşik Devletleri 2012 Yılı Emek Gelirleri Vergi İndirimi Tarifesi (\$ ABD)

Aile Yapısı	Aşama I		Aşama II		Aşama III	
	Başlangıç Gelir Düzeyi	Vergi İndirimi Başlangıç Oranı (%)	Maksimum Vergi İndirimi Gelir Aralığı	Maksimum Vergi İndirimi Tutarı	Vergi İndirimi Bitiş Oranı (%)	Tarifeden Çıkış Gelir Düzeyi
Çocuksuz Aileler	0-6.210	7.85	6.210 - 7.770	475	7.85	7.770-13.980
Tek Çocuklu Aileler	0-9.320	34	9.320 - 17.090	3.169	15.98	17.090-36.920
İki Çocuklu Aileler	0-13.090	40	13.090 - 17.090	5.236	21.06	17.090-41.952
Üç Çocuklu Aileler	0-13.090	45	13.090 - 17.090	5.891	21.06	17.090-45.060

Kaynak : Tax Policy Center, (2012a)

(Aşama II) ise, indirim oranı değişmiyor ve alınan sosyal yardım tutarı 5.891\$ olarak maksimuma ulaşıyor; ve ailenin geliri 19.090\$ ile 45.060\$ aralığında (Aşama III) ise, vergi indirim oranı, ilave her 100\$ gelir için %21.06'ya gerilemektedir. Böylece aile yapısının büyüklüğü veya aile reislerinin bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısı arttıkça vergi indirim programı daha cömert bir sosyal yardım olanağı sağlamaktadır.

Ancak emek gelirleri vergi indiriminin işleminde çeşitli ülkelerde uygulamaya yansımış başka unsurlar da söz konusudur. Örneğin, birçok ülkede bakmakla yükümlü olunan çocuk sayısı belirleyici bir unsur iken, başka bazı ülkelerde ise, çocukların yaşı ve ya öğrenim sürecine devam edip etmemeleri de belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aile reislerinin bakmakla yükümlü olduğu çocukların evlatlık edinilme durumu veya akrabalık düzeyi (aile reisinin anne ve baba dışında akrabalar olması durumunda), eğer varsa sakatlık derecesi ile ailenin bakıma muhtaç diğer aile bireyleri (büyük anne veya baba gibi) vergi indirim programında yararlanmada belirleyici başka ölçütler olarak kullanılabilir. Bunun yanı sıra ailenin emek gelirleri dışında (kira, faiz, kar payı gibi) pasif karakterli kazançları tutarının belli bir düzeyi aşmaması gerekmektedir (Kartik ve diğerleri, 2010, s. 233). Örneğin, ABD'de, bu amaçla 2012 yılında uygulanmak üzere 3.200\$ tutarında bir limit belirlenmiştir (IRS, 2012, s. 1).

Ayrıca emek gelirleri vergi indirimi tarifesi ni aile fertlerinin yaşına göre farklılaştıran ülkeler de vardır. Örneğin, İsveç 18 ile 65 yaş aralığında olanlara ve 65 yaş üstü olanlara farklı vergi indirim tarifeleri uygulamaktadır. Emek gelirleri vergi indirimi uygulamasında belirtilmesi gereken bir başka husus ise, İngiltere'de söz konusu vergi indiriminden yararlanabilmek için, şartlar aile ölçeğinde aranırken, vergi indirimi tutarının hesaplanmasında bireyin haftalık net geliri esas alınmaktadır. Böylece bu ülkede, ailede çalışan sayısı arttıkça, toplam aile geliri bakımından vergi indirimi programının dışında kalma riski bir miktar yumuşatılmıştır (Immervoll ve Pearson, 2009, s. 28).

Bunun yanı sıra İngiltere'de bir ailenin ayrıca "çocuk vergi indiriminden" faydalana bilmesi için ise, yaşı uygun bakıma muhtaç en az bir çocuk sahibi olması gerekmektedir. Bakıma muhtaç çocuk sayısı arttıkça faydalanılacak çocuk vergi indirim miktarı da artmaktadır. Ayrıca emek gelirleri vergi indirimi uygulamasında sürekli çalışmayı teşvik etmek bakımından haftalık veya iki haftalık süreler içinde minimum çalışma saatlerine de yer verilmiş bulunmaktadır. Örneğin, İngiltere'de çalışan ailelerin, söz konusu vergi indirimi programdan yararlanabilmesi için, haftada en az 16 saat çalışma zorunluluğu vardır (Leigh, 2007, s. 206). Aynı ülkede "çocuk vergi indiriminden" yararlanabilmek için ise, haftada en az 24 saat çalışma şartının karşılanması gerekir. Hollanda da ise, iki haftada toplam mini-

mum çalışma saati 26 saat olarak belirlenmiş bulunmaktadır (Immervoll ve Pearson, 2009, s. 53-57).

3. Emek Gelirleri Vergi İndiriminin Özellikleri

Vergi sistemi kaynaklı bir yoksullukla mücadele aracı olarak, emek gelirleri vergi indirimi, onu alternatif yoksullukla mücadele araçlarından ayıran ve giderek dünyada daha çok uygulama alanı bulmasına sebep olan bazı temel özelliklere sahiptir. Çalışmanın bu kısmında söz konusu vergi indirimi üzerine oluşmuş olan yazında öne çıkan başlıca özellikleri irdelenecektir.

Hedef yoksul kitlenin belirlenmesindeki kolaylık: Hali hazır örneklerinde emek gelirleri vergi indiriminden sadece düşük gelirli çalışan ailelerin yararlanma hakkı vardır. Söz konusu vergi indiriminin tarife yapısında somutlanan bu özelliği, onun, yoksulluk sınırının altında gelir elde eden ve ailede çalışan bireylerin olduğu hane halkları ile sınırlı kalmasına olanak sağlar (Meyer, 2007, s. 2, 17). Böylece emek gelirleri vergi indiriminden faydalanabilecek olan kitle göreceli *yoksulluk ölçütlerine*² göre objektif bir biçimde belirlemiş olur. Zira ortanca gelirin belli bir yüzdesi olarak belirlenen yoksulluk eşiği veya yoksulluk sınırı üstünde gelir elde edenler veya emek dışı gelirleri belli bir limiti aşanlar kesinlikle söz konusu vergi indirim programından faydalanamazlar.

Uygulama kolaylığı: Emek gelirleri vergi indirimini sadece vergi harcaması ya da

sosyal yardım (negatif vergi) biçiminde uygulamak mümkündür. Eğer emek gelirleri vergi indirimi tutarı, yararlanacak kişinin yıllık gelir vergisi yükümlülüğünün altında veya ödenecek vergi tutarına eşit ise, söz konusu indirim, vergi yükümlülüğünü ortadan kaldırarak, kişinin piyasa mekanizması içinde çalışarak elde ettiği gelirinin, gelir vergisinden bağışık tutulmasına olanak sağlar. Bu tür bir uygulama biçimi, gelir vergisi yükümlülüğünü azaltan veya tamamen ortadan kaldıran yönüyle tipik bir vergi harcaması (tax expenditure) özelliğine sahiptir. Ancak emek gelirleri vergi indirim tutarı, kişinin gelir vergisi yükümlülüğünü aşan bir tutarda ise, o takdirde, gelir vergisi sorumluluğunu aşan tutar, hak sahibi kişiye nakdi olarak ödenir. Böylece emek gelirleri vergi indirimi, piyasa mekanizması içinde çalışarak elde edilen gelirin yanında, ona ek olarak, bir sosyal yardım (negatif vergi) biçimini alır. Emek gelirleri vergi indirimi her iki durumda da kişinin yoksulluk sınırının üstüne taşınmasına katkı sağlar (Strickland, 1998, s. 10).

Yoksulluğu önlemedeki başarı düzeyi: Emek gelirleri vergi indirimi düşük gelirli çalışan ailelerin gelirlerine ek bir kamusal katkı olarak, söz konusu ailelerin kendi kendilerine yeterlilik düzeylerini yükseltmektedir. Emek gelirleri vergi indiriminin bu işlevini ne kadar başardığı ise, çeşitli ül-

² Başlıca yoksulluk ölçütleri için bakınız: (TÜİK, 2008. S. 32-49; Haughton ve Khandker, 2009, Bölüm. 4-5).

ke deneyimlerinde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Örneğin, ABD’de ilk uygulandığı yıl yaklaşık 6 milyon düşük gelirli ailenin yararlandığı emek gelirleri vergi indirimi, 2009 yılında yaklaşık 27 milyon aile ferдинin yararlandığı bir sosyal refah programı konumuna ulaşmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde düşük gelirli ailelerin yararlandığı emek gelirleri vergi indirimi tutar olarak da artmıştır. Zira ABD’de 1975 yılında vergi harcaması dahil, emek gelirleri vergi indiriminin toplam tutarı 1.250 bin dolar iken, 2009 yılında 60.427 bin dolara yükselmiştir. Kaldı ki, söz konusu emek gelirleri vergi indiriminin büyük bir bölümü (1975 yılında %72’i 2009 yılında %91’i) hak sahibi kişilere nakit olarak ödenen sosyal yardım biçiminde oluşmuştur. Ayrıca aile başına ortalama emek gelirleri vergi indirim tutarı 1975 yılında 201\$ iken, 2009 yılında 2.206\$’a yükselmiş bulunmaktadır.

İngiltere’de ise, ilk uygulandığı 1971 yılın-

da sadece 55 bin kişiye refah atışı sağlayan emek gelirleri vergi indirimi, 2011-2012 mali yılı sonunda yaklaşık 3.3 milyon çalışan kişiye ek gelir aktarır konumuna ulaşmıştır. Ayrıca İngiltere de 2010 yılı verilerine göre, emek gelirleri vergi indiriminden faydalananların yaklaşık %23’ü söz konusu vergi indirimi sayesinde yoksulluk sınırının üstüne taşınmışlardır (Poverty. org, 2012). Yapılan başka bir hesaplama göre, ABD’de emek gelirleri vergi indirimi olmasa yoksulluk oranının %25 daha fazla çıkacağı tahmin edilmektedir (Tackie ve diğerleri, 2011, s. 7). Dolayısıyla hem yararlanan hane halkı sayısındaki artış hem de yararlanılan sosyal yardım tutarındaki artışlar, emek gelirleri vergi indiriminin, ABD ve İngiltere uygulamasında yoksullukla mücadelede oldukça kullanışlı bir sosyal politika aracı konumuna ulaştığını ortaya koymaktadır (Hotz ve Scholz, 2003, s. 158-159; Leigh, 2010, s. 1).

Tablo 3: Amerika Birleşik Devletleri’nde Emek Gelirleri Vergi İndiriminin Boyutları

Yıllar	Vergi İndiriminden Faydalanan Hane Halkları (Bin)	Toplam Vergi İndirimi (Milyon \$)	Nakit Olarak Ödenen Vergi İndirimi (Milyon \$)	Hane Halkı Başına Ortalama Vergi İndirimi (\$)
1975	6.215	1.250	900	201
1980	6.954	1.986	1.370	286
1985	7.432	2.088	1.499	281
1990	12.542	7.542	5.266	601
1995	19.334	25.956	20.829	1.342
2000	19.277	32.296	27.803	1.675
2005	22.752	42.410	37.465	1.864
2009	27.388	60.427	55.118	2.206

Çalışmayı teşvik: Emek gelirleri vergi indirimi vergi sistemini kullanarak düşük gelirli ailelerin çalışmalarını teşvik eder. Çünkü söz konusu vergi indiriminden sadece çalışan düşük gelirli aileler yararlanabilir (Eissa ve Hoynes, 2006, s. 73). Bununla beraber, emek gelirleri vergi indiriminin, bir tür çalışma sübvansiyonu olarak, kişinin çalışmayı boş durmaya yeğleyeceği yönünde bir ikame etkisi yaratacağı da umulmaktadır³ (Lim, 2009, s.42). Çünkü faydalanılan vergi indiriminin marjinal vergi oranını düşürmesi oranında, hane halkının çalışarak gelir elde etme yönünde davranması mali bakımdan teşvik edilmiş olmaktadır. Yapılan deneysel çalışmalarda emek gelirleri vergi indiriminin, işgücü arzının hem yoğun (çalışma saatlerinin arttırılması) hem de kapsamlı (emek piyasasına katılım) marjlarında etkili olduğu saptanmıştır (Adireksombat, 2010, s. 17-18; Eissa ve Hoynes, 2011, s. 701).

Ancak emek gelirleri vergi indiriminin ikame etkisi sınırsız da değildir. Vergi indiriminin tarife yapısına bağlı olarak tarifenin başlangıç diliminde (Şekil 2’de Aşama I) marjinal vergi oranının azalan bir yapı sergileyeceği, ki bunun emek piyasasına katılımı ve çalışma sürelerinin uzatılması üzerinde pozitif etkiler yaratarak, insanların istihdama daha çok katılmalarını teşvik edici olacaktır. Vergi indirimi tarifesinin ikinci diliminde (Şekil 2’de Aşama II) kişinin geliri artmaya devam etmesine karşın, marjinal vergi oranının sabit kalması nedeniyle, yine insanları söz konusu vergi indirimi ça-

alışma yönünde teşvik etmeye devam edecektir. Ancak emek gelirleri vergi indirimi tarifesinin üçüncü dilimine giren bir gelir düzeyine sahip olanlar için (Şekil 2’de Aşama III), marjinal vergi oranının yükselmeye başlaması nedeniyle, emek gelirleri vergi indiriminin çalışmayı teşvik edici ikame etkisinin azalmaya başlayacağı tahmin edilmektedir (Van Oers ve diğerleri, 2000, s. 25; Ochel, 2001, s. 9).

Sosyal yardım bağımlılığının azaltılması: Emek gelirleri vergi indirimi, potansiyel yararlanıcılarının, emek piyasasına katılımını teşvik edici yapısı nedeniyle, düşük gelirli aileleri belli bir refah duvarının arkasına hapsedmemektedir (Eissa ve Hoynes, 2006, s. 74). Zira kamu bütçesi aracılığıyla yürütülen birçok sosyal yardım programı, yapılan gelir testleri ile sosyal refah programından yararlanmayı, çoğu zaman her hangi bir gelir sahibi olmama şartına bağlamıştır. Dolayısıyla bu gibi yoksulluğu doğrudan azaltmayı hedefleyen birçok sosyal yardım programı, yardım alan kişi veya aile, gelir elde ettiği zaman (örneğin, aile bireylerinden birinin ücretli bir işte çalışmaya başlaması gibi), sosyal yardım programının dışına çıkarılmaktadır (Hirasuna ve Stinson, 2009, s. 271).

Ancak sosyal yardım alan bir kişi için emek piyasasında ne kadar kalabileceği belirsiz-

³ Emek gelirleri vergi indiriminin düşük gelir düzeylerinde ikame etkisinin yüksek gelir düzeylerinde ise gelir etkisi yaratması beklenir (Lim, 2009, s. 42).

ken, almakta olduğu sosyal yardımdan vazgeçilmesi, çoğu zaman temel ihtiyaçlarını karşılayamama riskini ortaya çıkartır, ki bu, sosyal yardım bağımlılığının devam etmesine katkı sağlayan bir kısır döngü yaratır. Dolayısıyla harcama ve finansman boyutuyla topluma daha çok maliyetler yükleyen sosyal yardım programlarına göre, çalıştıkça ücret veya kazançlarının yanında, ayrıca emek gelirleri vergi indirimi programı aracılığıyla, ekstra gelir elde etme olanağı sağladığı için, vergi indirimi programı alternatif sosyal yardım programlarından daha avantajlı bir yapı sergilemektedir.

Etkinlik maliyetlerinin düşüklüğü: Emek gelirleri vergi indirimi programının başka bir olumlu özelliği ise, söz konusu indirim programının alternatif sosyal refah programlarına kıyasla daha az maliyetli bir araç olmasından kaynaklanmaktadır (Hotz ve Scholz, 2000, s. 30). Çünkü sosyal refah programlarını uygulamak için ayrı bir örgütlenmeye gerek vardır. Ayrıca sosyal yardımlardan yararlanmaya hak kazanacak kişiler için gelir testi, yakınlık testi gibi yoklama çalışmaları, emek ve zaman gerektiren maliyetli uygulamalardır. Kaldı ki sosyal refah programından yararlanacakların durumundaki değişiklikler yoklama programının periyodik olarak tekrarlanmasını gerektirmektedir. Bu yoklama süreçleri içinde yolsuzluk, kayırma, objektif verilere ulaşamama riski de her zaman muhtemeldir. Oysa emek gelirleri vergi indirimi gelir vergisine bağlı olarak yürütülen bir prog-

ramdır. Ayrıca hali hazır vergi idaresi ve gelir vergisi uygulaması ekstra bir örgütlenmeyi gerektirmemektedir. Bu durum yönetim ve uygulama maliyetlerinde oldukça önemli tasarruf imkânı sağlamaktadır (Hotz ve Scholz, 2003, s. 152-153).

Faydalanan kişinin afişe edilmemesi: Emek gelirleri vergi indirimi, yararlananı görünür kılmama özelliğine sahiptir. Çünkü gelir vergisi uygulaması içinde bir vergi müessesesi olarak oluşturulmuş olan emek gelirleri vergi indirimi belli bir düzeyin altında gelir elde eden her bireyin yararlanabileceği bir yapıdadır. Söz konusu vergi indiriminin sadece çalışarak kazanılan gelirler temelinde uygulanması da emek gelirleri ile pasif karakterli gelirler (irat vb.) arasında ayırım yaparak objektif kıstaslara göre vergi indiriminden yararlanmaya olanak sağlamaktadır. Uygunluk testinin gelir üzerinden objektif olarak tanımlanmış olması, emek gelirleri vergi indiriminden çalışarak gelir elde eden ve belli bir yoksulluk çizgisinin altında gelire sahip olan tüm yurttaşların yararlanmasına olanak sağlamaktadır. Vergi indiriminin bu yönü öteki sosyal refah programlarında uygulanan muhtaçlık testlerinin insan onuruna yakışmayan sorgulamalarından kurtulma olanağı sunmaktadır.

Ödeme seçeneklerindeki esneklik: Emek gelirleri vergi indiriminin bir başka üstün yönü ise, ödeme zamanlarının belirlenmesinde görülmektedir. Vergi indirimi ödemeleri bir vergilendirme dönemini kapsayacak şekilde

(bir mali yıl için) yapılabileceği gibi, ön ödemeli biçimde, aylık veya daha fazla süreler (3 veya 6 aylık) için belirlenen tutarlar üzerinden de yapılabilmektedir (Forman, 1999, s. 99). Bu konuda yapılan araştırmalar yıllık bazda yapılan ödemelerin düşük gelirli aileleri bir yerde zorunlu tasarrufa yönelttiği ve ABD uygulamasında çoğu ailenin vergi indirim çeklerini dayanıklı tüketim malları gibi temel ihtiyaçlarına harcadığını göstermektedir (Barrow ve McGanahan, 2000, s. 1213; Goodman-Bacon ve McGanahan, 2008, s. 19). Öte yandan ön ödemeli vergi indirimi uygulamasının da bazı yararları vardır. Zira ön ödemeli sistem zaten gelir yetersizliği içinde olan ailelerin günlük gereksinimlerinin karşılanmasında harcama güçlerinin artmasına katkı sağlayabilecektir (Hotz ve Scholz, 2003, s. 165).

Harcama konularında etkinlik: Vergi indirimi ile sağlanan fonların hak sahiplerince özgürce harcanması bireysel özgürlük kapsamında değerlendirilebilecek bir durumdur. Ancak söz konusu kamusal kaynak aktarımının sosyal refah açısından daha isabetli sonuçlara ulaşması bakımından vergi indirimleriyle ailelere aktarılan fonların harcama konuları da belirlenebilir. Harcama yönlendirmesi ile hem ailelerin mali yardımı lüks tüketime harcamalarının önüne geçilmiş olur hem de ailelerin bilinçsizce erteleyebildikleri bazı gereksinimlerin karşılanması sağlanmış olabilir. Örneğin, ödeme süresinden bağımsız olarak vergi indirim çeklerinin belli harcama konularında

(eğitim, sağlık, konut, gıda vb.) kullanılmaları zorunlu tutulabilir (Smeeding, Phillips ve O'Connor, 2000, s. 1203).

Toplumsal kesimlerin uzlaşısına açıklık: Emek gelirleri vergi indirimi programının başka bir olumlu olarak nitelenebilecek yönü ise, söz konusu indirim programının işverenler açısından toplam emek maliyetlerini düşürmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü emek gelirleri vergi indirimi ister vergi harcaması olarak isterse de vergi iadesi olarak çalışanların gelir vergisi tutarını düşürdüğü için işverenin brüt ücret maliyeti vergi indirimi kadar düşmüş olacaktır. Devletin ücretli üzerinden vergi almaması ve ayrıca hak sahiplerine kamu bütçesinden vergi iadesinde bulunması, böyle bir avantajın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak söz konusu vergi indirimini toplumsal kesimlere daha kolay kabul ettirmek olanağı vardır. Çünkü çalışan da işveren de bu programın uygulamasından kazançlı çıkmaktadırlar (Leigh, 2010, s. 1). Zaten emek gelirleri vergi indiriminin ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde farklı politik akımlar tarafından benimsenmesinin⁴ ve apolitik bir konumda olmasının nedeni vergi indiriminin bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

⁴ ABD'de muhafazakâr bir öneri olarak ortaya çıkan emek gelirleri vergi indirimi daha sonra en çok Demokrat Parti iktidarları tarafından genişletilmiştir (Hoffman ve Seidman, 2003, s. 2). Benzer şekilde İngiltere'de mevcut vergi indirimi İşçi Partisi iktidarında şimdiki haline kavuşturulmuştur. Fransa'da ise, vergi indirimi Sosyalist Parti iktidarı zamanında yürürlüğe konulmuştur (Stancanelli, 2008, s. 2036).

Vergilemede adalet ilkesine uygunluk: Vergi teorisinde az kazananın az, çok kazananın çok vergi alınması genel ilkelerden biridir. Ayrıca belli bir geçimlik gelirin, vergi dışı tutulması da vergilemede adalet ilkesine uygun bir tutumdur. Aynı zamanda emek ve sermaye gelirleri arasında farklı vergi yükünü öngören ayrıma kuramı da emek gelirlerinden daha düşük vergi almayı uygun görür. Dolayısıyla düşük gelirli çalışan ailelerin emek gelirlerinin vergiden bağışık tutulması ve ayrıca bu gibi kimselelerin, belli bir yoksulluk çizgisinin üstüne çıkıncaya kadar, mali destek sağlanması, vergilemede adalet ilkesine uygun bir tercih olacaktır. Emek gelirleri vergi indiriminin böyle bir katkı yapma potansiyeli söz konusudur (Strickland, 1998, s. 34).

Kayıt dışı istihdamı önleme: Son olarak emek gelirleri vergi indirimi, kayıt dışı istihdamın çok yüksek olduğu ülkelerde kayıtlı istihdamı teşvik edici özelliklere de sahiptir. Zira emek gelirleri vergi indiriminin faydalanmak isteyen bir kişi, çalıştığını ve gelir elde ettiğini belgelemek zorundadır. Bu durum çalışanlarla kayıt dışı çalışanlar arasında çıkar ayrılığına yol açacağından dolayı emek gelirleri vergi indirimi uygulaması kayıt dışı istihdamın önlenmesine katkı sağlayacaktır.

4. Emek Gelirleri Vergi İndiriminin Sorunları

Emek gelirleri vergi indiriminin uygulanmakta olduğu ülkelerde yoksullukla müca-

delede önemli işlevler yerine getirmekte olduğuna kuşku yoktur. Ancak, her kamusal araç gibi, emek gelirleri vergi indirimi kursuz bir yoksullukla mücadele aracı da değildir. Aşağıda söz konusu vergi indirimi hakkında öne sürülen bazı sorunlar irdelenecektir:

Kamusal kaynak kullanımında etkinsizlik: Emek gelirleri vergi indiriminin zayıf yönlerinden biri söz konusu vergi indiriminin dolaylı bir yoksullukla mücadele aracı olmasından kaynaklanır. Çünkü emek gelirleri vergi indirimi çalışan yoksul hane halklarına emek gelirleriyle bağlantılı olarak kaynak aktarımını öngören bir programdır. Oysa çalışma yaşamına katılamayan daha çok sosyal yardıma muhtaç fakir bir kitle her zaman mevcuttur. Buradaki sorun kıt kamusal kaynakların en kötü durumda olanlardan başlayarak dağıtılması gerektiği yönündeki normatif öncelikten kaynaklanmaktadır. Ancak daha geniş bir perspektiften bakıldığında, yoksullukla mücadelede emek gelirleri vergi indirimi programının doğrudan yoksullukla mücadele araçlarıyla birlikte ve onlara paralel olarak tasarlanıp uygulanması halinde sadece mutlak yoksulluğu değil; ama aynı zamanda, görece yoksulluğu da kapsayan daha geniş kapsamlı bir yoksullukla mücadele stratejisini hayata geçirme olanağı ortaya çıkmaktadır (Alstott, 2010, s. 291).

Yetersiz sosyal yardım sorunu: Emek gelirleri vergi indiriminin hakkında ileri sürülen

sorunlardan biri de, söz konusu vergi indiriminin yetersiz sosyal yardım sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bunun bir nedeni resmi yoksulluk ölçümlerinin reel olarak yaşanmakta olan yoksulluk düzeyini tam olarak ortaya koyamamasından kaynaklanmaktadır (Alstott, 2010, s. 292-297). Bir diğer neden ise, özellikle ABD’de ikiden çok çocuğa sahip ve her iki eşinde çalıştığı düşük gelirli bir aile örneğinde, söz konusu vergi indiriminin bu durumdaki aileleri yoksulluk sınırının üstüne taşımakta yetersiz kalmasıdır (Mendenhall, 2006, s. 63-65). Elbette ki bu sonuç, ABD emek gelirleri vergi indirimi tarifesinin yapısından kaynaklanmaktadır. Zira ABD emek gelirleri vergi indirimi söz konusu vergi indiriminden yararlanmak için brüt ücret tutarını esas almaktadır. Bu durum iki ebeveynin de çalıştığı hane halklarında hane halkı gelirlerinin emek gelirleri vergi indirim tarifesindeki limitin hemen aşılmasına neden olmaktadır. Sorunun bu yönü İngiltere uygulamasında olduğu gibi, net ücret ve çalışan her hane halkı reisi için tarifenin ayrı ayrı uygulanması suretiyle aşılabilir.

Uygunluk kriterleriyle ilgili zorluklar: Ayrıca kalabalık aileler için vergi indiriminin yetersiz kalmasının bir başka nedeni vergi indirimine hak kazanmak için uygulanması gereken yakınlık-hısımlık testinden kaynaklanmaktadır. Özellikle parçalanmış ailelerde çocukların kimlerle yaşadığı bir sorundur. Ayrıca yasal olarak edinilmiş çocukların, sadece kardeşlerden oluşan aileler

veya büyük anne ve büyük babaların ya da bakımı üstlenilmek durumunda kalanın öteki akrabaların saptanması başka bir sorundur. Bunun yanında resmi kayıtlarda aile olarak görünmeyen bazı enformel aile yapıları da günümüzde bir gerçekliktir. Bütün bu etmenleri dikkate almadan oluşturulan bir vergi indirimi mekanizmasının hane halkı sayısının büyük olduğu ya da parçalanmış veya enformel yapıdaki ailelerde yetersiz kalması olasıdır. Ayrıca yoklama ve denetim işlemlerinin titizlikle uygulanması da daha önce emek gelirleri vergi indiriminin üstün özelliklerinden biri olarak belirtilen yararlanı afişe etmeme özelliğine ters sonuçlara neden olabilmektedir (Hotz ve Scholz, 2003, s. 147, 153).

Evliliği cezalandıran etkiler yaratması: Emek gelirleri vergi indiriminin zayıf yollarından bir diğeri ise, söz konusu vergi indiriminin özellikle ABD uygulamasında her iki aile reisinin de çalışabileceği aile yapılarında eşlerden birinin çalışmamasına neden olacak işleyişinden kaynaklanmaktadır (Meyer, 2007, s. 12). Her iki aile reisinin çalıştığı bu örnekte, vergi indirimi tarifesinde belirlenen gelir dilimlerini ailenin toplam gelirinin büyüklüğü nedeniyle, tek kişinin çalıştığı ailelere göre, daha kısa sürede aşmak durumunda olmaları, söz konusu vergi indirimi uygulamasının çalışmayı teşvik edici yapısının zaafa uğratılması sonucuna neden olabilmektedir (Ellwood, 2000, s. 1101). Hanedeki ikinci çalışanın gelirleri vergi indiriminden yararlanamama

sonucunu yaratıyorsa bu durumda ikinci çalışanın emek piyasasından çekilmesi rasyonel bir davranış olacaktır. Emek gelirleri vergi indiriminin bu zafiyetini aşabilmek için vergi indirimi tarifesinin özellikle her iki eşin çalıştığı kalabalık aileler lehine daha cömert bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Bu aynı zamanda toplumun temelini oluşturan aile yapısının korunması ve güçlendirilmesi bakımından sosyal politika ilkelerine uygun bir tercih olacaktır (Hotz ve Scholz, 2003, s. 163) .

Aylaklığı tercih etme eğilimi yaratması: Ancak emek gelirleri vergi indiriminin kapsadığı kesim açısından daha cömert bir sosyal yardım mekanizmasına dönüşmesi ise, başka bir etkinsizlik riskini ortaya çıkarabilir. Çünkü cömert mali yardımlar çalışanlar üzerinde gelir etkisi yaratarak boş zamanın çalışmaya tercih edilmesi riskini ortaya çıkarabilir (Lim, 2009, s.42). Söz konusu gelir etkisinin özellikle kısmı zamanlı çalışanlarda ve çalışma sürelerinin daha kısa tutulması yönünde etkileri olduğu yönünde çok sayıda deneysel bulguya rastlanabilmektedir. Eğer vergi indirimi sayesinde daha yüksek bir gelir düzeyine ulaşanlar çalışma saatlerini kısarlar veya eğer olanaklı ise, daha az çalışmayı yeğlerlerse, bu, emek gelirleri vergi indiriminin çalışmayı teşvik yönündeki üstünlüğünü olumsuz etkileyen bir dezavantaj olarak ortaya çıkmaktadır (Ochel, 2001, 9-10).

Ortalama ücret seviyesini düşürme tehlikesi: Emek gelirleri vergi indiriminin dikkat çe-

ken başka bir dezavantajlı yönü ise, söz konusu vergi indiriminin ortalama ücretin aşağıya çekilmesine neden olma riskidir. Çünkü emek gelirleri vergi indirimi, faydalanan kişilerde vergi indirimi öncesi gelir düzeyinin üstünde bir gelir düzeyine ulaşmalarına neden olmakta ve bunun sonucu çalışanlar daha düşük bir ücrete rıza göstermek durumunda kalabilmektedir. Ayrıca emek gelirleri vergi indirimi çalışanlar arasında haksız rekabet yaratabilecek etkilere sahiptir. Çünkü emek gelirleri vergi indiriminden faydalanmaya hak kazananlar, söz konusu vergi indiriminden faydalanamayanlara göre, daha düşük bir ücret teklifine rıza gösterebilirler. Bu da ortalama ücretlerin düşmesine katkı sağlayabilir (Beckmann ve Werding, 2007, s. 4; Leigh, 2010, s. 1).

Yönetim zorlukları: Temel uygulama örneği olarak gösterebileceğimiz ülke olan ABD’de emek gelirleri vergi indirimi gelir elde eden her yükümlünün, yıllık gelir vergisi beyannamesine ekli olarak işlem görmektedir. Oysa ülkemiz örneğinde olduğu gibi, ücret ve maaş gelirlerinde ve belli tutarları aşmamak ve kaynakta kesinti yapılmak kaydıyla serbest meslek ve küçük çaplı zirai ve ticari faaliyetlerde yıllık gelir vergisi beyannamesi verme mecburiyeti söz konusu değildir. Bu durumda vergi sorumluluğu üzerinden işletilmesi en uygun yol olarak görünen emek gelirleri vergi indiriminin, kurumlaşmamış ve küçük işletmeler için ek maliyetleri beraberinde getirmesi olasıdır.

Bu bağlamda küçük işletmeler için veya daha az çalışana sahip işverenler için emek gelirleri vergi indiriminin doğrudan vergi idaresi üzerinden çözümlenmesi uygun bir yol olarak görünmektedir. Bu, hem küçük işletmelerin biçimsel yükümlülüklerini hafifletecektir hem de işletmelerin inisiyatifi dışı işleyen vergi indirimi kayıt dışı istihdamın önlenmesine katkı sağlayabilecektir. Zira çalışan kişiler işletmelerinden bağımsız olarak vergi idaresine vergi indiriminin yararlanmak için başvurabileceklerdir. İdare tarafından başvuru sahibinin çalışma, gelir vb. durumlarının kanıtlaması ise, işletmelerin çalışanlarını kayıt içine almalarına katkı sağlayabilecektir.

Bilgi eksikliği: Ayrıca çeşitli ülke uygulamaları, birçok uygun kişinin bilgi yetersizliği nedeniyle emek gelirleri vergi indiriminden yararlanmadığını ortaya koymaktadır. Aslında düşük gelirli ve yardım almasında her hangi bir engel bulunmayan birçok aile, emek gelirleri vergi indirim programının farkında olamamaktadır (Mendenhall, 2006, s. 61-62). Bu durum söz konusu vergi indirimi programının başka bir etkin-sizliğini ortaya koymaktadır. Ancak bu eksiklik çeşitli kamusal tanıtım kampanyaları ile en aza indirilebilecek bir sorun olarak değerlendirilebilir.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Herhangi bir kamu politikası önerisinin ne kadar işe yaradığını değerlendirebilmek için her zaman, söz konusu programın, pra-

tikte test edilmeye ihtiyacı vardır. Yoksullukla mücadele araçlarından olan emek gelirleri vergi indirimi uygulaması, böyle bir deneyden geçmiştir. Çeşitli ülke deneyimleri emek gelirleri vergi indiriminin yoksullukla mücadelede çok önemli işlevler yerine getirdiğini göstermektedir (Dilnot ve McCrae, 1999, s. 2; Leppik, 2006, s. 7; Leigh, 2007, s. 205; Alstott, 2010, s. 285-287). Ancak ülkemizde henüz böyle bir yoksullukla mücadele programı uygulanmamaktadır. Bu, ülkemizde çalışan kesimler arasında yoksulluk sorununun olmadığından değil⁵; fakat tam tersine, çalışan kesimler arasındaki yoksulluk sorununun “asgari ücret” uygulaması ve ötesinin ise, daha çok piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa asgari ücret ile yoksulluk sınırı arasında önemli bir *gelir boşluğu*⁶ vardır ve bu boşluğun doldurulması gerekmektedir. Söz konusu gelir boşluğunun doldurulması adına zaman zaman ülkemizde “negatif gelir ver-

5 *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün verilerine göre 2000'li yılların sonlarında Türkiye'de yoksulluk oranı %17 olarak hesaplanmıştır (OECD, 2011, s. 69). Türkiye İstatistik Kurumu'nun, eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirinin %50'sini dikkate aldığı hesaplamaya göre, 2010 yılında, Türkiye'de nüfusun %16.9'unun yoksulluk riski altında olduğunu ortaya koymuştur (TÜİK, 2011a, s. 1).*

6 *Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2010 yılında 4 kişilik bir ailenin aylık yoksulluk sınırı 896 TL. olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2012, 1). Aynı yılın 16 yaşından büyükler için belirlenen net asgari ücret tutarı ise 544,44 TL.'dir. Dolayısıyla 2010 yılında, 4 kişilik bir ailenin yoksulluk sınırı ile çalışan bir kişinin net asgari ücret geliri arasındaki fark 341,56 TL.'dir. Hanedeki çalışmayan kişi sayısı arttıkça net asgari ücretle yoksulluk sınırı arasındaki boşluk daha da büyümektedir.*

gisi” (negative income tax⁷) uygulaması, “temel gelir” (basic income⁸), “asgari ücretin vergi dışı tutulması” gibi öneriler gündeme getirilmişse de, şimdiye kadar ne kamu bütçesi ne de Türk Vergi Sistemi içinden çalışan kesimlerin yoksulluk sorununun çözümüne yönelik esaslı bir yanıt verilebilmiş değildir.

Örneğin, gelir vergisi kapsamında uygulanan “asgari geçim indirimi” sadece yoksulluk sınırının altında kalanlara değil tüm ücretlilere uygulanmaktadır ve oldukça düşük bir tutara sahiptir. Kaldı ki çalışanlar arasındaki yoksulluk sadece ücretlilere ve maaşlılara özgü bir sorun değildir. Aynı zamanda kendi adına serbest çalışan küçük çaplı tarım, ticaret ve sanat erbapları da önemli miktarda yoksulluk (gelir yoksulluğu) içindedirler⁹. Ayrıca istihdamı teşvik amaçlı sosyal güvenlik işveren primi sübvansiyonu uygulamaları, istihdam artırıcı etkilere sahip olmakla birlikte, yoksul olanla olmayan kişiler arasında ayrım yapmadığı için, oldukça genel bir uygulama biçimidir¹⁰. Bütün bu saptamalar ülkemizde çalışan kesimlerin yoksulluk sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek kapsamlı bir kamusal müdahale aracına olan gereksinimi ortaya koymaktadır.

Çalışmamız boyunca ortaya konulan bulgular, emek gelirleri vergi indiriminin, söz konusu gereksinimi karşılama potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Emek gelirleri vergi indirimi uygulamasının

olumlu özellikleri olumsuz özelliklerinden oldukça fazladır. Ancak her kamusal araç gibi emek gelirleri vergi indirimi de kusursuz bir yoksullukla mücadele aracı değildir. Çeşitli ülke deneyimlerinin gösterdiği gibi, emek gelirleri vergi indirimi, özellikle tarife yapısı iyi ayarlanmadığı takdirde, çok çocuklu veya kalabalık aileleri cezalandırıcı yan etkilere sahip olabilmektedir. Vergi indiriminin söz konusu bu olumsuz etkisini aile yapısını daha ayrıntılı olarak dikkate alarak aşmak mümkün görünmektedir. İngiltere emek gelirleri vergi indirimi tarifesini bu konuda olumlu bir örnek olarak görmektedir. Ülkemiz için yapılacak bir düzenlemede söz konusu örnekten yararlanılabilir.

Öte yandan dolaylı bir yoksullukla mücadele aracı olarak emek gelirleri vergi indiriminin eleştirildiği başka bir yönü ise, kamusal

⁷ Negatif Gelir Vergisi 1968 yılında Milton Friedman tarafından önerilmiş ve onca denemelere karşın, uygulamaya konulamamış bir yoksullukla mücadele önerisidir. Daha geniş bilgi için bakınız: (Friedman, 1988, s. 307-315; Hamilton, 2010, s. 871).

⁸ Evrensel olarak her vatandaşın yararlandığı hak temelli bir sosyal politika uygulamasıdır. Daha geniş bilgi için bakınız: (Buğra ve Keyder, 2007).

⁹ 2009 verilerine göre en yüksek yoksulluk oranı, tarım sektöründe çalışanlarda (%33.1), ücretsiz aile işçilerinde (%29.58), yevmiyeli çalışanlarda (%26.86) ve maaşlı-ücretlilerde ise, (%6.05) olduğu gözlemlenmektedir (TÜİK, 2011b, s. 1).

¹⁰ Bu yöndeki uygulamalar için, 4447 sayılı kanunun geçici 7, 9. maddeleri (R.G. 08-09-1999/ 23810); 5510 sayılı kanunun geçici 81. maddesi (R.G. 16-06-2006/ 26200); 5520 sayılı kanunun 32 (A) maddesi (R.G. 21-06-2006/ 26205) ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (R.G. 19-06-2012/ 28328) örnek gösterilebilir.

kaynak kullanımında etkinlikle ilgilidir. Emek gelirleri vergi indiriminin işleyişi ve yapısı mali kaynakları temelde hane halkının emek geliri elde etmesine bağlamış olması daha fakir durumda olan ve çalışmayan yoksulların dışlanmasına neden olmaktadır. Bu eleştiri doğrudur; ancak söz konusu vergi indirimi bütün yoksulları kapsama iddiasında olan yegâne bir yoksulluk programı değildir. Hatta mutlak yoksulluğu önleyici programların dışında kalanları kapsadığı için ve doğrudan yoksulluk programlarından dolayı yoksulluk programlarına geçişte bir esneklik sağladığı için, ayrıca tercih edilmesi gereken bir yoksullukla mücadele aracı konumdadır. Ayrıca emek gelirleri vergi indiriminin uygulanması öteki yoksullukla mücadele programlarının uygulanmasına da engel değildir. Bu bağlamda marifet yoksullukla mücadele programlarını bir birleriyle uyumlu bir biçimde sosyal refahı en çoklaştıracak şekilde düzenlemek ve uygulamaktır. Kaldı ki öteki kamusal kaynak kullanım örneklerinde olduğu gibi, yoksullukla mücadele programlarında kullanılacak kaynaklara ve öncelikleri belirlemeye demokratik siyasal sistemlerde siyasal otoriteler karar vermektedir. Kaynak kullanımında etkinlik sağlamak bakımından öncelikleri iyi belirlemek ve dozaj ayarlamaları yapmak her zaman siyasal iktidarların karar vereceği bir konudur ve dolayısıyla bu emek gelirleri vergi indiriminin bir eksikliği olarak nitelendirilemez.

Alternatiflerinin tersine emek gelirleri vergi indirimi bir yandan kazanılmış gelire bağlı olarak yararlanılabilen bir vergi indirimi olması nedeniyle çalışmayı teşvik edici özelliklere sahipken; öte yandan gerek uygulama kolaylıkları ve gerekse vergi indiriminden yararlanacakların belirlenmesinde yoklamalı sosyal yardım mekanizmalarının tersine yoksul bireyi görünür kılmayan bir yapıya sahiptir. Dahası emek gelirleri vergi indirimi çalışarak gelir elde eden düşük gelirli yoksulları, çalışarak gelir elde ettikleri sürece, ek gelir olanaklarıyla ödüllendirdiği için, sosyal yardım bağımlısı yoksulların çalışma yaşamına katılmalarına ve yaşam standartlarını biraz daha artırmalarına olanak sağlayıcı bir işlev görmektedir. Ayrıca gelir vergisi sisteminin bir parçası olarak, vergi yönetimi aracılığıyla uygulanması, maliyet etkinliği sağlayıcı sonuçlar yaratmaktadır. Dolayısıyla emek gelirleri vergi indirimine kullanılan kaynaklarla vergi mükelleflerinin cebinden çıkan kaynaklar neredeyse bir birine eşit olma potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra, emek gelirleri vergi indirimi özellikle ülkemizde büyük boyutlara ulaştığı tahmin edilen kayıt dışı istihdamın kayıt altına alınmasına katkı sağlayabilecek bir programdır. Diğer taraftan yoksullukla mücadele aracı olarak emek gelirleri vergi indiriminden yararlanabilecek olanları objektif kriterlere göre saptamak oldukça kolaydır.

Emek gelirleri vergi indiriminin, ayrıca gelir vergisi tarife yapısına göre sadece vergi

harcaması biçimde veya buna ek olarak kamu bütçesinden kaynak aktarımını sağlayacak biçimde uygulanması mümkündür. Çünkü vergi indiriminin sadece kişilerin gelir vergisi yükümlüğünü ortadan kaldırması bile alınmayan vergi kadar emek gelirlerinin artması anlamına gelmektedir. Buna ek olarak, gelir vergisi yükümlüğünü aşan bir tutarın (negatif vergi olarak) yükümlüye ödenmesi ise, piyasa mekanizması aracılığıyla elde edilen gelirlerin üstüne ailelerin bir de sosyal yardım alması anlamına gelecektir ki, bu emek gelirleri vergi indiriminin esnek ve kapsamlı olarak uygulanabilmesine olanak sağlamaktadır. Dahası emek gelirleri vergi indirimi hem piyasadan elde edilen gelirleri vergiden bağımsız tutarak hem de negatif vergi anlamında düşük gelirli ailelere mali kaynak aktarımını sağlayarak düşük gelirli ailelerin geçinilebilir

bir gelir sahibi olmalarına ve hayat standartlarını yükseltmelerine katkı sağlamaktadır. Öte yandan ücret maliyetlerinin vergi indirimi kadar düşürülmüş olması ise, söz konusu vergi indiriminin sadece çalışanlar açısından değil; fakat aynı zamanda, işverenler açısından da olumlu karşılanmasına katkı sağlayacak bir başka özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, emek gelirleri vergi indirimi ülkemiz için yoksullukla mücadelede kullanılması gereken alternatif araçlardan biri konumundadır. Söz konusu vergi indiriminin işleyişine ilişkin daha önce değinilen sorunlar ise, daha dikkatli bir tasarımla, üstesinden gelinebilecek problemler olarak görünmektedir. Ancak söz konusu vergi indiriminin ülkemizde yaşama geçirilebilmesi için, öncelikle topluma iyi biçimde anlatılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adireksombat, K. (2010). The Effects of the 1993 Earned Income Tax Credit Expansion on the Labor Supply of Unmarried Women. *Public Finance Review*. 38 (1), 11-40

Alstott, A. L. (2010). Why the EITC Doesn't Make Work Pay. *Law and Contemporary Problems*. 73 (1), 285-313

Banks, J., Disney, R., Duncan, A. ve Reenen, J. V. (2005). The Internationalization of Public Welfare Policy. *The Economic Journal*. 115 (March), 62-81

Barrow, L. ve McGranahan, L. (2000). The Effects of the Earned Income Credit on the Seasonality of Household Expenditures. *National Tax Journal*. 53 (4), 1211-1243

Beckmann, K. B. ve Werding, M. (2007). Two Cheers for the Earned Income Tax Credit. *Hamburg Review of Social Sciences*. 2 (3), 1-17

25 Haziran 2012 tarihinde www.hamburg-review.com adresinden ulaşıldı.

Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2007). *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları

Dilnot, A. ve McCrae, J. (1999). *The Family Credit System and the Working Families' Tax Credit in the United Kingdom*. The Institute for Fiscal Studies Briefing Note, 3

07 Nisan 2012 tarihinde <http://www.ifs.org.uk> adresinden ulaşıldı.

Edmark, K., Liang, C. Y., Mörk, E. ve Selin, O. H. (2012). Evaluation of the Swedish earned income tax credit. *IFAU-Institute for Labour Market Policy Evaluation Working Paper*, 2012-01, 1-39

29 Haziran 2012 tarihinde <http://www.ifau.se/Upload/pdf/se/2012/wp12-01-Evaluation-of-the-Swedish-earned-income-tax-credit.pdf> adresinden erişildi.

Eissa, N. ve Hoynes, H. W. (2006). Behavioral Responses to Taxes: Lessons from the EITC and Labor Supply. içinde: James M. Poterba (Ed.), *Tax Policy and the Economy*. 20, 73-110

01 Mayıs 2012 tarihinde <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/docDetail.action?docID=10173623&p00=earned%20income%20tax%20credit> adresinden ulaşıldı.

Eissa, N. ve Hoynes, H. (2011). Redistribution and Tax Expenditures: The Earned Income Tax Credit. *National Tax Journal*. 64 (2), 689-730

Ellwood, D. T. (2000). The Impact of the Earned Income Tax Credit and Social Policy Reforms on Work, Marriage, and Living Arrangements. *National Tax Journal*. 53 (4), 1063-1105

Forman, J. B. (1999). Earned Income Credit. içinde: Cordes, J. J., Ebel, R. D. ve Gravelle, J. G. (Ed.). *The Encyclopedia of Taxa-*

tion and Tax Policy. 99-101

05 Mayıs 2012 tarihinde <http://www.urban.org/uploadedPDF/1000524.pdf> adresinden ulaşıldı

Friedman, M. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*. (Çev: Erberk, D. ve Himmetoğlu, N.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Goodman-Bacon, A. ve McGranahan, L. (2008). How do EITC Recipients Spent Their Refunds?. *Economic Perspectives*. 32 (2), 17-32

20 Haziran 2012 tarihinde http://www.chicagofed.org/digital_assets/publications/economic_perspectives/2008/ep_2qtr2008_part2_goodman_etal.pdf adresinden erişildi.

Hamilton, J. M. (2010). 2009 Presidential Address Optimal Tax Theory: The Journey from the Negative Income Tax to the Earned Income Tax Credit. *Southern Economic Journal*. 76 (4), 861-877

Haughton, J. ve Khandker, S. R. (2009). *Handbook on Poverty and Inequality*. USA: World Bank Publications.

10 Temmuz 2012 tarihinde <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10292338&ppg=5> adresinden ulaşıldı.

Hirasuna, D. P. ve Stinson, T. F. (2009). Minnesota's Earned Income Credit Program: Utilization by Current and Former Welfare Households and the Impact of Policy Parameters. *National Tax Journal*. 62 (2), 269-298

Hoffman, S. ve Seidman, L. (2002). *Helping Working Families: The Earned Income Tax Credit*, USA: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.

01 Temmuz 2012 tarihinde <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10103876&ppg=3> adresinden ulaşıldı.

Hotz, V. J. ve Scholz, J. K. (2000). Not Perfect, But Still Pretty Good: The EITC and Other Policies to Support the U.S. Low-Wage Labour Market. *OECD Economic Studies*. 31, 25-42

Hotz, V. J. ve Scholz, J. K. (2003). The Earned Income Tax Credit içinde: Maffitt, Robert A. (Ed.). National Bureau of Economic Research (Contribution by). *Means-Tested Transfer Programs in the United States*. USA: University of Chicago Press. 141-197

12 Mayıs 2012 tarihinde <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10209946&ppg=151> adresinden ulaşıldı.

Immervoll, H. ve Pearson, M. (2009). A Good Time for Making Work Pay? Taking Stock of In-Work Benefits and Related Measures across the OECD. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. 81

01 Haziran 2012 tarihinde <http://dx.doi.org/10.1787/225442803245> adresinden ulaşıldı.

IRS (2012). Preview of 2012 EITC Income Limits, Maximum Credit Amounts and Tax Law Updates

- 01 Haziran 2012 tarihinde <http://www.irs.gov/individuals/article/0,,id=233839,00.html> adresinden ulaşıldı.
- Kartik, B. A., Reilly, D., ve Simpson, N. B. (2010). Earned Income Tax Credit Recipients: Income Marginal Tax Rates, Wealth, and Credit Constraints. *Economic Quarterly*. 96 (3), 229-258
- Leigh, A. (2007). Earned Income Tax Credits and Labor Supply: New Evidence from a British Natural Experiment. *National Tax Journal*. 60 (2), 205-224
- Leigh, A. (2010). Who Benefits from the Earned Income Tax Credit? Incidence among Recipients, Coworkers and Firms. The B.E. *Journal of Economic Analysis & Policy*. 10 (1), 1-41
- Leppik, L. (2006). In-work benefits: literature review. *Praxis, Center for Policy Studies*. 1-25
- 01 Temmuz 2012 tarihinde <http://siteresources.worldbank.org/INTECONEVAL/Resources/IWBliteratureReviewFinal.pdf> adresinden ulaşıldı.
- Lim, Y. (2009). Can ‘refundable’ State Earned Income Tax Credits Explain Child Poverty in The American states?. *Journal of Children and Poverty*. 15 (1), 39-53
- Mendenhall, A. N. (2006). A Guide to The Earned Income Tax Credit: What Everyone Should Know About The EITC. *Journal of Poverty*. 10 (3), 51-68
- Meyer, B.D. (2007). The U.S. Earned Income Tax Credit, Its Effects, and Possible Reforms. *Harris School Working Paper Series*. 07.20, 1-29
- 20 Haziran 2012 tarihinde http://harrisschool.uchicago.edu/sites/default/files/workingpapers/wp_07_20.pdf adresinden erişildi.
- OECD. (2011). *Society at a Glance 2011, OECD Social Indicators*.
- 25 Haziran 2012 tarihinde http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/8111041_e.pdf?expires=1342613183&id=id&accname=guest&checksum=B1DDC4D27170928AADF6F45B4C07C8EB adresinden ulaşıldı.
- Ochel, W. (2001). Welfare to Work in the U.S.: A Model for Germany?. *CESifo Working Paper*. 537, 2-24
- 25 Haziran 2012 tarihinde <http://www.cesifo-group.de/portal/pls/portal/docs/1/1190538.PDF> adresinden ulaşıldı.
- Poverty.org. (2012). United Kingdom In Receipt of Tax Credits
- 09 Temmuz 2012 tarihinde <http://www.poverty.org.uk/index.htm> adresinden ulaşıldı.
- Rothstein, J. (2010). Is the EITC as Good as an NIT? Conditional Cash Transfers and Tax Incidence. *American Economic Journal: Economic Policy*. 2 (1), 177-208
- Smeeding, T. M., Phillips, K. R., ve O’Connor, M. (2000). The EITC: Expectation, Knowledge, Use, and Economic and Social

- Mobility. *National Tax Journal*. 53 (4), 1187-1209
- Stancanelli, E. G. F. (2008). Evaluating the Impact of The French Tax Credit on The Employment Rate of Women. *Journal of Public Economics*. 92, 2036-2047
- Strickland, P. (1998). Working Families Tax Credit and Family Credit. *House of Commons Library Social Policy Section Research Paper*. 98/46, 5-37
- 10 Temmuz 2012 tarihinde www.paliament.uk/...papers/RP98-46.pdf adresinden ulaşıldı.
- Tackie, N. O., Yeboah, D., Baharanyi, N., Zabawa, R., Ngandu, M., Findlay, H. ve Bonsi, E. (2011). An Analysis of Earned Income Tax Credit Filers and Earned Income Tax Credit Non-Filers in Rural Communities. *Journal of Rural Social Sciences*. 26 (2), 1-29
- Tax Policy Center (2012a). Earned Income Tax Credit Parameters 1975-2012
- 10 Haziran 2012 tarihinde <http://www.tax-policycenter.org/> adresinden ulaşıldı.
- Tax Policy Center (2012b). Earned Income Tax Credit: Number of Recipients and Amount of Credit, 1975-2009
- 10 Haziran 2012 tarihinde http://www.tax-policycenter.org/taxfacts/Content/PDF/eitc_recipients.pdf adresinden ulaşıldı.
- TÜİK (2008). *Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı*. Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-6
- 09 Temmuz 2012 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/> adresinden ulaşıldı.
- TÜİK (2011a). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2010. *Haber Bülteni*. 8661, (19/12/2011). 09 Temmuz 2012 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/> adresinden ulaşıldı.
- TÜİK (2011b). 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları. *Haber Bülteni*. 3, (06 Ocak 2011)
- 09 Temmuz 2012 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/> adresinden ulaşıldı.
- TÜİK (2012). Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Sınırları, Türkiye İçinde: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları
- 09 Temmuz 2012 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=23 adresinden ulaşıldı.
- Van Oers, F. M., De Mooij, R. A., Graafland, J. J., ve Boone, J. (2000). An Earned Income Tax Credit in the Netherlands: Simulations with the Mimic Model. *De Economist*. 148 (1), 19-43
- Vanleenhove, P. (2011). In-Work Tax Credits in Belgium: An Analysis of the Jobkorting Using a Discrete Labour Supply Model. *Public Economics Center for Economic Studies Discussions Paper Series*. 11.22
- 12 Haziran 2012 tarihinde <http://www.econ.kuleuven.be/ces/discussionpapers/default.htm> adresinden ulaşıldı.

ÖZET

İşçinin İşin Görülmesi Sırasında Meydana Getirdiği Eser Üzerindeki Telif Hakları

Son dönemde fikrî mülkiyetin toplumların iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmesindeki önemi giderek artmaktadır. Bundan dolayı günümüzde fikir ve sanat eseri üretimi bireysel iş ve faaliyet alanı olmaktan çıkarak endüstriyel nitelikli bir faaliyete dönüşmekte, adeta bireysel yaratmadan toplu üretime geçiş süreci yaşanmaktadır. Bunun sonucu olarak yasa koyucular, fikir ve sanat ürünlerinin toplu üretim sürecine fizikî veya fikrî emeğiyle katılan kişi ile, bu alana yatırım yapan müteşebbisin menfaatlerinin dengelenmesini sağlamaya yönelik hukuk kuralları vazetme mecburiyetinde kalmaktadır.

Türk Hukukunda istihdam ilişkileri kapsamında meydana getirilen eserler üzerindeki haklara ilişkin hususlar FSEK'in 18(2) maddesinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre işçi, memur veya hizmetlilerin işlerini yaparken meydana getirdikleri fikir ve sanat eseri üzerindeki hakları kullanma yetkisi kural olarak işverenlere verilmiştir.

Bu makalenin konusunu, işçi-işveren ilişkileri kapsamında meydana getirilen eserler üzerindeki telif hakları oluşturmaktadır. Bu çerçevede önce işçi-işveren arasındaki hukukî ilişkin mahiyeti üzerinde durulmakta, arkasından da bu hukukî münasebet çerçevesinde işçi tarafından meydana getirilen eserin sahipliği ve eser üzerindeki hakların kime ait olduğu irdelenmekte, en son olarak da eser üzerindeki telif haklarının kimler tarafından hangi şartlar altında kullanılabileceğine temas olunmaktadır.

JEL Sınıflaması: J41, J83, K11

Anahtar Kelimeler: İstihdam ilişkisi, İşçi, İşveren, Fikir ve Sanat Eseri, Telif Hakkı, Eser Sahipliği, Telif Hakkı Sahipliği, Telif Haklarının Kullanılması

ABSTRACT

Copyright on the Works Created by Workers in Carrying out of their Duties

Lately, the importance of intellectual property in terms of social, economical and cultural development of societies is getting increase day by day. Hereby, the production of literary and artistic works is becoming outside of individual activity, as if transforming from an individual creation to a process of collective manufacture. As a result, the legislators have enacted legislations in order to form a balance between the interests of the entrepreneurs and the people taking part with his intellectual and physical labor to the process of the production of literary and artistic works.

In the Turkish Copyright Law, the copyright on the works created within the business relations is regulated by Article 18(2) of the Copyright Code. Under that provision, the copyright on a work created by a worker, a civil servant, or an employee in carrying out of their duties shall be exploited in principle by the employers who have them to employ.

This essay deals with the issue of the copyrights on the works produced within the business relations between workers and employers. In this context, it firstly analysis the nature of the legal affairs of the parties, and secondly determines the authorship of the work and the copyright ownership on such works. As a final point, it indicates the matter of exploitation of rights, concentrating to the persons entitled to exploit as well as the requirements for the exploitation of rights.

JEL Classification: J41, J83, K11

Keywords: Business Relations, Employer, Worker, Literary and Artistic Works, Copyright, Authorship of Work, Ownership of Copyright, Exploitation of Copyright

İşçinin İşin Görülmesi Sırasında Meydana Getirdiği Eser Üzerindeki Telif Hakları

Doç. Dr. Mustafa Ateş

İRİŞ

Bir kimsenin yaratıcı düşünce faaliyeti neticesinde edebiyat, bilim, musikî, güzel sanatlar ve sinematografi alanlarında meydana getiriş olduğu ürüne kısaca “eser” denir. Bu anlamda eserler teknik hukuk bakımından “fikir ve sanat eseri” olarak nitelendirilir (Ateş, 2007). Fikir ve sanat eseri üzerinde onu meydana getiren kişilere hukuk düzenince tanınmış menfaat ve yetkilere ise “fıkrî haklar” denilmektedir. Fıkrî haklar, uygulamada ve halk arasında “telif hakları” olarak da adlandırılmaktadır. Ülkemizde fikir ve sanat ürünlerine ilişkin hususlar, 1951 tarih ve 5846 sa-

yılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda (FSEK) düzenlenmiştir. Bu kanuna göre eser, bir kimsenin yaratıcı ruhunun ferdi hususiyetlerini haiz olan ve bu kanun kapsamında belirtilen eser gruplarından herhangi birine dâhil edilebilecek nitelikteki mahsullerdir. Eserin sahibi ise, onu meydana getiren şahıstır.

Eser üzerindeki haklar eser sahibine biri müspet diğeri menfî mahiyette olmak üzere iki tür yetki bahşeder. Müspet yetkiler, eser sahibine eserden her türlü istifadeyi mümkün kılarken, menfî yetkiler ise eser sahibine üçüncü kişileri eseri kullanmaktan ve ondan yararlanmaktan men etme yetkisi verir. İlk bakışta bu durum kişileri, fıkrî hakların anti-sosyal bir karakter taşıdığı kana-

atine sevk edebilir. Oysa fikrî hakların korunmasında toplum için büyük yararların bulunduğu kabul edilmektedir. Bu basit bir varsayım değil, pratik hayatın gerçekleriyle de sabit olan bir olgudur.

Gerçekten de eser sahibine bu tür yetkiler tanınmış olmasının temelinde, onu, yeni eserler yaratarak toplumun bilim, sanat, edebiyat ve kültür hayatına katkıda bulunmaya devam etme konusunda teşvik etmektir. Zira insanlar, fikrî emekleriyle ortaya çıkardığı ürünlerden ancak tatmin edici düzeyde bir yarar temin edebildiği ölçüde, yeni eserler meydana getirme eğilimindedirler. Bugün yayınlanmış bir edebiyat eserine veya yeni vizyona girmiş bir sinema filmine ya da piyasaya sürülmüş bir müzik CD'ne ait korsan kopyaları ertesi gün ihracatçı tezgâhında gören hiç kimse, gerçek anlamda toplumun bilim, sanat, edebiyat ve kültür hayatına yenilikler getirecek bir fikrî ürün yaratma zahmetine katlanmaz; bunun için ciddi derecede zaman, emek ve para sarfetmez. Bilim, edebiyat, sanat, mûsikî gibi sosyal hayat yönünden büyük önem taşıyan ürünler bakımından en zengin ülkelerin, aynı zamanda fikrî mülkiyet haklarının en etkin şekilde korunduğu ülkeler olması rastlantı olarak açıklanamaz.

Son dönemde fikrî mülkiyetin toplumların iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmesindeki önemi giderek daha da artmakta olduğu için, günümüzde fikir ve sanat eseri üretimi bireysel iş ve faaliyet alanı olmaktan çıkarak endüstriyel nitelikli bir faaliyete

dönüşmekte, adeta bireysel yaratmadan toplu üretime geçiş süreci yaşanmaktadır. Yeni teknolojilerin de yardımıyla fikir ve sanat eserlerinin üretimi, geliştirilmesi, dağıtımı ve kullanımı artmış, eskiden büyük fikri emekler harcanmak suretiyle bireysel olarak meydana getirilen fikrî ürünler, günümüzde “kültür endüstrisi” olarak adlandırılacak bir temel iktisadî faaliyet alanının konusu hâline gelmiştir. Artık hem çeşit hem de sayı olarak çok daha fazla fikrî üretime ihtiyaç duyulduğu için, adeta “fikrî ürün fabrikaları” denebilecek üretim tesisleri kurulmakta ve insanlar oralarda “fikir işçisi” olarak üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Böylece bireysel yaratmadan “toplulu üretime” geçiş yaşanmaktadır. Nitekim kültür endüstrisinde serbest meslek sahibi olarak icrayı faaliyette bulunan kişilerin oranının giderek azaldığı, fikrî hakların en iyi kullanılıp korunduğu ülkelerden biri olan Almanya'da bile bu oranın yüzde 22'yi geçmediği ifade edilmektedir (Öztan, 2008, s. 241).

Görmezden gelinemeyecek bir iktisadi ve sosyal realite olan bu durumu dikkate alan yasa koyucular, fikir ve sanat ürünlerinin bireysel veya toplu üretim sürecine fizikî veya fikrî emeği ile katılan kişiler ile, bu üretim sürecine yatırım yapan müteşebbisin hak ve menfaatlerinin dengelenmesi amacıyla yönelik hukuk kuralları vazetme zorunda kalmaktadır. Genel olarak ifade edilecek olursa, bu alanla ilgili düzenlemeler yapılırken hem çalışanların gösterdiği çabanın

adil bir karşılığını alabilmelerine, hem de bu alana yatırım yapan müteşebbislerin motivasyonlarını artırılmasına özel bir önem verilmek durumundadır.

Türk Hukukunda istihdam ilişkileri kapsamında meydana getirilen eserler üzerindeki haklara ilişkin hususlar FSEK'in 18. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenmiştir. Bu fıkra; “Aralarındaki özel sözleşmeden veya işin mahiyetinden aksi anlaşılmadıkça; memur, hizmetli ve işçilerin işlerini görürken meydana getirdikleri eserler üzerindeki haklar bunları çalıştıran veya tâyin edenlerce kullanılır. Tüzel kişilerin uzuvları hakkında da bu kural uygulanır.” şeklinde bir hüküm yer almaktadır. Böylece, işçi, memur veya hizmetlilerin işlerini yaparken meydana getirdikleri fikir ve sanat eseri üzerindeki hakları kullanma yetkisi kural olarak işverenlere yani onları çalıştıranlara verilmektedir.

İşbu makalenin konusunu,¹ işçi-işveren arasındaki hizmet ilişkileri kapsamında meydana getirilen eserler üzerindeki fikrî haklar oluşturmaktadır. Bu çerçevede önce işçi-işveren arasındaki hukukî ilişkin mahiyeti üzerinde durulacak, arkasından da bu hukukî münasebet çerçevesinde işçi tarafından meydana getirilen eserin sahipliği ve eser üzerindeki hakların kime ait olduğu irdelenecek, en son olarak da eser üzerindeki telif haklarının kimler tarafından hangi şartlar altında kullanılabileceğine değinilecektir. Ayrıca uygulamada karşılaşılan ihtilafların çözümü için Kanunda yapılması gere-

ken bazı değişiklik önerilerine yer verilecektir.

I. İŞÇİ-İŞVEREN (İSTİHDAM) İLİŞKİSİNİN HUKUKİ MAHİYETİ

A. Kavramlar

İşçi ve işveren arasındaki hukukî münasebete, istihdam ilişkisi, hizmet ilişkisi, çalışma ilişkisi veya iş ilişkisi denilmektedir. Hepsi de aynı anlama gelen bu kavramlar, iki hukuk süjesi arasında birinin diğerine ait bir işi görüyor olmasından kaynaklanan hukukî bağı ifade eder. Bu çerçevede işçi-işveren arasındaki ilişkiyi kısaca, “iki kişiden birinin diğerine ait bir işi yapıyor olmasından dolayı taraflar arasında ortaya çıkan hukukî münasebet” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu hukukî münasebetin istihdam eden tarafı için “işveren” veya “çalıştıran”, istihdam edilen tarafı için de “işçi”, “çalışan” veya “işgören” kavramları kullanılabilir.

Taraflar arasında istihdam ilişkisi kuran hukukî işlemlere hukukumuzda “iş sözleşmesi” veya “hizmet sözleşmesi” denilmektedir. Aynı hukuki ilişkinin ifade edilebilmesi için iki ayrı kavram kullanılıyor olma-

¹ Bu makalede yalnızca işçiler tarafından meydana getirilen eserler üzerindeki telif hakları konusu ele alınmaktadır. Memur, hizmetli ve tüzel kişilerin organlarını oluşturan gerçek kişilerin meydana getirdiği eserler ile istisna, vekâlet ve yayım sözleşmeleri kapsamında meydana getirilen eserler üzerindeki telif hakları konusunda daha fazla bilgi için işbu makaleye de esas teşkil eden şu esere bkz. Ateş, M. (2012), *Fikri Hukukta Eser Sahipliği*, Ankara, (Üçüncü Bölüm, sh. 283. vd).

sının nedeni, taraflar arasında bu türden bir ilişki tesis eden hukukî işlemlerin iki ayrı temel yasada düzenleniyor olmasıdır. Bunlardan biri Borçlar Kanunu diğeri de İş Kanunudur. Borçlar Kanununda bu tip sözleşmeler için “hizmet sözleşmesi” kavramı kullanılırken, İş Kanununda “iş sözleşmesi” terimi tercih olunmuştur. Yeni Borçlar Kanunu da “hizmet sözleşmesi” kavramını kullanmıştır. Yeni kanunda hâlâ hizmet sözleşmesi kavramının kullanılması, İş Kanununa tâbi olmayan iş sözleşmelerini anlatma çabası olarak yorumlanmaktadır (Centel, 2011, s.7)

B. İstihdam İlişkisi Kuran Hukukî İşlemlerin Tanımı ve Unsurları

İşçi-işveren arasındaki istihdam ilişkisi “hizmet akdi” veya “iş sözleşmesi” denilen bir hukukî işlem ile kurulur. Az evvel ifade edildiği üzere bunlardan ilki borçlar hukukunda ikincisi de iş hukukunda kullanılan kavramlardır. Dolayısıyla söz konusu sözleşmelerin tanımı ve unsurlarının tespiti için bu kavramların yer aldığı temel yasalara bakılması gerekmektedir.

Hizmet sözleşmesi, 6098 sayılı yeni Türk Borçlar Kanununun (TBK) 392. maddesinin ilk fıkrasında şu şekilde tanımlanmıştır:² “Hizmet sözleşmesi, işçinin işverene bağımlı olarak belirli veya belirli olmayan süreyle işgörmeyi ve işverenin de ona zamana veya yapılan işe göre ücret ödemeyi üstlendiği sözleşmedir.” Yeni Kanunun 392. maddesinin ikinci fıkrasında ayrıca, iş-

çinin işverene bir hizmeti kısmî süreli olarak düzenli biçimde yerine getirmeyi üstlendiği sözleşmelerin de hizmet sözleşmesi olduğu belirtilerek; işverenin yanında saatlik, yarım veya tam günlük bir hizmetin düzenli olarak yerine getirilmesi de “hizmet sözleşmesi” olarak nitelendirilmiştir. Madenin üçüncü fıkrasında ise, aksine özel bir yasal düzenleme olmadığı hâllerde, genel hizmet sözleşmesine ilişkin hükümlerin, kıyas yoluyla çıraklık sözleşmelerine de uygulanacağı belirtilmektedir.

4857 sayılı İş Kanunu ise istihdam münasebetini konu edinen hukukî muameleleri, kendi düzenleme konusu bakımından “iş sözleşmesi” olarak adlandırmış ve “bir tarafın (işçi) bağımlı olarak, işgörmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşmeleri” iş sözleşmesi olarak tanımlamıştır (İK 8/1). Kanun, işçi ile işveren arasında kurulan ilişkiyi de “iş ilişkisi” olarak nitelendirmiştir.

Gerek 6098 sayılı TBK ile yapılan “hizmet sözleşmesi” tarifi, gerekse İK’da yapılan “iş sözleşmesi” tarifi, esas itibarıyla, konusu bir işin görülmesi olan sözleşmede

² 818 sayılı önceki Borçlar Kanununda “hizmet akdi” kavramını benimsemiş, bu kavramı da 313/1. maddesinde şu şekilde tanımlamıştı: “Hizmet akdi, bir mukaveledir ki onunla işçi, muayyen veya gayri muayyen bir zamanda hizmet görmeği ve iş sahibi dahi ona bir ücret vermeği taahhüt eder.” Ancak bu tanım, “işverene bağımlılık” unsurunu içermediği için, mehz İsviçre Borçlar Kanununda (İBK) yapılan tanıma nazaran, “yetersiz” olmakla tenkit edilmiştir (Reisoğlu, 1968; Olgaç, 1977; Tunçomağ, 1988; Esener, 1978).

bulunması gereken üç temel unsura işaret etmektedir. Buna göre bir hizmet veya iş sözleşmesinin varlığından söz edilebilmesi için bu işin; işçinin işverene bağımlı olarak, işçi tarafından belirli veya belirsiz bir süreyle görülmesi, işverenin de bunun karşılığında işçiye muayyen bir ücret ödeme borcunu içeren bir hukukî işlem olması gerekmektedir.

Hizmet veya iş sözleşmesi; tam iki tarafa borç yükleyen, sürekli borç ilişkisi doğuran, işçinin kişiliğine bağlı (edim fiili) bir özel hukuk sözleşmesidir. Tanımda belirtilen unsurları taşıması hâlinde söz konusu sözleşme, işçinin yüklendiği edim ister fizikî emeğin isterse fikrî emek ve faaliyetin istihdamını öngörmüş olsun, mahiyeti itibarıyla hizmet münasebeti tesis eden bir hukukî işlem olarak kabul edilmelidir. Buna göre bir inşaat şirketinde bedeni gücü ile çalışan duvar işçisiyle işveren arasındaki münasebet bir hizmet akdi olduğu gibi, aynı şirkette ücret karşılığında işverene bağlı ve sürekli olarak mimârî proje ve plan çizmekle görevli bir mühendis veya mimarla işveren (şirket) arasındaki ilişki de bir hizmet ilişkisidir. Keza, faaliyet konusu bilgisayar programları üretmek olan bir firmada, genel temizlik işleriyle uğraşan kişi ile firma arasındaki ilişki bir iş-hizmet ilişkisi olduğu kadar, bilgisayar yazılım işleriyle uğraşan mühendisle firma arasındaki ilişki de hukukî mahiyeti itibarıyla bir iş-hizmet münasebetidir.

Hizmet sözleşmesinde işçinin işi “işverene bağımlı” olarak yapma borcu, bu sözleşmeyi istisna, vekâlet ve neşir gibi diğer işgörmeye sözleşmelerinden ayıran en önemli unsurdur (Yavuz, 2007, s. 278). Hizmet sözleşmesine göre işgören işverenin emir ve talimatları bağılı olarak iş yapar, işveren onu sürekli denetler ve kural olarak işçi işi iş sahibinin tercih ettiği ve gösterdiği yerde yapmak durumundadır. Diğer işgörmeye akitlerinde bir bağımlılık söz konusu olsa bile, iş sahibi ile işgören arasında iş sözleşmesinde olduğu gibi katı bir hiyerarşi bulunmaz.

İş/hizmet akdini diğer işgörmeye akitlerinden ayıran başka önemli bir unsur da süredir. İşçi belirli veya belirsiz bir süre boyunca iş sahibinin fikrî veya fizikî emek sarfını gerektiren bir işini yapar. Diğer bir deyimle, işçinin borçlandığı edim bir fiildir; bu fiilin düzenli olarak ifa edilip edilmediği önemlidir. Nitekim TBK’nun 392/2. maddesinde, işçinin işverene bir hizmeti kısmî süreli olarak düzenli biçimde yerine getirmeyi üstlendiği sözleşmeler; yani işverenin yanında saatlik, yarım veya tam günlük bir hizmetin düzenli olarak yerine getirilmesi de “hizmet sözleşmesi” olarak nitelendirilmiştir.

Buna mukabil, istisna ve neşir sözleşmelerinde kural olarak süre bu sözleşmelerin belirleyici özelliği değildir. Zira anılan sözleşmelerde borçlanılan edimin konusu fiil değil sonuçtur (edim sonucu). İstisna sözleşmesinde bu sonuca “eser” adı verilirken;

yayım (neşir) sözleşmesinde yayımcının edimi, bir edebiyat ve sanat eserinin çoğaltılması ve yayımlanması şeklinde bir sonucun teminidir. Süre tek başına hizmet akdini vekâlet akdinden tefrike yarayan bir unsur değildir. Çünkü vekâlet ilişkisi bir veya birkaç işin görülmesi şeklinde olabileceği gibi, sürekli bir işgörme münasebeti niteliğinde de olabilmektedir (Reisoğlu, 1968, s. 58; Esener, 1978, s. 131).

Hizmet ilişkisinde işgörmenin ücretli olma zorunluluğu, istisna ve neşir sözleşmeleri bakımından da bulunması gereken bir unsurdur. Vekâlet akdinde ücret Kanun tarafından öngörülmüş zorunlu bir unsur olmamakla birlikte, uygulamada vekâlet ilişkisi tesis edilen akitlerde ekseriyetle ücret şart koşulmaktadır. O nedenle iş akdi ile vekâlet akdini birbirinden tefrike yarayan en önemli kıstasın “bağımlılık ilişkisi” olduğu ifade edilmektedir (Zevkliler, 2004, s. 374). Bununla beraber taraflar arasındaki hukuki ilişkinin mahiyeti, her somut olayın özellikleri dikkate alınarak tayin edilmelidir.

Hizmet sözleşmesi, kural olarak, tarafların karşılıklı serbest iradelerini beyan etmeleriyle kurulur. TBK’nun 393/1. maddesinde hizmet sözleşmesinin, Kanunda aksine bir hüküm yoksa özel bir şekle bağlı olmadığı belirtilmiştir. Keza, 4857 sayılı İK’nun 8/1. maddesinin son cümlesinde; iş sözleşmesinin, Kanunda aksi belirtilmedikçe, özel bir şekle tâbi olmadığı hükme bağlanmıştır. Ancak 8. maddenin ikinci fıkrasında, süresi bir yıl ve daha fazla olan iş sözleşmelerinin yazılı şekilde yapılması zorunlu kılınmıştır. Dolayısıyla şekil şartı aranan hallerde sözleşme bu şekle uygun yapılmamışsa “geçersiz” addedilebilecektir.

Buna karşılık TBK’nun 393/2. maddesinde; bir kimsenin, durumun gereklerine göre ancak ücret karşılığında yapılabilecek bir işi belli bir zaman için görmesi ve bu işin de işveren tarafından kabul edilmesi durumunda, aralarında hizmet sözleşmesinin kurulmuş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Böylece, fıkra da belirtilen şartların gerçekleşmesi kaydıyla, taraflar arasındaki fiilî hizmet ilişkisi de hizmet sözleşmesi sayılarak, FSEK md. 18/2 hükmünün uygulanması gündeme gelebilecektir (Ateş, 2012, s. 315).

C. İstihdam İlişkisinin Tarafları

Hizmet ve iş sözleşmesiyle kurulan hukukî ilişkilerde iki taraf vardır. Yukarıda bu taraflardan birinin “işçi”, diğer tarafın ise “işveren” olarak adlandırıldığı belirtilmişti. FSEK 18/2’de işçi kavramına yer verildiği halde işverenden söz edilmemiştir. Bununla birlikte, anılan fıkra da geçen “çalıştıranlar” tabirini “işveren” olarak anlamak gerekir.

1. İşçi

İşçi, istihdam ilişkisinde işgörme ediminin borçlusu olan tarafı temsil eder. Nitekim bu kavram İK’nun 2/1. maddesinde “bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişi” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre diğer bir kişi ile istihdam ilişkisi bulunan

bir kişinin hukuken işçi mi yoksa başka bir çalışan sıfatını mı hâiz olduğunu anlamak için şu ölçütlere başvurulabilir:

Her şeyden önce işçinin “gerçek kişi” olma zorunluluğu vardır. Diğer yandan işverenle işgören arasında yapılan sözleşmenin “iş veya hizmet akdi” mahiyetinde olması, yani sözleşmenin “işgörmeye”, “bağımlılık” ve “ücret” unsurlarının tamamını içermesi gerekir. Üçüncü ölçüt ise, irade serbestisidir. Yani işçi sıfatının kazanılmasına esas teşkil eden işlemin “ tarafların serbest iradesine dayanılarak kurulmuş” olması lâzımdır. Meselâ bir özel teşebbüse ait okulda öğretmenlik yapan kişi, ya da özel hastanede doktorluk yapan kişi işçi sayılırken, Milli Eğitim Bakanlığına veya diğer kamu kurumlarına bağlı okullarda öğretmen kadrosunda çalışan veya devlet hastanesinde kadrolu doktor olarak çalışan kişiler memur statüsündedir. Bun mukabil, işveren tarafın özel hukuk kişisi veya kamu hukuku kişisi olması, o işverenin işini iş akdine göre yapan kişinin işçilik sıfatını etkilemez. Diğer bir deyimle, hizmet akdi çerçevesinde devlet işlerini gören kişiler de işçi sayılır. Burada taraflar arasındaki hizmet ilişkisinin hangi hukuk kurallarına tâbi olduğuna bakılmalıdır: Eğer taraflar arasındaki ilişki İş Kanunu ve Borçlar Kanunu gibi özel hukuk hükümlerine tâbi ise, işgören işçi statüsündedir; buna mukabil 657 sayılı Kanun ve diğer kamu hukuku istihdam mevzuatına tâbi ise işgöreni işçi saymak mümkün değildir. Aynı şekilde işveren hukukî statüsü

itibarıyla özel hukuk tüzel kişisi olsa bile iş ilişkisi işgörenin serbest iradesi dışında bir yükümlülüğün ifası niteliğindeyse, o işgöreni işçi saymak mümkün değildir. Meselâ mimar B, mimar A’nın yaptığı mimârî yapıyı tahrip etmiş ve mahkeme tazminat babında mimar B’yi bu yapıyı aslına uygun olarak yeniden yapmaya mahkûm etmiş ise, A ile B arasındaki ilişki bir işçi-işveren ilişkisi değildir (Ateş, 2012, s. 320).

TBK md. 393’ün son fıkrasında, “Geçersizliği sonradan anlaşılan hizmet sözleşmesi, hizmet ilişkisi ortadan kaldırılıncaya kadar, geçerli bir hizmet sözleşmesinin bütün hüküm ve sonuçlarını doğurur” şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Bu hüküm işçinin diğer hakları yönünden uygulanabilirse de, FSEK 18/2 kapsamındaki hukuki ilişkilere uygulanmamalıdır diye düşünüyoruz. Zira işçinin geçersiz bir hizmet akdine göre meydana getirdiği eser üzerindeki malî hakların FSEK md. 18/2’den dolayı işveren tarafından kullanılacak olması işçi aleyhinedir. Eski BK’da bulunmayan bu düzenleme işçinin menfaatinin korunması amacıyla yeni Kanunla getirilmiştir. Bununla beraber, işçinin iyiniyetli olmaması halinde; yani sözleşmenin geçersiz olduğunu biliyor veya hâlin icabına göre bilmesi gerekmesi durumunda, aralarındaki akdin geçersizliğinden bahisle işverenin FSEK md. 18/2’den kaynaklanan hakkını kullanmasına itiraz hakkı olmamalıdır.

TBK’nun mezkûr hükmünün bir benzeri de md. 392’nin üçüncü fıkrasında yer al-

maktadır. Bu fıkra göre, aksine özel bir yasal düzenleme olmadığı hâllerde, genel hizmet sözleşmesine ilişkin hükümlerin kıyas yoluyla çıraklık sözleşmelerine de uygulanacağı belirtilmektedir. Buna göre çırakların da işçi sayıldığı hallerde FSEK md. 18/2 hükmü çıraklar bakımından uygulanmaz kanaatindeyiz. Aynı yargının stajyerler bakımından da geçerli olduğunu ayrıca belirtmek isteriz. Zira çırığın veya stajyerin işçi sayılması halinde, eser üzerindeki hakların işveren tarafından kullanılmasını gerektirdiği için, aleyhe bir durum söz konusu olmaktadır. İş hukukundaki “işçi lehine yorum” ilkesi bu tür hükümlerin, aleyhe sonuç doğuracak şekilde uygulanmasına izin vermez.

2. İşveren

Hizmet ve iş ilişkilerinde işgörmeye ediminin alacaklısı olan taraf işverendir. İşçi ile işveren kural olarak özel hukuk hükümlerine tabi olan bir sözleşme dâhilinde çalışma ilişkisine girerler. Sözleşme gereği işçiye işin yapılmasıyla ilgili emir ve talimat işveren tarafından verilir; yani işçiyi çalıştıran kişi işverendir. Bu itibarla yukarıda da ifade olunduğu gibi FSEK md. 18/2’de kullanılan “çalıştıran” teriminin işhukuku anlamında “işvereni” ifade ettiğini kabul etmek gerekir.

İşçi kavramı gibi işveren kavramı da İK’da tanımı yapılan kavramlardandır. Buna göre; “Bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlara işveren denir.” (md. 2/1). Görüldü-

ğü gibi iş sözleşmesi “işveren” sıfatının belirlenmesinde de temel kıstastır. Ancak hukuken işçi sıfatının kazanılması için “gerçek kişi” olmak gerektiği halde, işveren olabilmek için gerçek kişi olmak gerekmez. Şirket, dernek, vakıf, sendika gibi özel hukuka tâbi tüzel kişiler işveren olabileceği gibi; bakanlık, belediye idaresi, üniversite, kamu iktisâdî teşebbüsü gibi kamu hukukuna da tâbi tüzel kişiler de işveren olabilir.³

Tüzel kişi niteliği bulunmayan kamu kurum ve kuruluşları da işveren olabilir. Keza, özel hukuka tâbi olup da tüzel kişiliği olmayan topluluklar da işveren sıfatı kazanabilir. Hatta tüzel kişiliği olmayan kişi toplulukları dahi işveren olabilir. Meselâ âdi şirketlerin tüzel kişiliği yoktur; ancak bir âdi şirket iş akdi çerçevesinde bir işi bir gerçek kişiye gördürebilir. Bu durumda âdi şirketin ortakların tamamı “birlikte işveren” sıfatını taşır (Akyiğit, 2007, s. 65).

Mûrisin terekesi üzerinde iştirak hâlinde mülkiyet hakkını hâiz olan miras şirketi de, ortaklığa dâhil mallar ve işlerle (terekeyle) ilgili konularda işveren sıfatına sahiptir. Keza, bir sinema eserinin meydana getirilmesinde yönetmen, senaryo yazarı ve özgün müzik bestecisinden oluşan sinema eseri sahipleri birliği veya bir eseri FSEK’in 10. maddesi kapsamında meydana getirenler arasındaki ilişki de bir âdi ortaklık ilişkisidir. Dolayısıyla gerek sinema eserinin ge-

³ Yargıtay 9. HD, 4.11.1985, 8075/10042; 20.6.1996, 3092/14111 (Akyiğit, 2007, s. 63).

rekse iştirak hâlinde eserin meydana getirilmesi sürecinde, hizmet münasebeti çerçevesinde üçüncü kişilere bazı işler yaptırılmış olup da, bu kişiler tarafından yapılan çalışmalar başlı başına eser sayılabilecek nitelikteyse, taraflar arasında FSEK md. 18/2 hükmünün uygulanması mümkün olabilir. Bu gibi hallerde işveren taraf “birlikte işveren” statüsündedir (Ateş, 2012, s. 328).

İşçiye yaptırılan işin veya hizmetin biza-tihi işverene ait olması gerekmez; başkasına ait bir işin yaptırılması da mümkündür. Ancak bu takdirde, işgörenin istihdam ilişkisinin kiminle olduğuna bakılmak gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, işveren A, müteahhit M ile yaptığı bir sözleşmeyle mimârî eser niteliği olan bir binanın yapımı konusunda anlaşmışlardır. Yapının projesi ise M’nin maiyetinde ücretli olarak çalışan mühendis N tarafından yapılmaktadır. Aca-ba burada N bakımından işveren A mı, yoksa M midir? Burada işveren müteahhit M’dir. Çünkü her ne kadar iş A’ya ait ve onun menfaatine yapılıyor ise de, mühendis N’nin istihdam ilişkisi içinde olduğu kişi müteahhit M’dir. Dolayısıyla böyle bir olayda FSEK md. 18/2 anlamında “işveren” sıfatı M’ye aittir (Ateş, 2012, s. 329).

II. ESER SAHİPLİĞİ VE ESER ÜZERİNDEKİ HAKLARIN AİDİYET SORUNU

A. Eser Sahipliği

İşçi-işveren arasındaki istihdam ilişkisi çerçevesinde yaratılan eserin sahibi işçidir.

Çünkü FSEK hükümlerine göre, eserin sahibi onu meydana getirendir (FSEK md. 8/1). Ancak, “yaratma gerçeği” ilkesi de denilen bu kuralın bazı istisnaları vardır. O nedenle aşağıda önce temel ilke hakkında kısa bir açıklamada bulunulacak, sonra da bu ilkenin istisnasını oluşturan hallere değinilecektir.

1. İşçi Bakımından

Bir eserin sahibi onu bilfiil vücuda getiren şahıstır (FSEK md. 8/1). Ancak Kanunda çalışma ilişkileri kapsamında çalışanlarca meydana getirilen eserlerin sahipliği bakımından açık bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Aşağıda ayrıntılı açıklanacağı üzere, FSEK’in 8. maddesi 4110 sayılı Kanunla 1995 yılında değişmezden evvel bu eserlerin sahipliğini çalıştıranlara veren bir hüküm içermekteydi. Bu hüküm anılan Yasayla değiştirilerek, çalıştıranların bu eserlerin sahibi değil, yalnızca “mali hak sahibi” oldukları hükme bağlanmıştır. 4630 sayılı Kanunla 8. ve 18. maddelerde 2001 yılında yapılan değişik sonucunda ise, 18. maddenin 2. fıkrası uyarınca bu tip ilişkiler kapsamında meydana getirilen eserlerde eser sahipliğinden söz edilmeden, yalnızca eser üzerindeki hakların kullanılma şartları düzenlenmiştir.

Ancak işçilerin işlerini yaparken meydana getirdiği eserlerde eser sahipliğinden 18/2. maddede açıkça söz edilmemiş olması, bu eserlerin “sahipsiz” veya “sahiplerinin işverenler olacağı” anlamına gelmez. FSEK 18/2’nin, “eserin sahibi onu meydana getirendir” ilkesini içeren md. 8/1 hük-

müyle birlikte değerlendirilerek, istihdam ilişkileri kapsamında meydana getirilen eserlerin sahipliğinin, bunları maddî fiiliyle vücuda getirenlere yani “çalışan” sıfatını taşıyan gerçek kişilere ait olduğunu kabul etmek gerekir.

Bununla birlikte, çalışanın bir hizmet münasebeti çerçevesinde işlerini gördüğü sırada meydana getirdiği eserler üzerindeki sahiplik statüsü, aşağıda açıklanacağı üzere, hukuk düzeninin eser sahipliğine tanımış bulunduğu hak ve yetkilerin bir kısmından yasal olarak yoksun bırakılmış bir statüdür. Çünkü eser üzerindeki *hakların kullanılması yetkisi*, kanunen eseri vücuda getirenlere değil, onları bir eser vücuda getirmek üzere istihdam eden gerçek veya tüzel kişilere tanınmıştır (Ateş, 2012, s. 335).

2. İşveren Bakımından

Başkasına ait bir işin görülmesi sırasında işçi tarafından meydana getirilen eserin sahipliğinin işi gördürene değil işi görene izafe edilmesi “yaratma gerçeği” ilkesinin bir gereğidir. Bunala beraber, yaratma ilkesinin pratik hayatın zaruretlerinden kaynaklanan bazı istisnaları vardır. Diğer bir deyimle, istihdam edilenlerce hizmet ilişkisi kapsamında meydana getirilen eser üzerinde istihdam edenin eser sahibi “sayılmasına” ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Bunlardan ilki eser sahipliği karineleridir; ikincisi ise FSEK’te 1995 yılında 4110 sayılı Kanunla yapılan değişiklik öncesindeki hükümlere göre kazanılmış statülerdir.

Bu çerçevede FSEK’in 11. maddesinde, eser üzerinde eser sahibi olarak adı veya tanınmış müstearı bulunan kimse ile temsil yoluyla umuma arzedilen eserlerde eser sahibi olarak anılan kişinin, aksi sabit olunca ya kadar sözkonusu eserin sahibi sayılacakları belirtilmiştir. Bu karine gereğince, eserde adı eser sahibi olarak gösterilen kişi, hukuken eser sahibi sayılmaktadır. Buna göre bir işçi tarafından işin görülmesi sırasında meydana getirilmiş eser üzerinde eser sahibi olarak onu meydana getiren gerçek kişi yerine istihdam edenin veya tüzel kişinin adı konulmuş ve eser bu ad altına kamuya sunulmuşsa, istihdam eden gerçek kişi veya tüzel kişi hukuken o eserin sahibi sayılır. Dolayısıyla, böyle bir eser üzerinde eser sahipliğinden kaynaklanan tüm hak ve yetkiler, onu bilfiil meydana getirmemiş işveren veya tüzel kişi tarafından kullanılacaktır. Meselâ okul kitapları basımı ve yayımı ile iştigal eden Y isimli yayınevi, bünyesinde iş akdine göre bazı yazarları istihdam etmektedir. Keza çeşitli plan ve proje çizim işleriyle uğraşan mimar M, proje, plan ve tasarımların çizimini bizzat değil maiyetinde çalıştırdığı mimar ve mühendislerle yaptırmaktadır. Yayınevi tarafından piyasaya sürülen kitaplar üzerinde eser sahibi olarak yayımcı Y’nin adı, mimar M’nin piyasaya arzettiği plan proje ve tasarımlar üzerinde de eser sahibi olarak mimar M’nin adı yazılıdır. Her iki örnekte de işveren durumundaki kişiler (Y ve M), FSEK md. 11 uyarınca sözkonusu eserlerin sahibi sayılırlar (Ateş, 2012, s. 336).

Eser sahibi olarak herhangi bir isim belirtilmeksizin kamuya sunulan eserler yönünden eser sahipliği karinesi ise FSEK md. 12’de düzenlenmiştir. Eser sahibinin adı belirtilmeden yayımlanan veya alenileşen eserlere “anonim” eserler de denilmektedir. İşte 12. madde anonim eserlerde, yani sahibinin adı belirtilmeden kamuya sunulan eserlerde eser sahipliğine ilişkin yetkilerin kimler tarafından kullanılacağını düzenlemektedir. Maddede bir anonim eser üzerindeki hakların, o eseri kamuya sunma işlevini yerine getirenlerce kullanılması öngörülmüştür. Bu çerçevede eser sahipliğine ait haklar, yayım ve çoğaltılmaya elverişli anonim eserler bakımından yayımlayan tarafından, yayımlayan yoksa çoğaltan tarafından kendi namlarına kullanılacaktır. Temsil suretiyle kamuya sunulan eserlerdeyse eseri temsil ettiren bu yetkileri kendi namına kullanır.

Buna göre, istihdam ilişkileri kapsamında vücuda getirilip de, FSEK 11’e göre sahibi belli olmayan eserlerde eser sahipliğine ilişkin yetkilerin 12. madde hükümlerine göre işverenlere ve tüzel kişilere ait olduğu durumlar olabilir. Ancak bunun için eser sahibi olarak hiçbir kimsenin adının belirtilmemiş olması ve eserin sözkonusu işveren tarafından “yayımlanmış” veya “çoğaltılmış” ya da “umuma temsil ettirilmiş” olması gerekir. Meselâ A isimli romancı aynı zamanda X isimli gazetede iş akdine göre köşe yazarlığı da yapmaktadır. A tarafından yazılan Y isimli roman, yazarının adına yer

verilmeden X gazetesi matbaasında basıldıktan sonra piyasaya sürülmüş ise, FSEK md. 12 uyarınca A’nın Y adlı roman üzerinde eser sahipliğinden doğan hakları X gazetesinin sahibi olan gerçek veya tüzel kişi tarafından kendi namına kullanılacaktır. Bu kullanım sadece malî haklarla sınırlı değildir; çünkü FSEK md. 12 eser sahibine ait hakların yayımcı veya çoğaltan tarafından kullanılmasından söz ettiğine göre, yayımcı manevî hakları da eser sahibi gibi kullanabilecektir (Ateş, 2012, s. 337).

Eseri maddî fiiliyle meydana getiren haricindekilerin eser sahibi olamayacağı kuralının üçüncü istisnasını kazanılmış haklar oluşturur. Yukarıda da işaret edildiği üzere, daha önce FSEK md. 8/2 uyarınca işverenler ve tüzel kişiler; memur, hizmetli ve işçiler ile tüzel kişi organı tarafından işin görülmesi esnasında meydana getirilen eserler üzerinde yasadan kaynaklanan bir eser sahipliği statüsüne sahiptiler. Bu fıkra 4110 sayılı Kanunla değiştirilmeden evvel; “Aralarındaki özel sözleşmeden veya işin mahiyetinden aksi anlaşılmadıkça; memur, hizmetli ve işçilerin işlerini görürken meydana getirdikleri eserlerin sahipleri bunları çalıştıran veya tâyin edenlerdir. Bu kaide, tüzel kişilerin uzuvlarına da şamildir” şeklinde idi. Bu madde 4110 sayılı Kanunla değiştirilmek suretiyle işverenlerin “eser sahipliği” statüsü “malî hak sahipliği” statüsüne dönüştürüldü. 4110 sayılı Kanun 12.6.1995 tarihinde yürürlüğe girdi. Müktesep haklara saygı prensibi istihdam edenleri, bu tarihten

önce işçiler tarafından meydana getirilerek umuma arzedilen eserlerin sahibi saymayı gerektirmektedir. O nedenle kanaatimizce, 12.6.1995'den önce alenileşmiş olup da koruma süresi dolmamış eserler üzerinde eser sahipliğinden neşet eden hak ve yetkiler işçilere değil işverenlere aittir. Onlar bu hak ve yetkileri eserin koruma süresi doluncaya kadar hakikî bir eser sahibi gibi kullanabilirler (Ateş, 2012, s. 340).

B. Eser Üzerindeki Haklar ve Hak Sahipliği

İşçi-işveren arasındaki çalışma ilişkisi kapsamında meydana getirilen eser üzerindeki hakların kullanılması meselesinden önce, kısaca bu hakların niteliği ve sahibine ne tür yetkiler bahsettiğine temas edilmesi uygun olacaktır. Ayrıca bu çerçevede meydana getirilen eser üzerindeki hakların hukukî kime ait olduğunun tespiti de önem arz etmektedir.

1. Eser Üzerindeki Hakların Niteliği

FSEK eser üzerinde onu meydana getirene inhisari ve mutlak niteliği olan bazı hak ve yetkiler tanımıştır (Ateş, 2003, s.93-198). Bunlar “manevi haklar” ve “mali haklar” olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Manevi haklar, eseri yaratan kişi ile eser arasındaki kişisel bağı tesis eden, bu yüzden de genel anlamda kişilik haklarına benzer özellikler gösteren menfaat ve yetkilerden oluşur. Bunlar eseri meydana getiren şahsın eserin umuma arzına (FSEK md. 14), adının eserde eser sahibi olarak belirtil-

mesine (FSEK md. 15) ve eserin bütünlüğünün bozulmamasına (FSEK md. 16) ilişkin menfaatlerini koruyan haklardır. Kanunun 17. maddesinde düzenlenen eserin aslına erişim hakkı da bu kapsamdadır.

Eser sahibinin kişiliğiyle yakın alakalarından dolayı, kural olarak, manevi hakların devir ve intikaline cevaz verilmemiştir. Eser sahibi bu hakları bizzat kullanır veya diğer bir kimseye kullanılabılır ise de, bu hakların özünü devredemez. O öldüğünde de bu haklar mirasçılara geçmez, sadece belli şartlar altında FSEK'in 19. maddesinde belirtilen kişiler tarafından kullanılabilirler.⁴

Eser üzerindeki mali haklar ise, eserin iktisadi-ticari tasarruflara konu edilebilmesine ve hak sahibinin eseri ekonomik açıdan değerlendirebilmesine imkân veren yetkilerden oluşur. Bunlar, eserin işlenmesi (FSEK md. 21), çoğaltılması (FSEK md. 21), yayılması (FSEK md. 23), temsil ve icrası (FSEK md. 24) ile radyo-TV, internet ve benzeri vasıtalarla topluma sunulması (FSEK md. 25) suretiyle kazanç elde edilmesini sağlayan yetkilerdir. Mali haklar, üçüncü kişilere devredilebileceği gibi, eser sahibi öldüğünde onun mirasçılara da intikal edebilen haklardır.

2. Eser Üzerindeki Hakların Sahipliği

1995 yılında 4110 sayılı Kanunla FSEK'in 8. maddesinde yapılan düzenle-

⁴ Ayrıntı için bkz. Ateş, 2012, s. 82 vd.

meyle, işgörenlerin işin yapılması sırasında meydana getirdiği eserlere ilişkin malî hakların işveren veya tüzel kişiye ait olduğu ifade edilmişti. Mezkûr maddede 4630 sayılı Kanunla 2001 yılında yapılan değişiklikle, sözkonusu eserler üzerindeki hakların istihdam edenler veya tüzel kişilerce kullanılması öngörülmüştür. Diğer bir deyimle, 4110 sayılı Kanunla yapılan ilk düzenlemede malî hak sahipliğinden söz edilmişken, 4630 sayılı Kanunla yapılan ikinci düzenlemede hakların kullanılmasından söz edilmektedir (Ateş, 2012, s. 343).

Gerçekten de FSEK'in 8. maddesinin istihdam edenlerin iş ilişkileri kapsamında meydana getirilen eser üzerindeki haklarını düzenleyen ikinci fıkrası hükmü, 4630 sayılı Kanunla buradan alınarak 18. maddeye taşınmıştır. Ancak bu taşınma sırasında istihdam edilenlerin “malî hak sahipliği” kavramı “hakların kullanılması” şekline dönüştürülmüştür. 18/2. maddede hakların kullanılmasından söz edilirken malî ve manevî hak ayrımı yapılmadığı için, bu tür eserler üzerinde hem kullanılabilecek hakların niteliği hem de bunların kullanılma tarzı açısından bazı tereddütlere yol açılmıştır.

Ancak net olan şudur ki; burada hakların kullanılmasından söz edildiğine göre, istihdam eden veya tüzel kişi sadece bu hakları “kullanma yetkisine” sahiptir. Yani bunların statüsü eser üzerindeki hakların sadece “kullanıcısı” olmaktan ibarettir. Buna mukabil, istihdam ilişkisi çerçevesinde işgö-

renlerce meydana getirilen eser üzerindeki malî ve manevî hakların sahibi ise, bu eserleri meydana getiren memur, işçi, hizmetli veya duruma göre tüzel kişinin organını oluşturan gerçek kişilerdir.

III. ESER ÜZERİNDEKİ HAKLARIN KULLANMASI

A. Kullanmanın Hukuki Niteliği

Kanun çalışanın işin görülmesi sırasında meydana getirdiği eser üzerindeki hakların işverenlerce kullanılmasını öngörmüştür. Kullanma, eşya hukukunda, “bir eşyanın hak sahibinin vasıtasız zilyetliğinde tutulmak suretiyle tahsis amacı doğrultusunda bizzat onun tarafından kullanılması” olarak tanımlanmaktadır (Esener ve Güven, 2008, s. 367). Bu tanımlı fikri haklara uyarlayacak olursak, kullanmayı, “bir fikir ve sanat eseri üzerinde hukuken tanınmış olan çeşitli yetkilerin, hak süjesi tarafından bu yetkilerin mahiyetine ve tanınış gayesine uygun olarak doğrudan doğruya bizzat kullanılması” şeklinde tarif edebiliriz. Kanunun tanımlı olduğu işleme, çoğaltma ve yayma gibi mali hakların eser sahibinin bizzat kullanması bu anlamda “kullanma” olarak nitelendirilebilir.

18/2. madde yalnızca “kullanma” sözcüğüne yer vermiş olmakla birlikte bu kavramı, “eşyanın hukukî ve tabii semerlerinden istifade etmek” anlamına gelen “yararlanmayı” da içerecek şekilde yorumlamak lazımdır. Zira “kullanma” eser üzerindeki bir hakkın sahibi tarafından bizzat kullanılma-

sını ifade ederken; “yararlanma” sözkonusu hakkın üçüncü kişilere kullandırılması suretiyle menfaat sağlanmasını ifade eder. Hak sahibi yetki devrinde bulunarak, üçüncü kişilere bu yetkileri kullandırmaktan dolayı bir takım menfaatler elde edebilir. Fikri mülkiyet hukukunda haklardan bu tür yararlanmaya “ruhsat” veya “lisans” adı verilmektedir.

Bir hakkın doğrudan doğruya kullanılmak yerine diğer bir kişiye kullandırılması anlamına gelen ruhsat, “basit ruhsat” ve “tam ruhsat” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (FSEK md. 56). Ruhsat, malî hak sahibinin başkalarına da aynı ruhsatı vermesine mani değilse “basit ruhsat”, yalnız tek bir kimseye verilmiş ise “tam ruhsat” şeklinde tavsif edilmektedir. Tam ruhsat, yabancı hukuk ve fikrî mülkiyetin diğer alanlarında “münhasır lisans” (exclusive licence) olarak da adlandırılmaktadır. Kanunda basit ruhsata hâsılat kirasına ilişkin hükümlerin, münhasır ya da diğer deyişle tam ruhsata ise intifa hakkına dair hükümlerin uygulanması öngörülmüştür.

FSEK md. 18/2’de geçen “hakların kullanılması” tabiriyle ilgili olarak öğretilde iki görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki “kanunî ruhsat”, ikincisi ise “malî hak sahipliği” görüşüdür. Bunlardan ilkinde göre hükümde geçen “hakların kullanılması” tabirini Kanunla tanınmış bir “tam ruhsat” olarak değerlendirmek gerekir (Baygın, 2002, s. 145). Çünkü kanun koyucu, 4630 sayılı Kanunla 2001 yılında yaptığı de-

şiklikle, işveren ve tüzel kişilerin “malî hakların sahibi” olma keyfiyetini, hem hükmü taşıdığı yer hem de hüküm içeriği itibarıyla “hakların kullanılmasına” dönüştürmüştür. Böylece, hakların özü eser sahibine ait iken, işveren ve tüzel kişiler bu hakları sadece kullanma yetkisine sahiptir. İkinci görüş ise “hakkın kullanılması” kavramının “malî hak sahipliği” olarak yorumlanması gerektiğini savunmaktadır (Tekinalp, 2005, s. 136). Bu görüş taraftarları, kanunun burada hakkın kullanılmasından ziyade hakkın yasal bir temlikini amaçladığını, ruhsat hakkının niteliği ve ruhsat sahibinin haiz olduğu yetkilere ilişkin belirsizlikler de dikkate alındığında, taraflar arasındaki menfaat dengesinin kurulmasına hizmet edecek en doğru yorum şeklinin bu olduğunu savunmaktadır (Okutan-Nilsson, 2008, s. 492-495).

Kanaatimizce, hukukî mahiyeti itibarıyla FSEK md. 18/2 hükmü işverenlere çalışanların meydana getirdiği eserler üzerinde malî hak sahipliğini vermemekte, malî ve manevî hak ayrımı yapmaksızın, onları hakların kullanıcısı statüsünde mütalaa etmektedir. Bundan dolayı da kural olarak, sözkonusu eserler üzerindeki manevî ve malî hakların sahipliği eseri vücuda getiren işgörenlere aittir, bu hakları kullanma yetkisi istihdam edenlere aittir. Mez-kûr hüküm işgörenlerin işlerini görürken meydana getirdikleri eserler üzerinde işverene kullanma yetkisi tanıyan tipik bir tam kanunî ruhsat niteliği taşır. Kanunda yapılan değişikli-

ğin lâfzı, sistematığı ve kanun koyucunun açık iradesi bu tarz bir yorumu gerektirmektedir. Zira Kanunun ilk döneminde, hizmet münasebeti kapsamında meydana getirilen eserler üzerinde çalıştıranlara ve tüzel kişilere eser sahipliği statüsü bahşedilmişken; bu statü 4110 sayılı Yasayla 1995 yılında 8. maddede yapılan değişiklik ile malî hak sahipliğine dönüştürülmüştür. Bu keyfiyet md. 8’de açıkça ifade edilmişken, 2001 yılında 4630 sayılı Kanun marifetiyle, bu konuyu düzenleyen hüküm mezkûr maddeden 18. maddeye taşınmış ve bu kez istihdam edenlerin sözkonusu eserlerle olan münasebeti “hakların kullanıcısı”na tahvil edilmiştir. Bu husus tereddüde mahal bırakılmayacak açıklıkta 18/2. madde metnine yazıldığı gibi, 4630 sayılı Kanunun FSEK’in 18. maddesini değiştiren 11. maddesinin gerekçesinde; 8. ve 18. maddelerde yapılan değişikliğin malî hakların kullanılmasıyla ilgili hususları düzenlemek olduğu, madde üst başlığının “Hakların kullanılması” şeklinde değiştirildiği belirtilmektedir. Gerekçede bir adım daha ileri gidilerek “Mevcut Kanunun 10 uncu maddesinde yapılan değişikliğe paralel olarak, tüzel kişilerin çalıştırdıkları kişiler tarafından yaratılan eserler üzerindeki manevî ve malî hakları kullanılabileceği de” ifade edilmektedir (Ateş, 2012, s. 352).

Netice itibarıyla, hükmün lâfzı ve kanun koyucunun gerekçede ifade olunan açık iradesi karşısında “hakların kullanılması” kavramından, yorum yoluyla “malî hak sahibi

olunması” şeklinde bir sonuca ulaşmanın mümkün olmayacağı kanaatindeyiz. Bu doğrultuda istihdam edenlerin veya tüzel kişilerin FSEK md. 18/2’den kaynaklanan kullanama yetkilerini “tam kanunî ruhsat” olarak mütalaa etmek gerektiğini düşünüyoruz. Buna göre Kanun tam ruhsata MK’nun intifa hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanmasını öngördüğü dikkate alınacak olursa, işveren tıpkı bir aynı hak sahibi olan intifa hakkı sahibi gibi, eser üzerindeki hakları hem kendisi doğrudan doğruya kullanacak hem de, kullanma yetkilerini alt lisans yoluyla üçüncü kişilere devredebilecektir. Bu onun adeta kaynağını FSEK md. 18/2’den alan bir “kanunî intifa hakkı” mahiyetindedir. Buna mukabil, kanunî ruhsat sahibinin malî hakkın cevherini devretme yetkisi yoktur. Malî hakkın sahibi konumunda olan işçi de, kullanma yetkisi kanunî ruhsat sahibine ait bir malî hak üzerinde üçüncü kişilere ruhsat sahibinin yazılı muvafakatini almadan kullanma yetkisi veremez. Diğer bir deyimle, tam kanunî ruhsata tâbi bir malî hak üzerinde, başka bir kişiye lisans verilemez. Bu izahat doğrultusunda bir mukayese yapılacak olursa, FSEK bakımından malî hak sahipliği TMK’na göre mülkiyet hakkı sahipliğine (malik), FSEK’e göre tam kanunî ruhsat sahipliği ise TMK’na göre irtifak hakkı sahipliğine benzer bir hak süjeliğidir. Bu çerçevede mülkiyet hakkı sahibinin açabildiği davalar, irtifak hakkı sahibi tarafından açılabilirdiğine göre, tam kanunî ruhsat sahiple-

rinin de, malî hak sahiplerinin FSEK'e göre açabileceği tüm davaları açabilmesi gerekir (Ateş, 2012, s. 359).

B. Kullanılabilecek Haklar ve Kullanım Şartları

1. Kullanılabilecek Haklar

Kanun çalışanlarca işin yapılması sırasında meydana getirilen eser üzerindeki hakların, aksi öngörülmediği takdirde, istihdam edenlerce kullanılmasını öngörmüştür. Ancak bu kullanmanın ne tür hak veya hakları kapsadığı belli değildir. O nedenle işverenin kullanma yetkisinin yalnızca malî haklarla mı sınırlı olduğu, yoksa manevî hakları da kapsayıp kapsamadığının tespiti gerekmektedir.

a) Malî haklar bakımından:

Eser üzerindeki malî haklar, kural olarak, FSEK md. 18/2 hükmünden kaynaklanan vakalarda eseri vücuda getirenlere yani çalışanlara aittir. Çünkü ilgili madde işgörenlere eser sahipliği statüsü vermiştir. Kanunun 18. maddesinin ilk fıkrasında “Malî hakları kullanma yetkisi münhasıran eser sahibine aittir” hükmüyle, 20. maddenin ilk fıkrasının ikinci cümlesindeki, “Alenileşmiş bir eserden eser sahibine münhasıran tanınan faydalanma hakkı, bu Kanunda malî hak olarak gösterilenlerden ibarettir” şeklindeki hüküm bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Kanunun 18/2. maddesinde malî haklardan açıkça söz edilmiyorsa da, burada kast olunan malî hakların kullanılmasıdır. Bunu

18. maddenin ilk fıkrasındaki, “malî hakları kullanma yetkisi münhasıran eser sahibine aittir” temel prensibinden çıkarmak mümkündür. O nedenle bu kapsamda meydana getirilen eserin eser sahipliği ve malî hakları kime ait olursa olsun, sözkonusu eser üzerindeki malî hakları kullanma yetkisi belli şartlar dâhilinde istihdam edenlere verilmiştir.⁵ Böylece, maddenin birinci fıkrasında genel bir ilke olarak vazedilen “malî hakları kullanma yetkisi münhasıran eser sahibine aittir” şeklindeki kurala bir istisna getirilmiştir.

Malî hakların kullanılması yetkisi, mahiyeti itibarıyla kanunî intifa niteliğindedir. Fikrî mülkiyet hukukunda “intifa” yerine “ruhsat” terimi kullanıldığı için, yukarıda da belirtildiği gibi FSEK md. 18/2 kapsamındaki hakların kullanımını kanundan

5 “Dava, FSEK’den kaynaklanan maddi ve manevî tazminat istemine ilişkindir. FSEK’in 8/2.maddesine göre, aralarındaki sözleşmeden aksi anlaşılmadıkça, memur, hizmetli ve işçilerin işlerini görürken meydana getirdikleri eserlerin malî hak sahipleri bunları çalıştıran veya tayin edenlerdir. Bu hükmeye dayanılarak davacı şirket lehine malî haklarına tecavüz olduğundan bahisle maddi tazminata karar verilmiş ise de, davacı şirket anılan maddede açık bir şekilde belirlendiği üzere davaya konu eserin malî hak sahibi olup, eserin manevî haklarının sahibi değildir. Anılan kanunda malî ve manevî haklar ayrı ayrı düzenlenmiş olup, manevî haklar tadâdi olarak gösterilmiştir. Sayılan bu haklardan dolayı manevî tazminat isteme hakkı da manevî hak sahibine aittir. O halde davaya konu eserin malî hak sahibi olan davacının bu eserden dolayı manevî tazminat isteyemeyeceğinin kabulü ile bu istek kaleminin reddine karar verilmesi gerekirken yazılı olduğu şekilde manevî tazminata hükmedilmesi doğru görülmemiştir.” (Yargıtay 11. HD, 4.6.2001, E. 2001/2687, K. 2001/5080).

kaynaklanan “tam ruhsat” olarak nitelendirmek daha uygundur. Dolayısıyla, sözkonusu yetkilerin eser sahipleri dâhil herkese karşı ileri sürülmesi mümkündür.

Malî haklar FSEK md. 18/2 uyarınca işverenlerce kullanılacağına göre, kullanma yetkilerinin ne zaman iktisap edilmiş olabileceğine de değinmek gerekir. Kanunda bu hususa dair bir düzenleme olmaması nedeniyle, istihdam ilişkisini tesis eden sözleşmeye göre karar vermek gerekmektedir. Sözleşmede bu hususa dair bir hüküm varsa ve meselâ malî hakların ne zaman istihdam edenlerce kullanılmaya başlanacağı belirtilmiş ise, sözleşmeye itibar olunur. Hüküm yoksa ve işin icabından da malî hakların ne zaman işveren tarafından kullanılacak olduğu anlaşılmıyorsa, somut olayın özelliğine göre karar verilmelidir. Bu durumda ilk planda eserin hukuken ve iktisaden değerlendirilebilme niteliğini kazanıp kazanmadığına bakılmalıdır.

Eserin hukukî ve iktisadî tasarruflara konu olabilmesi için alenileşmiş olması yani kamuya sunulması gerekir. Zira Kanunun 20/1. maddesinin ikinci cümlesinde, “Alenileşmiş bir eserden eser sahibine münhasıran tanınan faydalanma hakkı, bu Kanunda malî hak olarak gösterilenlerden ibarettir” denilerek eserin ancak kamuya sunulmasından sonra malî-iktisadî tasarruflara konu olabileceği vurgulanmıştır. Eserin kamuya sunulması, yayım veya başka bir yolla alenileşmesi, umuma arzedilmesidir. Yayım yoluyla umuma arz, ilim ve edebiyat eserle-

ri gibi çoğaltılmaya elverişli eserler bakımından sözkonusu olur. Çoğaltılmaya elverişli olmayan veya çoğaltılabilir olduğu hâlde başka şekillerde umuma arzedilen eserler de vardır. Bir güzel sanat eserinin umuma açık mahallerde teşhiri, bir mûsikî eserinin konserde icrası, bir tiyatro eserinin sahnelenmesi, bir sinema eserinin sinema salonunda gösterilmesi veya televizyon veya internet yoluyla kamuya iletimi de birer kamuya arz şeklidir. Eserin tüm umuma arz şekillerini ihtiva etmek üzere, eser sahibinin rızası ile kamuya sunulmasına, eserin alenileşmesi denilmektedir (FSEK 7/1).

Buna göre eserin yayım veya başka bir şekilde eser sahibinin rızasına müsteniden kamuya sunularak aleniyet kazanmasıyla birlikte işveren malî hakları kullanma yetkisini iktisap eder. Ancak işverenin yayım veya sair yollarla alenileşmeden önce eser üzerindeki malî hakları kullanması mümkün değildir. Zira FSEK 20’nin ilk fıkrasının ilk cümlesinde açıkça henüz alenileşmemiş bir eserden her ne şekil tarzda olursa olsun faydalanma hakkının “münhasıran eser sahibine ait olduğu belirtilmiştir (Ateş, 2012, s. 363).

b) Manevî Haklar Bakımından

İşçi-işveren ilişkileri çerçevesinde meydana getirilen eserin manevî haklarının sahibi, eseri vücuda getiren kişidir. Manevî haklar, eserle onu meydana getiren arasındaki kişisel ilişkiyi tesis eden bağ mahiyetinde olduğu için, bu niteliği manevî hakların eseri meydana getiren dışında bir kişiye

ait olmasına imkan vermez. Nitekim Yargıtay da, bir şirketin emrinde çalışan kişinin meydana getirdiği eser üzerindeki manevî hakların ihlâlinden bahisle açılan davada, davacı şirketin md. 8/2 uyarınca manevî hakka sahip olamayacağı gerekçesiyle manevi tazminat talebini kabul eden yerel mahkeme kararını bozmuştur.⁶

Hukukumuzda manevî hakların devredilmezliği ilkesi benimsenmiştir. Bununla birlikte, manevî hakların kullanılması yetkisinin sözleşmeyle devri caiz görülmektedir (Arslanlı, 1954, s.88; Erel, 2008, s.284; Tekinalp, 2005, s.153; Öztan, 2008, s.287). Bu itibarla hakkın özü eser sahibinde kalmak kaydıyla, manevî haklar üçüncü kişilerce kullanılabilir. Buna izin verme ve yasaklama yetkisi münhasıran eser sahibine aittir. Eser sahibi, bu haklarını kullanıp kullanmamakta serbest olup, meydana getirdiği bir eseri umuma arz etmekten kaçınabilir veya eserde adının umuma açıklanmasını istemeyebilir. Kullanma yetkisini devretmiş olsa bile, hakların kullanılma tarzı veya şekli genel anlamda şahsiyet hakkını ihlâl ediyorsa, eser sahibi sözleşmeyle aksini taahhüt etmiş olsa bile bu kullanıma karşı koyabilir.

Ancak bazı hallerde eser sahibinin aksi yönde iradesine rağmen bu hakların üçüncü kişilerce kullanılması mümkündür. FSEK'in 19/3. maddesi bu istisnalardan birine yer vermektedir. Bu fıkra hükmüne göre, eser sahibi veya ölmüş ise bu maddenin ikinci fıkrasında belirtilen kişiler haklarını kullan-

mazlarsa, eser sahibinden veya haleflerinden bir malî hak devralan kimse meşru bir menfaati bulunmak kaydıyla 14, 15 ve 16. maddelerin üçüncü fıkralarında eser sahibine tanınmış manevî hakları kullanabilir. Öğretide, Kanunun 8. ve 18. maddesinde 4630 sayılı Yasayla yapılan değişikliklerden sonra artık işverenlerin, sadece malî hakları kullanabileceği ve fakat manevî hakları çalışanların izni olmadan kullanamayacakları görüşü savunulmaktadır (Tekinalp, 2005, s. 136; Suluk ve Orhan, 2005, s. 299; Yusufoglu, 2003, s. 404; Baygın, 2002, s. 149; Okutan-Nilsson, 2008, s. 491). Yargıtay'ın da aynı görüşte olduğunu gösteren kararları mevcuttur.⁷ Biz ise, manevî hakların hiçbir şekilde işverenler tarafından kullanılamayacağı yönündeki "toptancı" bir yaklaşım yerine, somut olayın özelliğine göre karar vermenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü eseri vücuda getiren kimseler, işverenlere veya tüzel kişilere yasayla verilmiş malî hakların kullanılmasına, kendilerine ait manevî hakları kullanmak suretiyle mani olabilirler. O nedenle eseri vücuda getirenin kişiliğini zedelediği ölçüde ve malî hakların kullanılabilmesinin gerektirdiği nispette işveren veya tüzel kişilerce de manevî hakların kullanılabilmesi yönündeki görüşe katılıyoruz (Okutan-Nilsson, 2008, s. 492).

⁶ Ayrıntı için bkz Yargıtay 11. HD, 23.2.2004, E. 2003/7032, K. 2004/1586.

⁷ Yargıtay kararları bkz. 11. HD, 23.2.2004, E. 2003/7032, K. 2004/1586; 11. HD, 4.6.2001, E. 2001/2687, K. 2001/5080.

Buna göre meselâ, bir yazılım firması çalışanlarına ürettikleri bilgisayar programları için ücret öder, onları kendi mekânında ve sağladığı donanım ile istihdam eder. İşveren durumundaki bu firma, tamamlanmış ve eser niteliği kazanmış bu yazılımı, FSEK md. 14 uyarınca kamuya tanıtmak için veya piyasaya sunabilmek için çalışanlardan özel olarak izin almak zorunda değildir. Keza, kullanıcıların talebi doğrultusunda veya fonksiyonelliğini artırmak için, bu yazılımda bir takım değişiklikler yapılması gerekiyorsa, bunun için de eseri meydana getirenlerden izin almak zorunda olmamalıdır. Ancak malî hak sahiplerinin eser sahibinden izinsiz olarak manevî hakları kullanmasına, bu kullanım manevî hak sahiplerinin kişilik haklarına ağır derecede saldırı oluştuyorsa veya bir malî hakkın kullanılabilmesi için gerekli değilse, manevî hak sahiplerinin itiraz hakları olmalıdır. Hakların devredilmezliği prensibini benimseyen Alman Hukukunda, mali haklar üzerinde işverene bir zorunlu lisans tanınması durumunda manevî haklar da işveren lehine sınırlandırılmış sayılmaktadır. Bu gibi durumlarda umuma arz yetkisinin işveren tarafından kullanılacağı, diğer haklarda da somut olayın özelliklerine göre manevî hakları kullanma yetkisinin işverene tanınmış sayılabileceği kabul edilmektedir (Okutan-Nilson, s. 471-475, 492).

Hukukumuzda, meşru menfaati bulunan malî hak sahibine eser sahibinin aksi yöndeki iradesine rağmen bazı manevî hakları

kullanma yetkisi tanındığına göre, işverenlere eserin vücuda getirilmesi amacıyla yaptıkları finansal ödemeler ve sağladıkları diğer imkânlardan dolayı, çalışanlar tarafından meydana getirilen eserler üzerindeki manevî hakları kullanma yetkisini evleviyetle tanımak gerekir. O nedenle, FSEK 18/2 hükümlerini bu bakımdan çok dar yorumlamamak gerekir. Aksi hâlde, işverenlerin eser vücuda getirme konusundaki güdülleri olumsuz yönde etkilenir ve bunun sonucunda bilim, sanat ve kültür endüstrisine yatırım yapmaktan imtina ederler. Sonuç olarak bu meyanda söylenebilecek şudur: Eser üzerindeki herhangi bir malî hakkın kullanılabilmesi için o eser üzerindeki herhangi bir manevî hakkın kullanılması da gerekliyse, sözkonusu manevî hak veya haklar eser sahibinden özel izin alınmasına gerek kalmadan istihdam edenlerce kullanılabilmelidir (Ateş, 2012, s. 367).

2. Hakların Kullanılma Şartları

İşçi olarak çalışan kişilerin işin görülmesi esnasında meydana getirdiği eserler üzerindeki hakların bunları çalıştıranlarca kullanılabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. FSEK md. 18/2 uyarınca bunun için; (a) taraflar arasında hizmet ilişkisinin bulunması, (b) eserin işçi tarafından işin görülmesi sırasında meydana getirilmesi, (c) taraflar arasındaki sözleşmede aksinin öngörülmemiş olması ve işin mahiyetinden de eser üzerindeki hakların işçi tarafından kullanılacağı gibi bir sonucun çıkmaması gerekmektedir (Ateş, 2012, s. 368 vd). Bir-

likte mevcudiyeti gereken bu şartlardan birinin bulunmaması halinde, eser üzerindeki hakları işveren kullanamaz.

a) Taraflar arasında “istihdam ilişkisi” niteliğinde bir ilişki olmalı:

Bir hizmette kullanmak, hizmete almak, hizmet ettirmek manalarına gelen “istihdam” kavramı, üretim faktörlerinin tümünün üretim sürecinde kullanılması keyfiyetini, daha ziyade, mal ve hizmetlerin üretim sürecinde insan unsurunun bir işin yapılması veya hizmetin ifası amacıyla çalıştırılmasını ifade eder. Bu sebeple genel olarak istihdam ilişkisini, “iki kişiden birinin diğerine ait bir işi yapıyor olmasından dolayı taraflar arasında ortaya çıkan hukukî münasebet” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu hukukî münasebetin istihdam eden tarafı için, kısaca genel anlamda “işveren” veya “çalıştıran”, istihdam edilen tarafı için de “çalışan” veya “işgören” denildiğini yukarıda belirtmiştik. O nedenle bu konu üzerinde burada tekrardan kaçınmak için ayrıntılı durmayı gerekli görmedik.

Ancak şu kadarını da belirtelim ki, taraflar arasındaki ilişki bir hizmet ilişkisi olmayıp da, istisna, vekâlet veya neşir sözleşmesi ile kurulan bir başka “işgörmeye münasebeti” mahiyetinde ise, kanaatimizce o tür ilişkilere FSEK md. 18/2 hükmü uygulanmaz. Zira anılan hüküm yalnızca taraflar arasında “bağımlı çalışma ilişkisi” olarak nitelendirilebilecek hukuki münasebetleri kapsamaktadır.

b) Eser için görülmesi sırasında işçi tarafından meydana getirilmeli:

Eserin işin görülmesi sırasında meydana getirilmiş olması gerekir. Herhangi bir hizmet ilişkisi kuran sözleşme bakımından iş; bu hukukî ilişkide işçi tarafından yüklenilen edimdir. İş bir ihtiyacın giderilmesine yönelik olarak düzenli bir şekilde icra edilen bedenî veya fikrî bir çaba (Akyiğit, 2007, s. 97) ve bir gerçek kişinin ekonomik bakımdan iş olarak değerlendirilebilen her türlü çalışmasıdır. İşgörmeye borcunun konusunu oluşturan iş, bedensel, düşünsel, teknik, bilimsel veya artistik olabilir (Süzek, 2006, s. 189). Buna göre FSEK md. 18/2 anlamında iş; işçinin işverene karşı iş sözleşmesiyle, bu sözleşme hükümlerine göre yapmaya mecbur olduğu iştir.

İşçinin yapması gereken işin bizzat işverene ait olması şart değildir; çünkü başkasına ait bir işin görülmesi de iş ve hizmet sözleşmelerinin konusu olabilir. İşin işverene ait bir işyerinde görülmesi de şart değildir. Yeni Borçlar Kanununa göre işçi, işverenin verdiği işi, evinde kendisi veya aile bireyleriyle birlikte yapabilme imkânına sahiptir. Bu çerçevede tekstil tasarımcısı olan bir işçi, kendisinden yapılması beklenen tekstil tasarımlarının çizimi ve kalıpların çıkarılması gibi işleri kendi evinde yapabilir.

Eser üzerindeki hakların işveren tarafından kullanılabilmesi için; taraflar arasındaki ilişkiyi kuran sözleşme uyarınca işin işçi tarafından yapılması zorunlu olmalı, istih-

dam edenin de bu işin işgören tarafından yapılmasını isteme hakkı bulunmalıdır. Dolayısıyla, aralarındaki hukukî ilişkinin işgörene borç olarak yüklediği bir işin yapılması sırasında meydana getirilen eser üzerindeki tüm haklar eser sahibine ait olup, işverenin böyle bir eser üzerinde herhangi bir hak ve yetkisi mevzubahis değildir. FSEK md. 18/2'nin uygulanma alanını mümkün olduğunca dar yorumlamak gerekir. Çünkü bu hüküm, istihdam edilen durumundaki kişilerin aleyhine sonuç doğuracak niteliktedir. İş ve hizmet münasebetlerini konu edinen hukuk alanında zayıf durumda bulunan taraf lehine yorum esas olduğu için, FSEK'in anılan hükmünün uygulanmasının gündeme geldiği hallerde, istihdam olunan lehine yorum yolu tercih edilmelidir.

Bu meyanda, taraflar arasındaki hukukî ilişkiyi kuran sözleşmede çalışanların bu ilişki kapsamında çalıştırılma amaçlarının öncelikle belirlenmesi gerekir. Buna göre meselâ işçi ile işveren arasındaki sözleşmede işçiye yüklenen işgörmeye edimi, FSEK anlamında bir eser vücuda getirme mahiyetinde ise, bu ilişkiye FSEK md. 18/2 hükmü diğer şartların da varlığı hâlinde tereddütsüz uygulanır. Meselâ, bilgisayar programı üreticisi Microsoft firmasında çalışan mühendis ve diğer çalışanların bu firma ile aralarındaki sözleşmenin konusunu bilgisayar programlarının üretimi ve geliştirilmesi oluşturduğundan, çalışanların meydana getirdiği programlar üzerindeki haklar Microsoft tarafından kullanılacaktır.

İş akdine göre günlük bir gazetede köşe yazısı yazmayı taahhüt eden gazeteciler, haber veya foto muhabirleri, bir yayınevinde kitap kapağı tasarımcısı olarak çalışan kişi, bir konfeksiyon fabrikasında veya moda evinde stilist-tasarımcı olarak çalışan kişi, bir seramik fabrikasında müzebbih olarak çalışan kişi, bir mimarlık bürosunda mimar ve mühendis olarak çalışanlar, bir yayınevi emrinde ve onun talimatlarına uygun olarak ücreti mukabilinde belirli veya belirsiz bir süre ile belli konularda yayın hazırlayanlar, bir radyo veya televizyon yayın şirketine işçi sıfatı ile program yapanlar ve benzeri kişilerin meydana getirdiği eser üzerindeki haklar da işveren tarafından kullanılacaktır.

Bir gazete veya derginin editörü ile o gazete veya derginin sahibi arasındaki münasebet de genel olarak bir hizmet münasebetidir. Normalde gazete ve dergiler “derleme” mahiyetinde eserler olup, FSEK hükümlerine göre bu tip eserlerde eser sahibi derleyenler yani editörlerdir. Ancak, taraflar arasındaki ilişki bir hizmet ilişkisi olduğu takdirde, gazete ve dergi tarzındaki derlemeler üzerindeki haklar, derleyen tarafından değil, gazete veya derginin sahibi tarafından kullanılır. Bu açıklamalar ansiklopedi, sözlük, antoloji ve veri tabanları gibi derleme eserler bakımından da aynen geçerlidir. Buna mukabil bir gazete veya dergi editörünün yapacağı iş; taraflar arasındaki sözleşmede başkaca bir hüküm öngörülmemiş ise, genellikle haberlerin, fotoğrafların ve makalelerin derlenmesi suretiyle sözkonusu mevketeyi

yayına hazırlamak ve yayımlanmasını sağlamak şeklindedir. O nedenle editör E, işinden bağımsız olarak bir roman yazmış olsa, işverenin bu eser üzerinde herhangi bir hakkı söz konusu olmaz.

Üniversiteye hazırlık amacıyla hizmet veren bir dershanede öğretmenin görevi, dershaneye gelen öğrencilere sınıfta ders anlatmak, gerekiyorsa testler hazırlayıp onlara deneme sınavları uygulamaktır. Öğretmenin dershaneye devam eden öğrenciler için hazırlayıp sunduğu ders notları ile deneme sınavlarında uygulanmak üzere hazırlanan testler üzerindeki hakları kullanma yetkisi, onu çalıştıran dershaneye aittir. Çünkü dershane öğretmenin iş tanımında bunlar mevcuttur. Ancak, dershanede asıl işi matematik öğretmek olan bir öğretmen tarafından hazırlanan fen bilgisi alanında üniversiteye hazırlık test kitabı üzerinde sözleşmede açıkça belirtilmemiş ise dershanenin herhangi bir hakkı ve yetkisi yoktur.

İşçinin meydana getirdiği eser üzerindeki hakların işveren tarafından kullanabilmesi için, eserin işin görülmesi sırasında meydana getirilmiş olması gerekir. Yani eser işçinin bedeni ve fikrî mesaini istihdam edene ait işin yapılması için tahsis etmesi gereken zamanda yapılmış olmalıdır. İşçi işi genellikle işveren tarafından belirlenen zaman ve mekânda yapar. Bu yüzden hizmet ilişkisinin gerektirdiği zaman ve mekân dışındaki çalışmalar sırasında meydana getirilen eser üzerindeki hakları, istihdam edenin kullanma yetkisi yoktur. İşin görülmesi sırasında

meydana getirilmemiş olup, işçinin kendisine ait serbest zamanda ve işverene ait olmayan imkânlar kullanılarak başka bir mekânda meydana getirilen eserler üzerindeki haklar münhasıran işçiye aittir. Sözgelimi, Microsoft firmasında çalışan bilgisayar programcısının, mesai saatleri ve mahalli dışında bireysel olarak meydana getirdiği bilgisayar programı üzerinde bu firma tarafından kullanılabilecek bir hak ve yetki yoktur. Keza, bir inşaat şirketinde mimar olarak çalışan M'nin yaz tatilinde iken kendi evinde çizdiği bir binanın plan ve projesi üzerinde inşaat şirketinin herhangi bir hak ve yetkisi olamaz.

Buna karşılık eser, işgören tarafından işverene borçlanılan iş ve hizmetin taraflar arasındaki sözleşme hükümlerine göre yapılması gereken zaman ve mekânda vücuda getirilmişse, bu eser üzerindeki haklar işverence kullanılabilecektir. Başkasına ait bir atölyede ve o atölyenin bir işçisi olarak hizmet vermekte olan ressam R'nin mesai saatlerinde meydana getirdiği tablo üzerindeki haklar atölye sahibince kullanılır. Hatta ressam R mesai saatlerinde çizdiği tablolar için galeriye ait olan tuvaler, boyalar ve benzeri materyalleri kullanmayıp, kendisine ait materyalleri kullanmış olsa bile sonuç değişmez (Ateş, 2012, s. 374).

c) Sözleşmede hakların işçi tarafından kullanılacağı öngörülmemiş olmalı ve işin mahiyetinden de aksi anlaşılmamalı:

Hakların işverenlerce kullanılabilmesi için, taraflar arasındaki hukukî ilişkiyi ku-

ran sözleşmede aksi öngörülmemiş olmalı ve işin mahiyetinden de aksi yönde bir çıkarım yapılamamalıdır. Sözleşmede işçi tarafından meydana getirilen eser üzerindeki hakların kullanılma yetkisinin de işçiye ait olacağı kararlaştırılmış ise, işveren işin görülmesi sırasında işçi tarafından meydana getirilen eser üzerindeki hakları kullanamaz (Ateş, 2012, s. 376 vd).

Belirtmek gerekir ki, FSEK 18/2 hükmü işveren lehine bir kanunî karine niteliğindedir. Kural olarak işin görülmesi sırasında meydana getirilen eser üzerindeki haklar işverenlerce kullanılır. Bunun aksine bir anlaşma olduğunun ispatı, iddia sahibine aittir. O halde işçi, aksini iddia ediyorsa, ya işverenle yaptığı sözleşmede eser üzerindeki hakların kendisi tarafından kullanılmasının öngörüldüğünü, ya da aralarında özel bir anlaşma olmamakla birlikte eser üzerindeki hakların işverence kullanılmasının işin mahiyetine aykırı düştüğünü ispat etmelidir. İşin niteliği, eser üzerindeki hakların eseri vücuda getirende kalması gereğine işaret ediyorsa, işveren, işin görüldüğü sırada işçi tarafından meydana getirilen eser üzerindeki hakları kullanma yetkisine sahip değildir. Sözgelimi, bir tekstil işçisinin fabrikada çalışırken ortaya koymuş olduğu güzel sanat eseri niteliğini hâiz moda tasarımı üzerindeki haklar veya bir tercüme bürosunda mütercim olarak çalışan kişinin yaptığı çeviriler üzerindeki haklar, FSEK md. 18/2 uyarınca kural olarak işveren tarafından kullanılabilir. Buna mukabil, bu işçilerin

fabrikada veya tercüme bürosunda çalışırken aklına geldikçe bir not defterine yazdığı şiir veya bestelediği müzik eseri üzerindeki haklar işveren tarafından kullanılamaz. Zira işçinin işini görürken meydana getirdiği bu eserler ile işverenin emrine tahsis edilen emek arasında maddî bir bağ yoktur (Ayiter, 1981, s.92).

Sözleşme özgürlüğü çerçevesinde ve fakat kamu düzeni ilkesine aykırı olmamak kaydıyla taraflar işin görülmesi sırasında meydana getirilen tüm fikrî ürünler üzerindeki hakların çalıştırana ait olacağını kararlaştırabilirler. Sözleşmede açık hüküm bulunması hâlinde, eser üzerindeki hakların işveren tarafından mı yoksa işçi tarafından mı kullanılacağı konusunda daha az tereddüt yaşanır.

Ancak işin niteliği kıstası nispeten subjektiflik arzeder ve işin niteliğinden hareketle eser üzerindeki hakların kim tarafından kullanılacağını belirlemek daha zordur. Sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmek için hizmet ilişkisini tesis eden sözleşmenin maksat ve mevzuuna bakılması gerekir. Sözleşmenin konusu bir işin görülmesi değil de, FSEK anlamında bir eserin meydana getirilmesi ise, işin mahiyeti bu kapsamda meydana getirilen eser üzerindeki hakların istihdam eden tarafından kullanılmasını gerektiriyor demektir. Meselâ gazete sahibiyile yaptığı iş akdi kapsamında köşe yazısı yazma edimini yüklenen gazete yazarının, çizim işini üstelenen karikatüristin veya olayları fotoğraflama edimini borçlanan fo-

to muhabirinin bu bağlamdaki edimlerinin bir “eser yaratılması borcu” mahiyetinde olduğu söylenebilir. Bu kimselerin yüklenildiği borç, bir eserin vücuda getirilmesidir; bunun karşı edimi ise işverenin onlara ücret ödemesidir. Bu ve benzeri örneklerde eser üzerindeki hakların, işin mahiyetinden dolayı, işverence kullanılması gerektiği sonucuna varılabilir.

Ancak eser üzerinde birden çok malî hakkın bulunduğunu unutmamak gerekir. Bir gazetede iş akdine göre çalışan köşe yazarının kaleme aldığı yazıların, karikatürist tarafından çizilen karikatürlerin, foto muhabiri tarafından çekilen fotoğrafların gazetede yayımlanması şeklindeki mali hakkın işverene ait olduğuna şüphe bulunmaz. Fakat bu eserler üzerindeki işleme, umumi mahallerde temsil, radyo-televizyon ve internet gibi elektronik vasıtalarla umuma iletim ya da bunların derleme veya veri tabanı türündeki eserler kapsamında yeniden yayımı gibi haklar işin mahiyeti icabı işveren tarafından kullanılabilecek haklar mıdır?

Bu konuda FSEK md. 18/2’nin lafzından hareket edilecek olursa, eser üzerindeki tüm hakların istihdam eden tarafından kullanılabileceği yorumu yapılabilir. Çünkü herhangi bir sınırlama getirilmeden hakların “kullanılması”ndan söz edilmektedir. Bu yorum tarzının, malî hakların birbirine bağlı olmaması ve bunlardan birinin tasarrufu ve kullanılmasının diğerine tesir etmemesi (md. 20), mali haklara dair sözleşme ve tasarrufların yazılı olması ve konuları

olan hakların ayrı ayrı gösterilmesi (md. 52), açıklık olmayan hallerde dar yorum gibi (md. 55-57) FSEK’e hâkim temel ilkeler ve iş hukukundaki işçi lehine yorum prensipleriyle bağdaştırılması zordur. Bu sebeple, taraflar arasındaki sözleşmenin konusu eser vücuda getirilmesi olsa bile, eser üzerindeki tüm hakların yalnızca işveren tarafından kullanılabileceğini kabul etmek mümkün değildir.

Bu noktada hizmet ilişkisi kapsamında meydana getirilen eserin işveren tarafından ne maksatla vücuda getirtilmiş olduğuna bakılmalıdır. Buna göre, az önce verilen gazete örneğinde köşe yazarının, karikatüristin ve foto muhabirinin meydana getirdiği eserlerin kullanım amacı gazetede yayımlanmasıdır. Ayrıca işveren durumundaki gazetesinin bu eserleri, basın yayın faaliyetleri çerçevesinde radyo-televizyon gibi mecralar ile internet veya CD gibi elektronik ortamlarda yayımlanabileceğini kabul etmek gerekir. Buna karşılık, sözkonusu köşe yazılarının, karikatürlerin veya fotoğrafların, bunları meydana getiren kişiler tarafından FSEK md. 6 kapsamında işlenmek ve derlenmek suretiyle çoğaltılarak yayımlanması mümkün olmalıdır. Sonuç olarak denilebilir ki, bu gibi vakalarda, sözleşmede hangi hakların kimler tarafından kullanılacağı veya kullanılmayacağına ilişkin açık hükümlere yer verilmemiş ise, hâkim tarafından somut olayın özelliklerine bakılmalı, her iki tarafın menfaatleri dikkate alınmalı, hakka-niyete uygun bir çözüme ulaşılmalıdır.

IV. SONUÇ

Yukarıdaki ayrıntılı analizden görüldüğü üzere, hukuk sistemimizde, bir işverene bağlı ve onun emir ve talimatına göre bir işin yapılması sırasında işçi tarafından meydana getirilen eser üzerindeki telif haklarını kullanma yetkisi işverene aittir. Ancak FSEK'in bu hususu düzenleyen 18/2. maddesi mevcut haliyle isabetli bir düzenleme değildir. Zira anılan fıkrada hizmet ilişkisi kapsamında meydana getirilen eserin sahibinin kim olduğu konusunda bir belirsizlik söz konusudur. Gerçi FSEK'in 8/1. maddesindeki temel prensipten hareketle, bu tür eserlerde eser sahipliği sıfatının eseri maddi fiiliyle meydana getiren işçiye ait olması gerektiği sonucuna varılabilir. Fakat bu sonuca yorum yoluyla değil, açık bir yasa hükmüyle varılması, uygulamada yaşanan tereddütlerin izalesi bakımından çok daha isabetli olurdu. O nedenle biz FSEK'in "eser sahipliği" ile ilgili temel kuralları vazedan 8. maddesine "hizmet ilişkileri kapsamında işin görülmesi sırasında çalışan tarafından meydana getirilen eserin sahibinin çalışan olduğunu" açıkça ifade eden bir hükmün eklenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kanunda yapılmasını önerdiğimiz bir diğer değişiklik de işverenler bakımındandır. Yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, FSEK md. 18/2 uyarınca hizmet ilişkisi kapsamında işçinin meydana getirdiği eser üzerindeki hakların kullanılması yetkisi işverene aittir. Ancak Kanunda işverenin

hangi hakları kullanabileceği netleştirilmemiştir. Gerçi işverenin mali hakları kullanabileceği konusunda tereddüt olmamakla birlikte, onun manevi hakları da mali haklar gibi kullanıp kullanamayacağı açık değildir. Manevi haklar nitelikleri gereği devri mümkün olmayan yetkilerden oluşur. Çünkü bu haklar, eser sahibinin vücuda getirdiği ürüne yansıyan kişiliğinin parçası niteliğindedir. Bu sebeple de hukuk sistemimizde bu hakların özünün devredilmelerine cevaz verilmemiştir. Ancak manevi hakları kullanma yetkisinin (lisans) devrine hukuken bir mani yoktur.

Manevi hakların bu nitelikleri işçiye, meydana getirilen eser üzerinde işverene tanınan mali hakları kullanma yetkilerini engellenme imkânı vermektedir. Bu da uygulamada çözümü kolay olmayan ihtilaflara yol açmaktadır. O nedenle biz FSEK'in 18. maddesinin 2. fıkrasının bu sorunları çözecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunuyoruz. Bu çerçevede yapılacak düzenlemenin, hizmet ilişkileri kapsamında meydana getirilen eser üzerindeki mali hakların işverene ait olacağının açıkça ifade edecek şekilde kaleme alınması gerekir. Ayrıca "mali hakların kullanılabilmesi için gerekli olduğu ölçüde manevi hakların da istihdam edenlerce kullanılabileceğini" açıkça öngören bir düzenlemeye Kanunda yer verilmelidir.⁸

⁸ Bu konulara ilişkin değişiklik önerimiz için bkz. Ateş, 2012, s. 381-386.

Bu değişikliklerin yapılmasını şu sebeplerle önemli addetmekteyiz. Giriş bölümünde de ifade edildiği gibi, günümüzde fikrî ürün yaratma işi adeta bireysel çalışma alanı olmaktan uzaklaşarak, “kolektif bir faaliyet” hâline dönüşmeye başlamıştır. Bunun temelinde birey ve toplumların eğitim düzeyinin yükselmesine paralel olarak kültürel ürünlere olan talebin artması yatmaktadır. Bunun sonucu olarak da pek çok gayri maddî değerler gibi sanat ve kültür ürünleri de ticarileşmeye başlamıştır. Toplumun kültürel ihtiyaçlarının gereği gibi karşılanabilmesi için fikri mahsullerin hem miktar hem de çeşit yönünden artırılması zarureti vardır. Bunun için de ekonominin her alanında olduğu gibi bilim, sanat ve kültür endüstrisine çok daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Maddi imkân sahiplerinin bu alanlarda daha fazla yatırım yapmaya yönlendirebilmesi için, onların söz konusu

üretimden hak ettikleri payı almalarını sağlayacak hukuki güvenceye sahip kılınmaları şarttır. FSEK md. 8/2 mevcut haliyle, tartışmalı ve hukuki ihtilafları körükleyen bir düzenleme olduğu için, bilim, sanat ve kültürel alana yatırım yapmayı teşvik etmemektedir.

Sonuç olarak ülkemizin bilimsel, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına çok daha fazla fikri ürün kazandırabilmek için, fikir ve sanat hayatına ilişkin mevcut politikaların dünyadaki yeni trendlere paralel şekilde geliştirilmesine ihtiyaç olduğu belirtmek isteriz. Bunun için de FSEK hükümlerinin taraf menfaatlerinin âdil ve dengeli bir şekilde korunduğu; bilim, kültür, sanat ve edebiyat alanında niteliksel ve niceliksel bakımından yeni ürünlerin ortaya konulmasını çok daha fazla teşvik edildiği bir hukuki alt yapı oluşturacak şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyiğit, E. (2007). *İş Hukuku*. 6. Baskı. Ankara
- Aral, F. (2007). *Borçlar Hukuku – Özel Borç İlişkileri*. 7. Bası. Ankara
- Arsılanlı, H. (1954). *Fikrî Hukuk Dersleri II – Fikir ve Sanat Eserleri*. İstanbul
- Ateş, M. (2012). *Fikri Hukukta Eser Sahipliği*. Ankara
- Ateş, M. (2007). *Fikrî Hukukta Eser*. Ankara
- Ateş, M. (2003). *Fikir ve Sanat Eserleri Üzerindeki Hakların Kapsamı ve Sınırlandırılması*. Ankara
- Ateş, M. (2006). Fikir ve Sanat Eserlerinin Kamuya Sunulması: Alenileşmemiş ve Yayımlanmamış Eserler Fikrî Hukuka Göre Korunmaz mı? *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* (BATİDER). C. XXII. S. 3. s. 225-253
- Ayiter, N. (1981). *Hukukta Fikir ve Sanat Ürünleri*. Ankara
- Baygın, C. (2002). Fikrî Hukukta Yaratıcı Eser Sahibi ve Eser Üzerindeki Malî Hakları Kullanmaya Kanunen Yetkili Sayılan Kişiler. *Prof. Dr. Ömer Teoman’a 55. Yaş Günnü Armağanı*. C. 1. İstanbul, s. 145-174.
- Centel, T. (2011). Türk Borçlar Kanunu’nda Hizmet Sözleşmelerinin Tanımı ve Kurulması. *TİSK Akademi Dergisi*. C. 6, S. 12, s. 7-22
- Erel, Ş. (2008). *Türk Fikir ve Sanat Hukuku*. 3. Bası. Ankara
- Esener, T. ve K. Güven (2008). *Eşya Hukuku*. Ankara
- Esener, T. (1978). *İş Hukuku*, Ankara
- Kılıçoğlu, A. (2006). *Sınai Haklarla Karşılaştırmalı Fikrî Haklar*. Ankara
- Okutan-Nilsson, G. (2008). Türk Fikir ve Sanat Hukukunda Tüzel Kişilerin Eser Sahipliği Sorunu. *Uğur Alacakaptan’a Armağan C. II*, İstanbul, s. 468-500
- Olgaç, S. (1977). *Hizmet Akdi*. İstanbul
- Özcan, F. (2008). *Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku*. Ankara
- Reisoğlu, S. (1968). *Hizmet Akdi*. Ankara
- Suluk, C. ve A. Orhan (2005). *Uygulamalı Fikrî Mülkiyet Hukuku – C. 1 – Genel Esaslar, Fikir ve Sanat Eserleri*. İstanbul
- Süzek, S. (2006). *İş Hukuku*. 3. Bası. İstanbul
- Tandoğan, H. (1984). *Borçlar Hukuku – Özel Borç İlişkileri*. C. I/1, 3. Bası, Ankara
- Tekinalp, Ünal (2005). *Fikrî Mülkiyet Hukuku*. 4. Bası. İstanbul
- Tunçomağ, K. (1988). *İş Hukukunun Esasları*. İstanbul
- Tunçomağ, K. (1984). *İş Hukuku*. C. I, 3. Baskı. İstanbul
- Yavuz, C. (2007). *Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler)*. İstanbul
- Yusufoğlu, F. (2003). Eseri Meydana Getirenlerin Malî Hak Sahibi Sayılmadıkları Haller” *Bilgi Toplumunda Hukuk – Ünal Tekinalp’e Armağan*. C. II. İstanbul. s. 397-413
- Zevkliler, A. (2004). *Borçlar Hukuku – Özel Borç İlişkileri*. 8. Bası. Ankara

ÖZET

ISO 9001: 2000 Belgesi TKY Uygulamaları İçin Bir Adım mı?

Önerilen çalışmanın temel amacı, örgütsel yaşamın kalite boyutunu daha iyi anlama ve tanımlama amacıyla, ISO 9001: 2000 standardına sahip firmaların toplam kalite yönetimi (TKY) uygulamalarını ne düzeyde benimsediklerini, TKY'nin “yumuşak (soft)” ve “sert (hard)” boyutlarını dikkate alarak incelemektir. Bu çalışmada, ilgili literatürde yer alan ISO 9000 standartları ile TKY arasındaki ilişkiye dair şüphelere Türkiye bağlamında yanıt aranmaya çalışılmaktadır. İlgili literatürde yer alan araştırmalara ve EFQM modeline dayanarak geliştirilen soru kağıdı aracılığıyla ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalardan elde edilen birincil veriler kullanılmıştır. Elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmaların TKY uygulamalarını benimseme noktasında önemli yol aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte, ilgili literatürde ileri sürüldüğü üzere TKY uygulamalarının “yumuşak” boyutlarından ziyade “sert” boyutlarını benimseyecekleri yönünde güçlü bir bulgu elde edilememiştir.

JEL Sınıflaması: M10, M12, M19

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, ISO 9001:2000, “Yumuşak (soft)” ve “Sert (hard)” Boyutlar

ABSTRACT

Is the ISO 9001: 2000 A Step for TQM Practices?

The aim of this study is to examine the relationship between ISO 9001: 2000 and total quality management (TQM) from the point of view of “soft” and “hard” dimensions of the TQM. This relationship is investigated in the firms operating in Turkish context. We use data obtained from firms using questionnaire which is prepared in light of EFQM Model and the studies in related literature. The results suggest that the firms which have ISO 9001: 2000 standards adopt mainly the TQM practices. However, in contrast the related literature, the results indicate that there is no strong finding that the firms adopt the “soft” dimensions rather than “hard” dimensions.

Jel Classification: M10, M12, M19

Keywords: Total Quality Management, ISO 9001: 2000, Soft and Hard Dimensions

ISO 9001: 2000 Belgesi TKY Uygulamaları İçin Bir Adım mı?

Doç. Dr. Tülay İlhan Nas

İRİŞ

Son yıllarda ISO 9000 standartlarına küresel ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle 1989 yılında Avrupa Birliği tarafından kabul görmesi tüm dünya kuruluşları tarafından ISO 9000 standartlarının kabulünü hızlandırmıştır (Withers ve Ebrahimpour, 2000, s. 431). İş dünyasında standartlara yönelik yaşanan bu ilginin paralelinde akademik çevrelerde de standartlar detaylı bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. İlgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların standartların örgütsel (örneğin, Terziovski ve Samson, 1999; Gupta, 2000, Withers ve Ebrahimpour, 2000; Dick ve diğerleri, 2002) ya da fi-

nansal performansla ilişkisine (örneğin, Sousa ve Voss, 2002; Brust ve Gryna, 2002; Martí'nez-Costa ve Martí'nez-Lorente, 2003; Heras ve diğerleri 2002a, 2002b; Dimara ve diğerleri, 2004), çalışanlar ve işverenler üzerine etkisine (örneğin, Levine ve Toffel, 2008), 5S (örneğin, Pheng, 2001) ya da Deming'in 14 ilkesi (örneğin, Reid, 2001) ile ilişkisine, ISO 9001: 2000 standardına geçişte yaşanan problemlere (örneğin, Stahan, 2002), standartlarda yaşanan değişimlerle ilgili endişelere ve anlayış farklılıklarına (örneğin, Larsen ve Haversjo, 2000) odaklandığı görülmektedir.

Bu çalışmada ISO 9001: 2000 standartları ile toplam kalite yönetimi (TKY) arasındaki ilişki ele alınarak ilgili literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Kalite litera-

türünde geniş bir biçimde tartışılan (Van der Wiele ve diğerleri, 2000; Boutler ve Bendell, 2002) ISO 9000 standartları ile TKY uygulamaları arasındaki ilişkiye araştırmaların değişik yorumlar getirdikleri ve bu ilişkileri farklı bakış açılarıyla ele aldıkları görülmektedir. Ancak bütün popülerliğine rağmen ISO 9000'nin TKY üzerindeki etkileri konusunda hala bir belirsizliğin olduğu görülmektedir (Sıla ve Ebrahimpour, 2003). TKY ve ISO 9000 en yaygın kalite yaklaşımı ya da stratejileri olmalarına rağmen, ISO 9001 ve TKY'nin birbirlerini tamamladıkları mı ya da birbirlerine zıt mı oldukları ile ilgili mevcut çalışmalar hala önemini korumaktadır. Bazı araştırmacılar ISO 9000 belgesinin TKY yönetimi ve uygulamalarını başarmada önemli bir yönetim hareketi olduğunu (örneğin, Gilbert ve diğerleri, 2001) ve TKY'ye yönelik önemli bir adım görevi üstlendiğini (Gotzamani ve diğerleri, 2006) ileri sürmektedirler. Bir kısım araştırmacı ise ISO 9000 belgesine sahip firmaların TKY'yi uygulamada başarılı olamadıklarını ortaya koymaktadır (örneğin, Martinez-Lorente ve Martinez-Costa, 2004). Lewis ve arkadaşları (2006, s. 965), ISO 9000 sertifikasını TKY sistemine daha fazla yakınlıştırmayı amaçlayarak 2000 yılında gerçekleşen köklü revizyonun da ISO'nun TKY'ye yönelik katkılarını ele alan literatürdeki mevcut tartışmaları ortadan kaldıramadığını ileri sürmektedirler.

Bütün tartışmalara rağmen, ISO 9000 standartları, özellikle Avrupa'da, hızlı bir bi-

çimde büyümektedir (Sun ve diğerleri, 2004, s. 132). ISO 9000 belgesine sahip olduktan sonra birçok yönetici sertifikasyonun ardından "ne yapılacak" sorusuna odaklanmaktadır. Genel olarak ISO 9000 standartların ötesinde TKY'nin benimsenmesi gerektiği kabul edilmektedir (Sun, 2000). Bununla birlikte, Hind (1996) on işletmeden sadece birinin bu geçişi başarılı bir biçimde gerçekleştirebildiğini ileri sürmüştür. Gerçekleştirdikleri zaman uzanımlı çalışmalarında Taylor ve Meegan (1997) da 38 şirketin 10'unun TKY programında başarısız oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Taylor (1995) bu sonucun ISO 9000 standartları ile TKY arasındaki ilişkiyi açıkça anlatan bir teorinin olmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu nedenle Sun ve arkadaşları (2004, s. 132) ISO 9000'nin ötesinde TKY'ye nasıl gidileceğinin, ISO 9000'nin 2000 versiyonunda bile, kalite yönetimi alanında önemli bir konu olarak yer aldığını ve bu ilişkiyi ele alan çalışmaların hala uygulama ve akademik değerinin olduğunu ileri sürmektedirler.

Casadesús ve Karapetrovic (2005) ise ISO 9001: 2000 ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümünün teorik olduğunu ifade ederek ampirik çalışmaların yetersizliğine dikkat çekmektedirler. Bazı araştırmacılar özellikle ISO 9000'un yeni versiyonu ile TKY arasındaki etkileşimin ampirik çalışmalarla desteklenerek incelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedirler (Casadesús ve Karapetrovic, 2005; Sun ve Cheng, 2002, s.

437; Sun ve diğerleri, 2004, s. 149). Lewis ve çalışma arkadaşları (2006: 965) ise ISO 9001 belgesine sahip örgütlerde “yumuşak (soft)” ve “sert (hard)” TKY kriterlerinin ne derece uygulandığını ortaya koyan ampirik çalışmaların yeterli sayıda olmadığına dikkat çekmektedirler. Sun ve diğerleri (2004, s. 149) de ISO 9000 standartları ile TKY örüntüsü arasındaki ilişkinin bireysel ülkeler düzeyinde daha detaylı ve daha ülkeye özgü bilgilere dayanarak incelenmesi gerektiğini ve bu ilişki ve örüntülerin ülkeden ülkeye değişebileceğini vurgulamaktadırlar.

Önerilen çalışmada, ifade edilen boşlukların doldurulmasına katkı sağlamak amacıyla Türkiye bağlamında faaliyette bulunan ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmaların TKY uygulamalarını benimsemeye hangi düzeyde oldukları, TKY’nin “yumuşak (soft)” ve “sert (hard)” boyutları göz önüne alınarak, ortaya konmaya çalışılmaktadır. TKY’nin “yumuşak (soft)” ve “sert (hard)” boyutlarının ISO 9001 sertifikalı örgütlerde ne derece uygulandığına karar verecek ampirik araştırmaya sahip çok fazla çalışma bulunmamaktadır (Lewis ve diğerleri, 2006, s. 965). Bu durum standardın eski versiyonunda geleneksel olarak “yumuşak” boyutların daha zayıf olmasından kaynaklanmaktadır (Gotzamani ve diğerleri, 2006, s. 51; Gotzamani ve Tsiotras, 2001). Bu çalışma TKY’nin “yumuşak” ve “sert” boyutlarının ISO 9001:2000 sertifikalı firmalarda ne dereceye kadar uygulandığını araştıran

ampirik bir çalışmanın anahtar bulgularını sunmaya çalışmaktadır.

Çalışmada standardın en son versiyonu olan ISO 9001: 2008’de standardın felsefesinde herhangi bir önemli değişiklik gerçekleşmediği (Martnez-Costa ve diğerleri, 2009, s. 506) için ISO 9001: 2008 yerine ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalar ele alınmaktadır. ISO 9001: 2008, 2000 ile kıyaslandığında yeni gerekler (requirement) içermemektedir. Dünya genelinde sekiz yıllık ISO 9001: 2000 standartlarının uygulama deneyimlerine dayanarak ortaya çıkan gerekleri açıklığa kavuşturmakta ve ISO 14001: 2004 çevresel yönetim standartları ile tutarlılık geliştirmek için değişimler sunmaktadır (ISO, 2008a, 2008b; www.iso.ch). ISO 9001: 2008, köklü bir revizyondan ziyade ince ayarlar sunmaktadır (ISO, 2008b).

ISO 9000 serisinin 2000 revizyonu, 1987’deki ilk yayınlandığı dönemden beri uygulamaya yönelik ve yapısal düzeyde en kapsamlı ve köklü revizyonu sunmaktadır (ISO; 2000). ISO 9000: 2000 serisinin getirdiği yenilikler, müşteri memnuniyeti ve müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme için PUKO döngüsünü temel alan süreç metodolojisinin uygulanması, çevre yönetim sistemleriyle uyum ISO 9000 ile ISO 14000 daha barışık olması, dokümantasyon azaltma hedefi, ölçülebilir amaçlar ortaya koyma (performans parametreleri oluşturma), kaynakların uygun kullanımıyla verimliliğe

yöneliş, OHSAS ve benzeri standart ve yönetmenlikleri çağrıştırma- iş güvenliği ve işçi sağlığıyla ilgili adımlar atma, sertifikadan öte sadece müşteri memnuniyetinin değil bir bütün olarak çalışanların, sosyal paydaşların ve toplumun memnuniyetinin başarılması ve TKY'ye yönelik şekilde özetlenebilmektedir (ISO, 2000). ISO 9001: 1994 versiyonunun firmaları rekabetten uzaklaştırdığı ve yeterince yarar sağlamadığı yönünde eleştirilmektedir. ISO 9001: 2000 ise, önceki versiyonunda büyük oranda ihmal edilen kalitenin anahtar boyutlarından birkaçını sunmaktadır (Martinez-Costa ve diğerleri, 2009, s. 506). ISO 9001: 2000 standardı, ISO 9001: 1994 versiyonunda baskın olan sınırlı kalite güvence kavramının aksine daha fazla kalite yönetim odaklıdır. Yeni standart süreç odaklılığını vurgulamakta ve TKY'nin ya da işletme mükemmellik sisteminin uygulanmasına daha fazla ortam yaratmaktadır (Casadesús ve Karapetrovic, 2005, s. 106). Bu çalışmada da ISO 9001: 2000'nin uygulamada firmaları TKY'ye yönelik uygulamalara ne kadar yönelttiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, ilgili literatürde yer alan araştırmalar ışığında ISO 9001: 2000 ile TKY arasındaki olası ilişkiler ortaya konulmakta ve araştırma hipotezleri geliştirilmektedir. Daha sonra, araştırma tasarımı ve bulguları sunulmakta, çalışma sonuç ve geleceğe yönelik öneriler bölümüyle sonlanmaktadır.

Çalışmanın Kuramsal Çerçevesi

Küresel rekabetteki artış, Avrupa Topluluğu'nun baskıları gibi etmenler müşteri ihtiyaçlarını karşılamada bir strateji olarak TKY'yi benimsemeleri için örgütleri motive etmektedir. TKY örgüt genelinde sürekli gelişme aracılığıyla işletmenin tüm yönlerinde mükemmelliği araştıran bir yönetim felsefesidir. Toplam kalite yönetimi, 1994 tarihli ISO 8402 kalite sözlüğünde "bir kuruluş içinde kaliteyi odak alan, kuruluşun bütün üyelerinin katılımına dayanan, müşteri memnuniyeti yoluyla uzun vadeli başarıyı amaçlayan ve kuruluşun bütün üyelerine ve topluma yarar sağlayan yönetim yaklaşımı" olarak tanımlanmaktadır.

TKY'nin amacı müşteri memnuniyetini sağlamak için bir örgütteki tüm kaliteyi geliştirmekken ISO 9000'nin amacı ticareti arttırmak ve kolaylaştırmak için kullanılan temel bir kalite sistemini sağlamaktır (Han ve diğerleri, 2007, s. 2). ISO 9000 standart serisi ile TKY arasındaki önemli farklılıklardan birisi de içerikten ziyade süreçle ilgilidir. ISO 9000 kişisel olarak ne üst yönetimi ne de alt kademe çalışanları içermemekteyken TKY kalite yöneticisine ve tüm örgüt üyelerinin katılımına ihtiyaç duymaktadır (Wiele ve çalışma arkadaşları, 1997, s. 250). Bununla birlikte, uygulamada ISO 9000 ile TKY birbirinin aynı uygulamalarmış gibi yanlış bir anlayışın hâkim olduğu sıklıkla görülmektedir. Sonuç olarak bu karışıklık TKY ile ISO 9000 arasındaki ilişki-

den (Han ve diğerleri, 2007, s. 2) ve TKY'nin somutlaştırılamayan ve ölçülemeyen birçok faktöre sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Bayraktar ve diğerleri, 2008, s. 553).

ISO 9001: 2000 kalite yönetim sistemi, genel anlamda Porter'ın değer zinciri aktivitelerini sistematikleştirme arayışı içerisinde dir. ISO 9001: 2000 kalite yönetim sisteminin temeli, kritik süreçlerde iyileştirmeler yaratarak rakiplerin üzerinde bir rekabetçi avantajı sağlamaktır (Gündoğdu ve Günay, 2003, s. 94). ISO 9001: 2000 serisi sadece "ürün kalite güvencesi"ni değil "müşteri memnuniyeti güvencesi"ni amaçlamaktadır. Daha süreç odaklı, daha fazla sürekli gelişmeye ve müşteri memnuniyetine odaklanmaktadır (Gotzamani ve Tsiotras, 2001).

ISO 9001: 2000 Belgesi ile TKY Uygulamaları Arasındaki Etkileşim

ISO 9000 standartlarının TKY uygulamalarına katkısı, kalite literatüründe geniş bir biçimde tartışılmaktadır (Van der Wiele ve diğerleri, 2000; Boutler ve Bendell, 2002). Buna rağmen bu konu üzerinde fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Bir kısım araştırmacı, ISO 9000 belgesinin TKY ve uygulamalarını başarmada önemli bir yönetim hareketi olduğunu ileri sürmektedir (Gilbert ve diğerleri, 2001; Dreyfus ve diğerleri, 2004). ISO 9001: 2000 standart serisinin firmaların beklentilerini arttırdığını ve TKY uygulamalarına daha fazla yaklaşımlarını desteklediğini belirtmektedirler

(Vouzas ve Gotzamani, 2005; Quazi ve Padibja, 1998; Rao ve diğerler, 1997; Sun, 2000; Gotzamani ve Tsiotras, 2001). ISO 9000'nin TKY için iyi bir adım olabileceğini vurgulamaktadırlar (Han ve diğerleri, 2007; Lewis ve diğerleri, 2005: 569; Gündoğdu ve Günay, 2003; Janas ve Luzcak, 2002; Russell, 2000; Ho, 1994). Sun ve arkadaşları (2004: 148), ISO 9000'nin TKY uygulamaları için yeterli olmadığını, ancak TKY'yi benimsemek ve daha ötesine gitmek için firmaları cesaretlendirdiklerini belirtmektedirler.

İlgili alanda yapılan çalışmalar ISO 9000 standartlarının şirketlere uluslararasılaşmada, kalite geliştirmede, satış arttırmada ve maliyet azaltmada yardımcı olduğunu göstermekte (Huarng, 1998) ve ISO 9000 standartlarına dayanan bir kalite yönetim sisteminin TKY için zorunlu bir temel olduğu belirtmektedirler. Wiele ve çalışma arkadaşları (1997, s. 238) ISO 9000 standartları TKY'den daha kullanışlı, daha açık, daha anlaşılır ve daha basit olduğu için birçok örgütün kalite yolculuğuna ISO 9000 kalite yönetim standardı ile başlamasına şaşırarak gerektiğini ifade etmektedirler.

Efil (2010, s. 242) 21. yüzyılda işletmeler açısından rekabet gücünü arttırmak için TKY'yi benimsemenin bir zorunluluk haline geldiğini, bu nedenle ISO 9000 serisi ile tanımlanan uluslararası standartların bu yönetim modelini bir norm olarak kabul ettiğini ileri sürmektedirler. Standartların yal-

nızca asgari koşulları ortaya koyduğunu ve dolayısıyla kalite yönetim sisteminin gelişmesini engellemediğini vurgulamaktadır (Efil, 2006, s. 258). ISO 9000 standartları TKY uygulamalarının üzerinde yükselebileceği sağlam bir zemin oluşturmak için firmalara yol göstermektedir. ISO 9000 standartlarının içerdiği asgari gereklilikler doğrultusunda şekillendirilen kalite sistemi üzerinde TKY uygulamalarının disiplini ve sistematik bir biçimde uygulanması kolaylaşacaktır. Najmi ve Kehoe (2000) de geliştirdikleri yapıda, ISO 9000 belgesi alındıktan sonra örgüt içinde TKY stratejisinin oluşturulduğunu ve uygulandığını ileri sürmektedirler. Bu bağlamda ISO 9000 belgesinin TKY uygulamaları için önemli bir başlangıç noktası oluşturduğunu savunmaktadırlar. Bu bulgular, Pheng ve Alfeler (2000) tarafından da desteklenmektedir. Onlar ISO 9000 belgesinin TKY'nin teknik gereksinimlerini karşılamaının yanı sıra TKY sistemi içindeki davranışsal yönleri de vurguladığını belirtmektedirler (Pheng ve Alfeler, 2000).

Bununla birlikte, bazı araştırmacılar da ISO 9000'i eleştirmektedir (örneğin, Quazi ve diğerleri, 2002; Uzumeri, 1997). ISO 9000 ya da diğer toplam kalite programlarının daha fazla kontrol ve otorite aracı olarak görüldüğü ileri sürülmektedir (Boiral, 2003, s. 722). Sertifika sonrası yaşanan en büyük hayal kırıklığının beklenildiği kadar pazar payı kazanacak gücü getirmemesi olduğunu belirtmektedirler (Beskese ve Ce-

besi, 2001, s. 73). Dick (2000) ISO 9000'in temel karakteristiğinin prosedürlerin katı uygulaması olmakla, bu nedenle standartları daima bürokratik kağıt işleri ve dokümanları beslemekle ve kalite gelişimine yönelik bir çaba olmamakla eleştirilmektedir. ISO 9000 standartlarının yüksek düzeyde dokümantasyon ve denetim faaliyetlerine neden olduğunu söylemektedirler (Terzi-ovskive diğerleri, 2003, s. 580). ISO 9000'in TKY ile çok az ilişkili olduğu ve uluslararası ticaret için bürokratik bir süreci nitelediği, ISO 9000'in düzenleyici bir standart olarak kullanılarak ülke pazarlarına giriş için bir bariyer olduğu belirtilmektedir. Ancak birçok yöneticinin problemi, sertifikayı son noktaya ulaşmak için bir araç olarak görmelerinden ziyade, hedeflenen son yer olarak algılamalarıdır (Han ve diğerleri, 2007, s. 2-3). Firmaların büyük bir bölümü ISO 9000'i kalite serüveninin bir sonu olarak görmektedir (Fotopoulos ve Psomas, 2009, s. 159). Batı Avusturya'da faaliyette bulunan küçük işletmeleri ele aldığı çalışmada Rahman (2001), TKY uygulamaları açısından ISO 9000 sertifikalı olan ve olmayan firmalar arasında bir farklılık olmadığını dile getirmektedirler.

Son dönemde gerçekleştirilen bazı çalışmalar ise, ISO 9001 belgesine sahip firmaların TKY uygulamalarını başaramayacaklarını ileri sürmektedir (örneğin Martinez-Lorente ve Martinez-Costa, 2004). Sun ve Cheng (2002) Norveç'te faaliyette bulunan küçük

işletmeler ile büyük işletmeler arasındaki ISO 9000 ve TKY uygulama farklılıklarını ele aldıkları çalışmalarında, hem küçük işletmelerde hem de büyük işletmelerde ISO 9000 standartları ile TKY'nin birbirleri ile ilişkili olmadığını, diğer bir deyişle aralarında anlamlı bir korelasyon olmadığını ileri sürmektedirler. Bu sonuç, Sun (2000)'ın 18 ülkede gerçekleştirdiği önceki çalışması ile tutarlılık göstermektedir. Sun (2000) ISO 9000 ile TKY'nin kalite yönetiminde farklı uygulamalar olduğunu, ISO 9000'nin belirli uygulamaları standardize etmeyi ve kalite düzeyini korumayı amaçlarken TKY'nin amacının kaliteyi sürekli geliştirmek ve kalite kültürünü yaratmak olduğunu ileri sürmektedirler.

Lewis ve diğerleri (2006) gerçekleştirilen revizyonların, standartların TKY'ye yönelik katkısını inceleyen ilgili literatürdeki tartışmaları engelleyemediğini vurgulamaktadırlar. ISO 9000: 1994 standartlarının başlıca sınırlılıkları stratejik kalite planlamadaki yetersizlik, üst düzey yönetimin bağlılığındaki, müşteri memnuniyetine odaklanmadaki ve sistematik kalite eğitimindeki eksiklikleriydi. Ancak Vouzas ve Gotzamani (2005, s. 260) standartların bu kısıtlarının dezavantaj olarak düşünülmesi gerektiğini, çünkü standartların asıl amacının TKY'nin amacından farklı olduğunu ifade etmektedirler. ISO 9001: 2000 versiyonu şüphesiz ki bazı TKY ilkeleri ile uyumlu ve ISO 9000 standartları ile TKY daha iyi bütünleştiren bir köprü görünü-

mündedir. Ancak, yeni versiyon hala işletme mükemmelliği için çok kapsamlı bir taslak sunmaktadır. Sun ve diğerleri (2004, s. 149) yeni versiyonun uygulanmasının, özellikle dokümantasyondan süreç odaklılığa geçişin sorgulanabilir ve endişe verici olduğunu ifade etmektedirler. Bununla birlikte Martinez-Lorente ve Martinez-Costa (2004), TKY felsefesi ile bazı ISO 9000 ilkelerinin birbirleri ile çelişmesiyle birlikte 2000 sertifikalı şirketlerin 1994'den daha yüksek düzeyde TKY felsefesini uyguladıklarını ileri sürmektedirler (Martinez-Costa ve diğerleri, 2009).

Yönetim uygulamalarını hayata geçirebilmek adına sertifikaların önemi yadsınmaz. Kalite yönetim uygulamalarının difüzyonu, ISO 9000 sertifikası ve çeşitli kalite ödülllerinden anlamlı bir biçimde etkilenmektedir. Sonuç olarak birçok firma temel kalite yönetim uygulamalarını kullanan belirli bir topluluğa üye olabilmek için bu sertifikaya sahip olma gayretindedir. ISO 9000 kalite sertifikalarının uluslararası yayımlarını inceledikleri çalışmalarında Guler ve diğerleri (2002, s. 207), ülkeler arası bağlayıcı ticaret ilişkilerinin hem zorlayıcı hem de normatif etkiler yarattığını ifade etmektedirler. Türkiye'de ilk başarılı TKY uygulamaları daha çok yabancı ortaklık veya işbirliği içerisinde olan firmalarda görülmesi Guler ve arkadaşlarının (2002) bulgularını destekler niteliktedir.

Dünya genelinde yöneticiler tarafından ISO

9000 standartlarına gösterilen ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Bununla birlikte yöneticiler, gerçek anlamda çalışanlar için gereklerini ve uygulamalarını bilmeden bu sistemi benimsemeye zorlanmaktadır (Boiral, 2003, ss. 720-721). Boiral (2003)'ün görüşme odaklı geliştirdiği çalışmasında, çalışanların ISO 9000 sistemine yüzeysel ve seremonik destek verdiğini, pazar merkezli itici güçlerden ziyade mimetik izomorfik kurumsal baskıların, diğer bir deyişle etkinlikten ziyade meşruluğun daha etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Boiral (2003, s. 721-723) çalışmasında, çok sayıda çalışanın, çeşitli stratejiler aracılığıyla kendilerinin hapis edilmiş olarak hissettiklerini ve benimsenen standartları kendilerinin tutsak edildiği psikolojik hapishaneler, diğer bir deyişle “demir kafes”ler olarak gördüklerini ileriye sürüyor. ISO 9000 ve TKY uygulamaları teknik bir konu olmaktan çıkmakta küreselleşme ve kapitalizmin yeniden yapılanması ve neo-liberal politikaların son halkası olarak görülmeye başlanmaktadır (Balkız, 2004, s. 113).

Mızıkacı (2003), Başkent Üniversitesi'ndeki TKY uygulamasının doküman sistemlerinde ve prosedürlerde başarılı olduğunu, ancak eğitim etkisi, akademik gelişme ve müşteri memnuniyeti açısından arzu edilen düzeye ulaşamadığını belirtmektedir. Bayazıt (2003), Türkiye'de büyük firmalarda TKY'nin önemli bir olgunluğa ulaştığını ifade etmektedir. AB'ye üyelik süreci Türkiye'de kalite hareketi için bir itici güç

oluşturmaktadır (Beskese ve Cebeci, 2001). Avrupa Birliği'nin koymuş olduğu yaptırımlarla mağdur olmamak için ISO 9000 belgeleri Türk işletmeleri tarafından alınmaya başlanmıştır (Efil, 2010). Özen ve Berkman (2007), ulusal düzeyde söylemsel perspektifle gerçekleştirdikleri çalışmaları Türkiye'deki firmaların TKY'yi rasyonellik ya da etkinlikten ziyade kurumsal baskılar, özellikle mimetik eşbiçimlilik ve meşruluk çerçevesinde benimsenmiş göründüklerini ortaya koymuşlardır. TKY'nin benimsenmesinde devlet baskısı, kültürel özellikler ve profesyonel örgütlerin etkili olduğu görülmektedir (Guler ve diğerleri, 2002). ISO 9000'nin, TKY için bir adım olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte firmaların ISO 9000 ve TKY'yi uygulaması teknik gereklilikten ziyade kurumsal ve uluslararası ihracat baskılarından kaynaklanmaktadır. Meşruluk retoriği standartlara yüzeysel bağlılığa neden olabilmektedir (Boiral, 2003, s. 723). Ancak ISO 9000 standardına sahip firmaların TKY felsefelerini içselleştirmeseler bile gerek meşruiyet kazanma ihtiyacının güdülemesiyle gerekse yeni versiyonda TKY'ye yönelik yapılan düzenlemelerin itici gücüyle ISO 9001: 2000 sertifikalı şirketlerin, sınırlı da olsa, TKY uygulamalarını sergileyecekleri düşünülmektedir.

H₁: ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalar, sınırlı da olsa, TKY uygulamalarını benimseyeceklerdir.

İlgili literatüründe bazı çalışmalarda TKY'nin temel kavramları birbirini karşılıklı destekleyen “sosyal ya da yumuşak (soft)” ve “teknik veya sert (hard)” boyutlar olarak iki geniş kategoride ya da boyutta sınıflandırılmaktadır (Bou-Llusar ve diğerleri, 2008; Lagrosen ve Lagrosen, 2005; Lewis ve diğerleri, 2006; Gotzamani ve diğerleri, 2006; Fotopoulos ve Psomas, 2009). “Yumuşak” boyut genel olarak liderlik, yönetime bağlılık, insan kaynakları yönetimi ve müşteri odaklılık gibi iş yaşamının davranışsal yönleriyle ilişkili olarak tanımlanmaktadır (Dobb, 2004). Bu kriterleri sayısal olarak ifade etmek genellikle zordur ve yoruma daha fazla açıktır. Diğer taraftan “sert” boyut “yumuşak” boyutların uygulanmasına destek veren sistemleri ve araçları nitelemektedir. TKY'nin “sert” boyutlarına örnek istatistiksel süreç kontrolü ve Ishikawa'nın problem çözme araçları verilebilir (Dobb, 2004). “Sert” boyut kolaylıkla ölçülebilmekte, objektif girdiler gerektirmektedir ve bilinen ve tanımlanan bir sona doğru bakmaktadır (Lewis ve diğerleri, 2006, s. 965).

ISO 9001: 2000 belgesine sahip olan firmaların TKY uygulamalarını daha fazla benimsemeleri ve özellikle ilgili literatürde “yumuşak” boyutlar olarak değerlendirilen başlıca liderlik ve yönetime bağlılık, sürekli gelişme, müşteri yönetimi ve İKY boyutlarında daha yüksek düzeyde olması beklenmektedir (örneğin, Fotopolous ve Psanos, 2009; Arumugam ve diğerleri, 2008).

Ancak, başlangıç olumlu ve iyimser görünse bile, ISO 9000 sertifikasına sahip firmalar tarafından TKY yolunda çok daha yeni başarılan noktaların olduğu görülmektedir (Gotzamani ve Tsiotras, 2001, s. 1339). Bu noktalar arasında “yumuşak” boyutlar olarak adlandırılan İKY, liderlik, çalışanların katılımı ve yetkilendirilmesi ve müşteri ilişkileri ile ilgili gelişmelerde yolun başında bulunduğu görülmektedir.

İlgili literatürde ISO 9000 sertifikasını TKY'ye yönelik iyi bir ilk adım olarak gören araştırmalar olsa bile standardın katkısının tüm TKY alanlarında aynı derecede önemli olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Sertifikanın etkisi süreç yönetimi gibi “sert” alanlarda en önemli katkıyı gösterirken, liderlik, İKY ve yan sanayi ile ilişkileri geliştirme gibi “yumuşak” alanlarda çok daha zayıftır (Vouzaz ve Gotzamani, 2005, s. 261). Diğer bir deyişle, TKY'nin “yumuşak” elementleri sertifikadan en az gelişim gösteren bölümdür. Marnez-Costa ve çalışma arkadaşlarının (2009, s. 506) bulguları da, ISO 9001: 2000 sertifikalı şirketlerde yan sanayi, tasarım, süreç yönetimi ve liderlik boyutlarında daha iyi skorlara sahip olduklarını göstermektedir. Diğer bir deyişle, literatürde tanımlanan yeni standartta içerilen “yumuşak” değişkenlerin gelişiminden sadece liderlikte dikkate değer bir gelişmeye sahip oldukları görülmektedir. ISO 9001: 2000'e sahip olan ve olmayan firmalar arasındaki farklılıkların ortaya çıktığı diğer iki boyut ise literatürde

“sert” boyutlar ya da teknik bir doğa olarak düşünülmektedir.

Mathews ve arkadaşları (2001, s. 701) ISO 9000’i kalitenin “sert” araçları olarak değerlendirmektedirler. Lewis ve diğerleri (2006), KOBİ’leri örneklem olarak belirledikleri çalışmalarında sert boyutların yumuşak boyutlardan daha iyi yönetildiği sonucuna ulaşmışlardır. Tari (2005) de, Fotopolous ve Psanos (2009)’un aksine, ISO 9000 sertifikalı firmalarda “sert” araçlarla ilgili faktörlerin daha fazla uygulandığını ifade etmektedir. Burada aktarılmaya çalışılan ilgili literatür çerçevesinde aşağıdaki hipotez geliştirilebilmektedir.

H₂: ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalar, TKY uygulamalarının “yumuşak” boyutlarından ziyade “sert” boyutlarını benimseyeceklerdir.

İlgili literatür incelendiğinde, TKY tanımının araştırmacıdan araştırmacıya farklılık göstermesine rağmen uluslararası tanımlanan Avrupa’da EFQM, Amerika’da MBNQA, Japonya’da Deming Ödülü gibi kalite modellerinin TKY’yi anlama ve tanımlama için genel bir model sunduğu kabul edilmektedir (Sun ve Cheng, 2002, ss. 422-423; Russell, 2000; Zhang ve diğerleri, 2000; Sampio ve diğerleri, 2009; Dwyer, 2002; Dale, 1999). Bu modeller kalite guruları tarafından amaçlanan kalite yönetim ilkeleri ile tutarlı olmaktadır. Birçok araştırmacı modellerin içeriklerini ve yapısal

geçerliliklerini desteklemektedir (örneğin, MBNQM için Flynn ve Saladin, 2001; Flynn ve diğerleri, 1994; Meyer ve Collier, 2001; Saraphve diğerleri, 1989; Sun, 2000; Rao ve diğerleri, 1997). EFQM örgütlere TKY ve uygulaması ile ilgili bir anlayış sunmaktadır (Bou-Llusar ve diğerleri, 2008). EFQM, TKY felsefesini kullanarak rekabet gücüne sahip olmak amacıyla holistik bir model yaratmaktadır (Dale ve diğerleri, 2000).

Bu çalışmada da firmaların TKY uygulamalarını ortaya koymak amacıyla Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı EFQM Mükemmellik Modeli benimsenmektedir. ISO 9001: 2000 versiyonunun EFQM mükemmellik modeli gibi ulusal kalite yönetim modellerine daha uyumlu olduğu iddia edilmektedir (ISO, 2001; Wiele ve diğerleri, 1997). Örgütlerdeki TKY uygulamalarında yöneticilerin ve çalışanların bir takım zorluklar yaşaması, bu uygulamaların hayata geçirilmesinde örgütlere yol gösterecek bir model ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda, kalite uygulamalarını çeşitli kriterler altında toplayan ve kalite felsefesine sistematik bir anlayış getiren modellerden birisi EFQM tarafından oluşturulan EFQM Mükemmellik Modelidir (Efil, 2010, s. 379). EFQM gibi bir model TKY’yi standardize etmek ve yapılandırmak için gerekli görülmektedir (Sun ve diğerleri, 2004, s. 148).

EFQM Mükemmellik Modelinin temeli,

TKY ilkeleridir. Firmalar kapsamlı bir biçimde örgütsel pozisyonlarını anlamak ve sürekli gelişmeyi gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları benchmarking verisi olarak kullanmak için mükemmellik modelinin kriterlerini kullanmaktadırlar. (Wongrassamee ve diğerleri, 2003, s. 20). EFQM Mükemmellik Modelinde dokuz ana ve otuz iki alt kriter ile mükemmel bir örgütün tasviri yapılmaktadır. Bu yapıyla örgütlerde çalışanların ve yöneticilerin kalite felsefesini anlamalarına yardımcı olan ideal bir yapı sunulmaktadır (Efil, 2010, s. 379). EFQM Mükemmellik Modeli, girdiler ve sonuçlar olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Liderlik, strateji ve politika, çalışanlar ve işbirlikleri-kaynaklar kriterlerinden oluşan girdiler bölümü belirtilen sonuçlara ulaşmayı sağlayacak metodları önermektedir. Müşterilerle ilgili sonuçlar, çalışanlarla ilgili sonuçlar, toplumla ilgili sonuçlar ve temel performans sonuçları olmak üzere dört kriterden oluşan sonuç bölümü ise örgütün amacını belirlemektedir.

Sun (2000) ISO 9000 standartları ile TKY uygulamalarının kısmi olarak ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Uygulamada ve teoride ISO 9000 standartları süreç kriteri içerisinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda Russell (2000, s. 662, 664) da ISO 9000 standardının EFQM modelinde en fazla sü-

reç noktasında etkili olacağını belirtmektedir. Viele ve diğerleri de ISO 9001 ile EFQM modelindeki her faktörün birbiriyle uyumlu olmasıyla birlikte birebir örtüşmenin dokuz ana kriterden özellikle süreçte görüldüğünü vurgulamaktadır. İlgili literatür ışığında ISO 9001: 2000 standardını uygulayan firmaların TKY uygulamalarından en çok benimsedikleri alt boyutun süreç olması beklenmektedir.

H3: ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalar, TKY uygulamalarını en fazla “süreç” alt boyutunda benimseyeceklerdir.

Araştırmanın Tasarımı

Örneklem

Tesadüfi ve sistematik hataları engellemek düşüncesiyle araştırma örnekleme kasıtlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Çalışmanın örnek kütesini Doğu Karadeniz Bölgesi’nde faaliyette bulunan ISO 9001 belgesine sahip firmalar oluşturmaktadır. 1 Ocak 2012 tarihi itibarıyla ISO’nun Türkiye’deki tek temsilcisi olan TSE’ye kayıtlı, ISO 9001 belgesine sahip 69 firma bulunmaktadır. Bu firmaların 46’sı çalışmaya katılmıştır. Firma sayısı baz alındığında örnekleme yer alan firmaların çalışmaya katılım oranı % 66.6’dır. Örneklemi oluşturan firmaların özellikleri Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1: Örneklemin Özellikleri

	n	%		n	%
Firmanın sahiplik yapısı			ISO 9001 belgesi almaya sevkeden nedenler		
Kamu	15	32.6	Ürün ve hizmet kalitesinin artması	32	17.58
Özel Sektör	20	43.5	TKY için bir temel olması	28	15.38
Karma	11	23.9	Firmanın pazardaki imajını değiştirme	14	7.69
Firmanın Büyüklüğü (Çalışan sayısı)			İşsel süreçleri ve prosedürleri geliştir.	14	7.69
1 – 9	4	8.7	Müşterilerden gelen istekler	13	7.14
10 – 49	14	30.4	Tepe yönetimin isteği	12	6.59
50 – 99	5	10.9	İşletme içi ilişkilerin düzenlenmesi	12	6.59
100 – 149	5	10.9	Rakiplerin ISO 9000 bel. sahip olması	10	5.49
150 – ...	12	26.1	Rekabet avantajını artırmak	10	5.49
(Kayıp veri)	6	13.0	Sektörde artan rekabetin getirdiği zor.	9	4.94
Firmanın faaliyet gösterdiği sektör			Yeni pazarlara doğrudan girebilmek	8	4.39
Hizmet	17	37.0	Maliyetleri azaltma gerekliliği	7	3.84
Üretim	21	45.7	Avrupa Birliğine uyum	6	3.29
Diğer	8	17.4	Tedarikçilerle olan ilişkiler	7	3.84
Firmanın sahip olduğu ilk standart			Çalışanlardan gelen istekler	0	0
ISO 9001:1994	8	17.4	Uyguladığınız ISO 9000 belgesinin TKY anlayışına geçişte etkili olduğunu düşünüyor musunuz?		
ISO 9001:2000	23	50	Hayır	2	4.3
ISO9001: 2008	12	26.1	Fikrim yok	2	4.3
(Kayıp veri)	3	6.5	Evet	42	91.3
Firmanın şu anda sahip olduğu standart					
ISO9001:2000	4	8.7			
ISO9001:2008	33	71.7			
(Kayıp veri)	9	19.6			
N	46	100			

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak soru kağıdı yöntemi kullanılmıştır. TSE'den elde edilen bilgiler doğrultusunda her firmadaki ISO 9001 belgesi yönetim temsilcisi ile iletişime geçilerek anketi yanıtlamaları rica edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan soru kağıdı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, firmaların demografik özelliklerini ve ISO 9001 belgesi ile ilgili bilgileri belirtmeleri istenmiştir (bu bölümün özeti Tablo 1'de sunulmuştur). Bunu takip eden bölümde ise TKY uygulamaları ile ilgili 59 soru yer almaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere bu çalışmada TKY uygulamalarını değerlendirmede EFQM Mükemmellik Modeli başvuru

noktası olmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Toplam Kalite Yönetimi Modeline dayanan Özdeğerleme formu, soru kağıdının temelini oluşturmaktadır. Özdeğerlendirmenin amacı, kuruluşların mevcut durumunu tespit etmektir (Şimşek, 2000, s. 112). Bu çalışmanın amacı da firmalarda benimsenen TKY uygulamalarının mevcut durumunu ortaya koymak olduğu için özdeğerlendirme formunun çalışma amacına uygun olduğu düşünülmektedir. Mükemmelliği ölçme başlığı altında; (1) Liderlik, (2) Çalışanlar, (3) Politika ve strateji, (4) İşbirlikleri ve kaynaklar, (5) Süreçler, (6) Çalışanlar ile ilgili sonuçlar, (7) Müşteri ile ilgili sonuçlar, (8) Toplumla ilgili sonuçlar, (9) Temel performans sonuçları olmak üzere dokuz boyut olarak ele alınmıştır.

Ancak farklı kurumsal ve kültürel bağlamların gerçeklerine dayanarak oluşturulan soruları Türkçeye çevirerek birebir uygulamanın uygun olamayacağı düşünüldüğü için, özdeğerlendirme formunu birebir kullanmak yerine, bu formun yanı sıra geniş bir literatür taraması yapılarak benzer araştırmalarda kullanılan soru kağıtları ve değişkenler derinlemesine incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmada ele alınan TKY boyutlarını değerlendirmede kullanılan ifadeler, Avrupa Toplam Kalite Yönetimi Modeline dayanan özdeğerleme formu ile Avrupa Kalite Ödülü Modelinden esinlenerek oluşturulan TÜSİAD ve KALDER ödülü modelinin yanı sıra Bou-Llusar ve diğerleri (2009), Martinez-Costa ve diğerleri (2009), Dreyfus ve diğerleri (2004), Terziovski ve diğerleri (2003), Zhang ve diğerleri (2000), Quazi ve Padibjo (1998)'in çalışmalarında kullandıkları ifadelerden uyarlanmıştır.

Bu veriler ışığında dokuz boyutu değerlendirmede kullanılan sorular yeniden tasarlanmaya çalışılmıştır. D'den A'ya doğru (D: henüz başlamamış, C: ilerleme kaydetmiş, B: ileri aşama, A: olgun düzeyde) olmak üzere puan seçeneği ile değerlendirmekle kuruluşun şu anki durumunun en gerçekçi biçimde değerlendirileceği öngörülmektedir (KalDer, 2000: 14-31). Yanıtlama hatalarını en aza indirmek için ifadelerin bir kısmı ters kodlanmıştır (yani düşük puan alan ifadeler olumlu cümleler olarak sunulmuştur).

Çalışmanın Veri Seti

TKY uygulamaları: Temsilcilerin soru kağıdının ikinci bölümünde yer alan TKY uygulamalarına yönelik sorulara verdikleri yanıtlar oluşturmaktadır.

Kontrol değişkenleri: Çalışmada kontrol değişkenleri olarak firmayı ISO 9001 belgesi almaya motive eden sebepler, ISO 9001 belgesine sahip oldukları süre, büyüklüğü ve faaliyette bulunduğu endüstri ele alınmaktadır. ISO 9001 belgesi alınırken, eğer üst yönetim ve çalışanlar içsel motivasyon araçlarından hareket ediyorlarsa, TKY uygulamalarını hayata geçirmek için daha fazla çaba harcayacaklardır (Escanciano ve diğerleri, 2001, s. 484). Dışsal araçlarla ISO 9001 belgesi almaya zorlanıldığında ise göstermelik olarak gerekli ilkeler uygulandığı için TKY felsefesi içselleştirilmeyecek ve gerçek anlamda uygulama olanağı bulmayacaktır. Diğer bir deyişle, firma ISO 9001 belgesine içsel sebeplerle sahipse, dışsal sebeplerden dolayı sertifikaya sahip olanlara göre daha fazla TKY uygulamalarını benimseyeceklerdir.

Diğer bir kontrol değişkeni ise firmanın ISO 9001 belgesine sahip olduğu süredir. ISO 9001 belgesine sahip olduktan sonra firmalar, TKY'ye uygulayabilecek altyapıyı hazırlamak için çaba harcamaktadırlar (Escanciano ve diğerleri, 2001, s. 491). Casadesús ve çalışma arkadaşları (1999'den aktaran Escanciano ve diğerleri, 2000, s. 491) da bu görüşü desteklemekte ve sertifikaya sa-

hip firmaların TKY'yi hayata geçirebilmeleri için belirli bir zaman dilimine ihtiyaçları olduğunu ifade etmektedirler. Firmalar sertifikaya sahip olduktan sonra örgütte kaliteyi yaratabilmek için önemli bir avantaja sahip olmaktadır ve bu bağlamda firmayı TKY ilkelerini uygulamaya yönelik olarak hazırlamaktadırlar. TKY felsefesi firma genelinde bir anda benimsenemeyeceği için sertifikasyon sonrası firmanın kendini TKY için hazırlaması ve uygulamaya başlaması için zamana ihtiyaçları olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, daha uzun süre sertifikaya sahip olan firmalar, örgütün her yönü için sertifikanın olumlu etkilerini değerlendirme şansına sahip olmakta ve TKY'ye yönelik daha yoğun bir çaba sergilemektedirler. Diğer bir deyişle firma ISO 9001 belgesine ne kadar uzun süredir sahipse, TKY'yi uygulama olasılığı da o oranda artacaktır. Firmanın büyüklüğü olarak çalışan sayısı ele alınmaktadır. ISO standartları ile TKY uygulamaları arasındaki ilişkide büyüklük ve endüstri örgütsel karakteristikleri etkili olduğu ifade edilmektedir (Quazi ve diğerleri, 2002). TKY'nin benimsenmesi küçük ile büyük işletmeler arasında farklılaştığı belirtilmektedir (Sun ve Cheng, 2002;).

Kontrol değişkenleri soru kağıdının ilk bölümünde yer alan sorulara temsilcilerin verdikleri yanıtlar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Model ve Analiz Yöntemi

Kullanılan ölçeğin sunduğu bilgilerin bilimsel nitelik taşıması, güvenilirlik ve ge-

çerlilik şartlarını sağlamasına bağlıdır (Şencan, 2003, s. 3). Bu çalışmada oluşturulan ölçeklerin güvenilirliklerin saptanmasında içsel tutarlılık yöntemi kullanılmış olup, içsel tutarlılığın ölçülmesinde de en çok kabul görmüş yöntem olan Cronbach's Alpha katsayısından faydalanılmıştır. Ölçeğin güvenilir kabul edilebilmesi için, $\alpha > .70$ kriteri genel olarak kabul görmektedir. Ancak, ölçeğin toplanabilirlik özelliğinin ortaya konulması için ayrıca, soru silindiğinde alpha katsayısındaki değişimin ne olacağını değerlendirmek gereklidir (Akgül ve Çevik, 2005, s. 440). Çalışmada ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek için ise keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemleri kullanılmıştır.

TKY ölçeği için yapılan güvenilirlik analizinde yukarıda belirtilen varsayımlar doğrultusunda ölçeklerin toplanabilirlik özelliğini olumsuz etkileyen sorular söz konusu ölçeklerden çıkarılmıştır. Bununla birlikte ikinci adımda uygulanan keşfedici faktör analizinin varsayımları, aynı anda iki faktöre yüklenen ve faktör yükü .30'un altında olan bazı soruların da ölçeklerden çıkarılmasını gerektirmiştir. Bu analizler sonunda TKY ölçeği için; süreç boyutundan 2 adet, işbirliği-kaynak boyutundan 1 adet, liderlik boyutundan 4 adet, politika boyutundan 5 adet ve çalışanlar boyutundan 7 adet olmak üzere toplam 15 soru ölçekten çıkarılmıştır. Yukarıda açıklanan varsayımlar TKY sonuçları ölçeği için değerlendirildiğinde ise, çalışanlarla ilgili sonuçlar boyutundan

1 adet, ve çalışanlarla ilgili sonuçlar boyutundan 3 adet olmak üzere toplam 4 adet sorunun ölçekten çıkarılması gerekmiştir. Ayrıca toplumsal sonuç alt boyutunu ölçmek için oluşturulan ifadeler anlamsız olduğu için bu alt boyut çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

TKY ölçeği için yapılan keşfedici faktör analizi sonuçları ve Cronbach's Alpha istatistikleri Tablo 3'de özetlenmiştir. Faktör analizinde TKY uygulamalarının bağımsız alt faktörlerde toplanması için orthogonal faktör rotasyonu yöntemlerinden biri olan varimax metodu kullanılmıştır. Faktör

Tablo 2: TKY – Girdiler Ölçeği için Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Pol.&Çal	Süreç	İşb.&Kayn.	Liderlik
Ç 10. Yöneticiler çalışanların kişisel gelişimlerini desteklemekte ve onları cesaretlendirmektedir.	.828			
Ç 6. Firmada takım çalışması yaygın bir uygulamadır.	.725			
Ç 9. Yöneticiler çalışanların başarılarını açık bir biçimde takdir etmektedirler.	.620			
P 1. Firmada düzenli bir biçimde stratejik planlar yapılmaktadır.	.760			
P 3. Kurumsal amaçların oluşturulmasında çalışanların fikirleri dikkate alınmaktadır.	.673			
P 5. Kalite maliyetlerinin ve diğer maliyetlerin sistematik bir biçimde ölçümü yapılmaktadır.	.608			
S 7. Düzenli olarak müşterilerin sunulan ürünlerden / hizmetlerden memnun olup olmadıkları araştırılır		.854		
S 6. Sürekli olarak sunulan ürünler / hizmetler geliştirilmektedir		.763		
S 5. Süreçler müşteri ve diğer paydaşları tam olarak tatmin etmek amacıyla. gerektiğinde yenilikçi yaklaşımlar kullanılarak iyileştirilir		.722		
S 1. İş metodları ve süreçler açık bir biçimde tanımlanmıştır		.720		
S 4. Ürünler ve hizmetler müşteri gereksinimleri ve beklentileri temel alınarak tasarlanır ve geliştirilir		.712		
İ 3. Firma yan sanayi. müşteriler gibi örgüt dışı kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır			.878	
İ 2. Yan sanayi ve müşterilerle ilişkiler aracılığıyla firma yeni ürünler ve teknoloji ile ilgili bilgi edinilir.			.872	
İ 1. Yan sanayi ile kalite anlaşmaları yapılmaktadır			.823	
İ 6. Yan sanayilerin zamanında, doğru ve istediğiniz kalitede teslimatlar gerçekleştirmektedir			.802	
İ 4. Teknolojik yenilikler sıklıkla uygulanmaktadır			.608	
L 7. Yöneticiler müşterilerle, işbirliği yapılan kuruluşlarla ve toplum temsilcileri ile ilişkileri yürütürler				.839
L 8. Yöneticiler kurumsal değişim ihtiyaçlarını belirlemekte ve değişime öncülük etmektedirler				.816
L 6. Yöneticiler, sürekli gelişme ve değişimin, sonuçlar iyi olsa bile gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar				.663
L 5. Yöneticiler, firmanın bütün bölümlerinde kalite kültürünün yaratılması için çaba sarf etmektedirler				.644
Faktörün Açıkladığı Varyans Yüzdesi:	56.46	12.68	5.16	5.03
Açıklanan Toplam Varyans:				79.34
Kaizer-Meyer-Olkin test (KMO): .825				
Barlett's test of Sphericity: 902.291 (P<.000)				
Cronbach's Alpha:	.94	.92	.91	.91

Ç: çalışan; P:Politika ve strateji; S: Süreç; İ: işbirlikleri ve kaynaklar; S: süreçler; L:liderlik boyutlarını ifade etmektedir.

analizi, TKY uygulamalarının girdi boyutları için dört faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Bu yapı içerisinde, süreç, işbirliği-kaynaklar ve liderlik boyutları ayrı faktörlerde toplanırken politika ve çalışanlar boyutunu temsil eden soruların aynı faktöre yüklendiği görülmektedir.

Faktör analizi sonucunda elde edilen dört faktör toplam varyansın .79'unu açıklamaktadır. TKY uygulamalarına dair bu faktörler içerisinde açıklayıcılık gücü en fazla olan politika ve çalışan faktörü ise bu toplam varyansın % 56.46'lık çoğunluğunu açıklamaktadır. İkinci sırada yer alan süreç faktörünün açıkladığı kısım % 12 iken liderlik ve işbirliği ve kaynaklar faktörlerinin açıkladığı varyans yaklaşık % 5 düzeyindedir.

Yapılan faktör analizine ait örneklem yeterliliği testi (KMO) ve Barlet's küresellik testi sonuçları değerlendirildiğinde, bu testlerde faktör analizinin genel varsayımlarını sağlayacak değerler elde edildiği görülmektedir. Tablo 2'de yer alan alpha katsayıları incelendiğinde ölçeğin tüm alt boyutlarda yüksek düzeyde güvenilirlik sağladığı söylenebilir.

TKY ölçeğinin sonuçlar boyutları için yapılan keşfedici faktör analizi sonuçları ve Cronbach's Alpha istatistikleri Tablo 3'de özetlenmiştir. Faktör analizinde TKY sonuç boyutlarının bağımsız alt faktörlerde toplanması için orthogonal faktör rotasyonu yöntemlerinden biri olan varimax metodu kullanılmıştır. Faktör analizi, TKY sonuç

boyutları için üç faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Bu yapı içerisinde çalışanlarla ilgili sonuçlar, müşteri ile ilgili sonuçlar ve temel performans ile ilgili sonuçların bağımsız faktörler altında toplandığı görülmektedir.

Faktör analizi sonucunda elde edilen üç faktör toplam varyansın yaklaşık .73'ünü açıklamaktadır. TKY uygulamalarına dair bu faktörler içerisinde açıklayıcılık gücü en fazla olan çalışanlara yönelik sonuç faktörü ise bu toplam varyansın %49.86'lık çoğunluğunu açıklamaktadır. İkinci sırada yer alan müşteriye yönelik sonuç faktörünün açıkladığı kısım %12.43 iken performans sonuçları faktörlerinin açıkladığı varyans yaklaşık %10.84 düzeyindedir.

Yapılan faktör analizine ait örneklem yeterliliği testi (KMO) ve Barlet's küresellik testi sonuçları değerlendirildiğinde, bu testlerde faktör analizinin genel varsayımlarını sağlayacak değerler elde edildiği görülmektedir. Tablo 3'de yer alan alpha katsayıları incelendiğinde ölçeğin tüm alt boyutlarda yüksek düzeyde güvenilirlik sağladığı söylenebilir.

TKY'nin tüm boyutları için elde edilen faktör yapılarının veri ile uyumunu test etmek için bir sonraki adımda doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Tablo 4'de sunulan uyum indeksleri test edilen yapının veri ile uyumunu değerlendirmek üzere yorumlanmaktadır. Faktör yapısının veri ile uyumunun tatminkâr olduğunu söyleyebilmek için

Tablo 3: TKY – Sonuçlar Ölçeği için Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Çalışan sonuçları	Müşteri sonuçları	Performans sonuçları
ÇS 7. Çalışanların yönetime katılımı yüksektir	.874		
ÇS 6. Çalışanın memnuniyeti yüksektir	.863		
ÇS 3. Çalışanlar örgütsel değerleri paylaşırlar	.850		
ÇS 2. Çalışanlarda yüksek örgütsel bağlılık görülmektedir	.828		
ÇS 1. Çalışanlar işlerinde ekstra / fazla zaman harcamaya isteklidirler	.763		
ÇS 4. Çalışanlar işte karşılaştıkları problemlere çözüm önerileri sunarlar	.748		
SM 2. Müşterilerle iletişim yüksektir		.834	
SM 1. Müşteri memnuniyeti yüksektir		.764	
SM 4. Müşteri şikayetleri azdır		.751	
SM 3. Müşterilere sunulan hizmetler rakiplere kıyasla daha iyidir		.632	
PRF 4. Yan sanayiden elde edilen hammadde kalitesi gün geçtikçe artmaktadır			.883
PRF 5 Yan sanayi ile ilişkiler gün geçtikçe gelişmektedir			.858
PRF 3 Finansal sonuçlarda yıllar itibariyle kayda değer bir artış görülmektedir			.620
<i>Faktörün Açıkladığı Varyans Yüzdesi:</i>	<i>49.86</i>	<i>12.43</i>	<i>10.84</i>
<i>Açıklanan Toplam Varyans:</i>			<i>73.13</i>
<i>Kaizer-Meyer-Olkin test (KMO): .816</i>			
<i>Barlett's test of Sphericity: 423.509 (P<.000)</i>			
<i>Cronbach's Alpha:</i>	<i>.94</i>	<i>.81</i>	<i>.77</i>

ÇS: çalışanlarla ilgili sonuçlar; SM: Müşteri ile ilgili sonuçlar; PRF: temel performans sonuçlarını ifade etmektedir.

genel olarak χ^2/df değerinin 1-3 arasında yer alması. CFI ve TLI indekslerinin .90'ın üzerinde olması ve RMSEA endeksinin .08'den küçük olması istenmektedir (Wank ve Armstrong, 2001, s.9). Elde edilen katsayılar bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde TKY ölçeğinin yapı geçerliliği için çok güçlü olmasa da kanıt sağlandığı söylenebilir.

Çalışmada öncelikle firmalarda uygulanan TKY uygulamalarının mevcut durumu alt kriterler bağlamında frekans tablosu ile su-

nulacaktır. Daha sonra kontrol değişkenlerinin etkilerini test etmek amacıyla analiz yöntemi olarak ANOVA analizi ve regresyon analizi kullanılacaktır.

Çalışmanın Bulguları

Çalışmanın açıklayıcı istatistikleri ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 5'de sunulmaktadır. Burada da görüldüğü üzere TKY'nin girdi ve çıktı alt boyutları arasında pozitif yönlü yüksek bir korelasyon görülmektedir. Kontrol değişkenleri ile TKY alt boyutları arasında ise her-

Tablo 4: TKY–Girdi ve TKY–Sonuç Ölçekleri için Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	Model	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA
TKY – Girdiler	4-Faktör	311.627	181	1.722	.863	.843	.12
TKY – Sonuç	3-Faktör	107.342	72	1.491	.921	.901	.10

Tablo 5: TKY Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistikleri ve Boyutlar Arasındaki Basit Korelasyon Katsayıları

	$\bar{x}$	SS	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
TKY – girdi alt boyutu													
1- Çalışan-Politika	2.65	.82	1										
2- Süreç	3.08	.66	.743**	1									
3- İşbirliği	2.44	.79	.651**	.439**	1								
4- Liderlik	2.80	.84	.672**	.716**	.367*	1							
ISO 9001 alma nedenleri													
5- İçsel	2.86	1.51	-.267	-.437**	-.099	-.379**	1						
6- Dışsal	1.36	.99	.023	-.083	-.130	.052	.150	1					
TKY – sonuç alt boyutu													
7- Çalışan	2.43	.79	.764**	.669**	.440**	.595**	-.169	.117	1				
8- Müşteri	3.13	.54	.622**	.776**	.415**	.602**	-.319*	.018	.578**	1			
9- Performans	2.62	.66	.459**	.344*	.438**	.295*	-.191	.148	.445**	.353*	1		
Kontrol Değişkenleri													
10- Çalışan sayısı	511.3	2206.1	-.077	-.215	-.063	-.138	-.010	.107	-.270	-.289	.096	1	
11- ISO 9001 alma süresi	5.52	4.15	.070	.103	.264	.182	-.176	-.056	-.111	.179	.115	.189	1
12- Sektör	1.80	.72	-.078	-.121	.017	-.008	-.044	.258	-.015	-.030	.169	.020	.359

† P<.10; * P<.05; ** P<.01

hangi bir ilişki bulunmamaktadır.

ISO 9001 Standartlarına Sahip Firmaların Benimsenen TKY Uygulamaları

Örneklemede yer alan ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmaların benimsedikleri TKY uygulamaları genel anlamda değerlendirildiğinde, ileri aşamaya yaklaşıldığı görülmektedir (Tablo 6 ve Grafik 1).TKY alt boyut değerleri 2.44 – 3.13 aralığında bulunmaktadır. Bu sonuçlar, olgun düzeyde olunmasa bile TKY alt boyutları için ilerleme kaydedilip ileri aşamalara sıçranıldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Tablo 1'e göre, ISO 9001: 2000 belgesinin TKY uygulamalarına geçiş noktasında bir adım olduğu ve bu belgeye sahip firmaların TKY uygulamalarını benimseme noktasında önemli yol aldıkları ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalar, sınırlı da olsa, TKY uygulama-

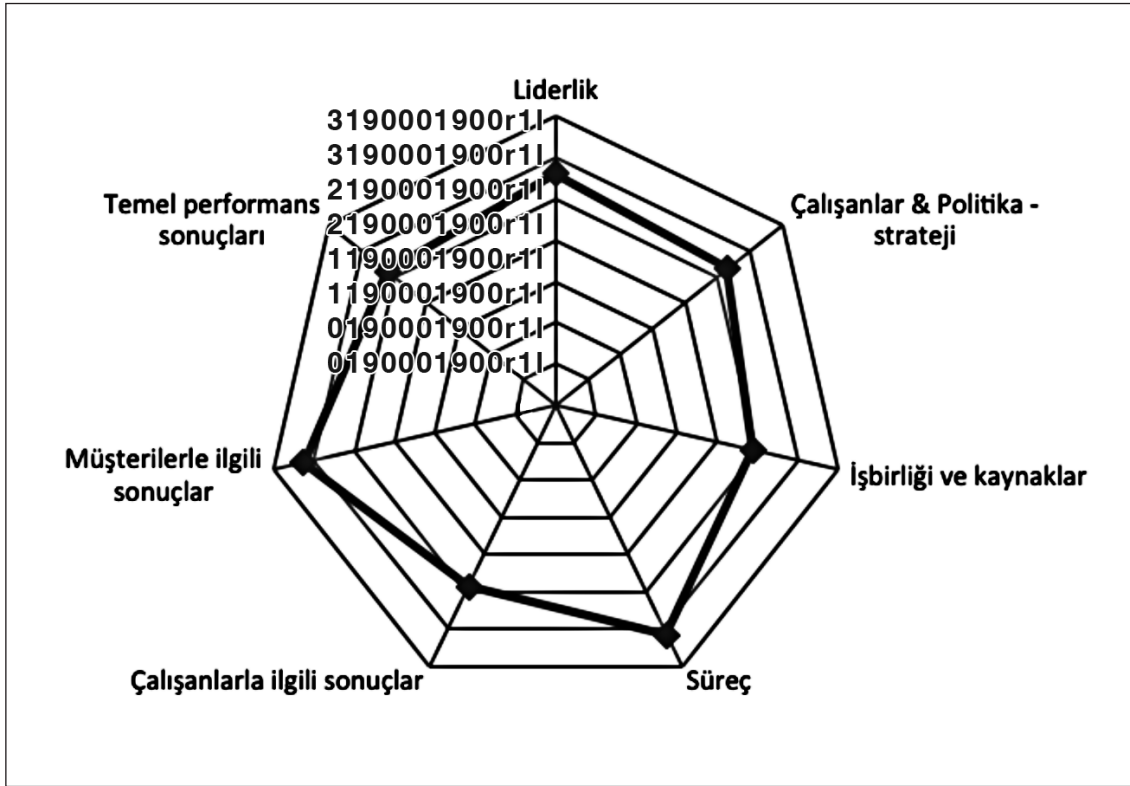
Tablo 6: ISO 9001: 2000 Belgesine Sahip Firmalarda Benimsenen TKY Uygulamaları

TKY boyutları	Ortalama
Liderlik	2.80
Çalışanlar & Politika - strateji	2.65
İşbirliği ve kaynaklar	2.44
Süreç	3.08
Çalışanlarla ilgili sonuçlar	2.43
Müşterilerle ilgili sonuçlar	3.13
Temel performans sonuçları	2.6

Tabladaki puanlama daha önce de belirtildiği üzere, D'den A'ya doğru (D: henüz başlamamış, C: ilerleme kaydetmiş, B: ileri aşama, A: olgun düzeyde) 1 (D) – 2 (C) – 3 (B) – 4 (A) şeklinde kodlanmıştır.

malarını benimseyecekleri şeklinde geliştirilen hipotez 1 kabul edilmektedir.

Soru kağıdının ilk bölümünde, temsilcilerden, firmaları ISO 9001 belgesi almaya sevkeden en önemli beş nedeni belirtmeleri istenmiştir. Tablo 1'de özetlenen yanıtlar

Grafik 1: ISO 9001: 2000 Belgesine Sahip Firmalarda Benimsenen TKY Uygulamaları

incelendiğinde, firmaları ISO 9001 belgesi almaya sevk eden en önemli ilk nedenin ürün ve hizmet kalitesini arttırmak, ikinci nedenin ise TKY için bir adım olarak görülmesi ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılanların büyük oranı (% 91.3) da ISO 9001 belgesinin TKY anlayışına geçişte etkili olduğunu ifade etmiştir.

ISO 9001 belgesi almaya sevk eden nedenlerden etkinliği amaçlayanlar içsel nedenler, kurumsal ve uluslararası baskıları nitelleyenler ise dışsal nedenler olarak sınıflandırılmıştır. İçsel ve dışsal nedenler ile TKY alt boyutları arasındaki ilişkilerini ortaya

koyan analiz sonuçları Tablo 7’de özetlenmektedir. Regresyon sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dışsal nedenlerle TKY alt boyutları arasında anlamlı ilişkilere rastlanamamıştır. Buna karşın, içsel nedenlerin TKY-süreç ve TKY-liderlik (Model 1: $\beta = -.395$; $P < .05$) alt boyutları üzerinde anlamlı ve ters yönlü etkilere sahip olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, içsel nedenler TKY süreç ve liderlik boyutlarını olumsuz etkilemektedir.

ISO 9001 Standartlarına Sahip Firmalarda TKY’nin “Yumuşak” – “Sert” Boyut Karşılaştırması

Tablo 7: Firmaları ISO 9001 Belgesi Almaya Sevk Eden İçsel ve Dışsal Nedenler ile TKY-Girdi Alt Boyutları Arasındaki Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: TKY: Çalışan ve Politika	Model 1				Model 2			
	beta	SE	t	P	beta	SE	t	P
Bağımsız Değişkenler								
İçsel Faktörler	-.277	.081	-1.867	.069	-.294	.091	-1.714	.096
Dışsal Faktörler	.065	.123	.435	.665	.284	.158	1.602	.119
Kontrol Değişkenleri								
Çalışan Sayısı					-.120	.000	-.710	.483
ISO Süre (yıl)					.061	.035	.351	.728
Sektör (hizmet, üretim)					-.176	.201	-.998	.326
Düzeltilmiş R ²	.032				.017			
F- Model Değerleri	1.755				1.126			
VIF Değerleri Aralığı	1.023 – 1.023				1.074 – 1.148			
Bağımlı Değişken: TKY: Süreç	Model 1				Model 2			
	beta	SE	T	P	beta	SE	t	P
Bağımsız Değişkenler								
İçsel Faktörler	-.434	.061	-3.131	.003	-.518	.059	-3.445	.002
Dışsal Faktörler	-.017	.093	-.126	.901	.190	.102	1.220	.232
Kontrol Değişkenleri								
Çalışan Sayısı					-.271	.000	-1.819	.079
ISO Süre (yıl)					.080	.023	.522	.606
Sektör (hizmet, üretim)					-.114	.130	-.735	.468
Düzeltilmiş R ²	.15				.24			
F- Model Değeri	5.083				3.306			
VIF Değerleri	1.023 – 1.023				1.081 – 1.163			
Bağımlı Değişken TKY: İşbirliği	Model 1				Model 2			
	beta	SE	t	P	beta	SE	t	P
Bağımsız Değişkenler								
İçsel Faktörler	-.081	.080	-.531	.598	.008	.086	.045	.965
Dışsal Faktörler	-.118	.121	-.774	.443	.055	.150	.302	.765
Kontrol Değişkenleri								
Çalışan Sayısı					-.122	.000	-.697	.491
ISO Süre (yıl)					.305	.033	1.686	.102
Sektör (hizmet, üretim)					-.037	.190	-.200	.843
Düzeltilmiş R ²	.055				.055			
F- Model Değeri	.514				.627			
VIF Değerleri	1.023 – 1.023				1.074 – 1.148			
Bağımlı Değişken TKY: Liderlik	Model 1				Model 2			
	beta	SE	t	P	beta	SE	t	P
Bağımsız Değişkenler								
İçsel Faktörler	-.395	.079	-2.789	.008	-.428	.088	-2.698	.011
Dışsal Faktörler	.112	.121	.787	.436	.251	.153	1.528	.137
Kontrol Değişkenleri								
Çalışan Sayısı					-.203	.000	-1.291	.206
ISO Süre (yıl)					.147	.034	.908	.371
Sektör (hizmet, üretim)					-.139	.194	-.851	.402
Düzeltilmiş R ²	.12				.156			
F- Model Değeri	3.95				2.329			
VIF Değerleri Aralığı	1.023 – 1.023				1.053 – 1.148			

Rahman (2004) ve Brown (2002) TKY'nin "yumuşak" ve "sert" yönleri arasındaki ayırımı izleyerek organize ettikleri modele göre EFQM modelindeki "çalışan" ve "liderlik" alt kriterlerinin "yumuşak" boyutları nitelendirirken, "süreç" ve "işbirliği ve kaynaklar" alt yönü kriterinin "sert" boyutları oluşturduğunu, "politika ve strateji" alt kriteri ise hem yumuşak hem de sert yönle ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Soru kağıdının geçerliliğini test etmek amacıyla gerçekleştirilen keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarında "çalışan" ve "politika ve strateji" alt boyutlarının aynı faktörde yüklenmesi, bu çalışmada literatürde bir türlü yeri netleştirilemeyen "politika ve strateji" alt boyutunu "yumuşak" yöne taşımaktadır.

Grafik 1'deki veriler genel olarak değerlendirildiğinde, örneklemimizde yer alan ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalarda, hipotez 2'de ileri sürüldüğü gibi TKY uygulamalarının "yumuşak" boyutlarından ziyade "sert" boyutlarını benimseyecekleri yönünde bir bulgu elde edilmemiştir. TKY'nin "yumuşak" yönleri olarak ifade edilen "liderlik" ve "çalışanlar ve politika – strateji" alt boyutları ile "sert" yönleri "işbirliği ve kaynaklar" ile "süreç" alt boyutları arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Hatta "işbirliği ve kaynaklar" alt boyutu "yumuşak" alt boyutlardan daha düşük bir değere sahiptir. Bu nedenle Hipotez 2 reddedilmektedir.

ISO 9001 Standartlarına Sahip Firmalarda Benimsenen "Süreç" Alt Boyutu

Tablo 6'da görüldüğü üzere hipotez 3'de ifade edildiği gibi, örneklemimizde yer alan ISO 9001:2000 belgesine sahip firmaların, TKY uygulamalarını en fazla "süreç" alt boyutunda benimsedikleri görülmektedir (2.98). Diğer bir deyişle hipotez 3 kabul edilmektedir. Ancak literatürde ifade edildiği düzeyde büyük bir fark görülmemiştir.

Kontrol Değişkenleri Düzeyinde TKY'nin Girdi Alt Boyutlarının Analizi

Örnekleme alınan işletmelerin toplam kalite uygulamalarının sahiplik yapıları bakımından farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 8'de özetlenmiştir. Analiz bulguları, kamu, özel ve karma sahiplik yapısına sahip işletmeler arasında TKY'nin çalışan ve politika-strateji, süreç, işbirliği ve liderlik boyutları bakımından anlamlı düzeyde farklılık olmadığını ($P>.05$) ortaya koymaktadır.

Örnekleme alınan işletmelerin toplam kalite uygulamalarının çalışan sayıları açısından farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere uygulanan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 9'da özetlenmiştir. Analiz bulguları, farklı çalışan sayılarına sahip firma grupları arasında TKY'nin çalışan ve politika-strateji, süreç, işbirliği ve liderlik boyutları bakımından anlamlı düzeyde farklılık olmadığını ($P>.05$) ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Sahiplik Yapısının TKY'nin Girdi Alt Boyutları Düzeyindeki Farklılıklarını Ortaya Koyan ANOVA Sonuçları

TKY	N	Sahiplik Yapısı	$\bar{X}$	SD	ANOVA	
					F	P
Çalışan ve Politika	15	Kamu	2.7222	.84906	1.91	.160
	20	Özel	2.4167	.83158		
	11	Karma	3.0000	.71102		
Süreç	15	Kamu	3.2267	.54441	1.414	.254
	20	Özel	2.9000	.76089		
	11	Karma	3.2364	.60543		
İşbirliği	15	Kamu	2.2400	.69364	.980	.383
	20	Özel	2.4800	.83199		
	11	Karma	2.6727	.83557		
Liderlik	15	Kamu	2.8500	.89542	.788	.461
	20	Özel	2.6500	.92623		
	11	Karma	3.0455	.61051		

Tablo 9: Firma Büyüklüğünün TKY'nin Girdi Alt Boyutları Düzeyindeki Farklılıklarını Ortaya Koyan ANOVA Sonuçları

TKY	N	Çalışan sayısı	$\bar{X}$	SD	ANOVA	
					F	P
Çalışan ve Politika	4	1-9	3.0000	.89235	.195	.940
	14	10-49	2.5833	1.00798		
	5	50-99	2.7333	.34561		
	5	100-149	2.6000	1.09671		
	12	150+	2.6528	.71230		
Süreç	4	1-9	3.3500	.66081	.167	.954
	14	10-49	3.0714	.81753		
	5	50-99	3.0800	.67231		
	5	100-149	3.1200	.59330		
	12	150+	3.2000	.49727		
İşbirliği	4	1-9	1.9500	.82260	1.061	.390
	14	10-49	2.3286	.80233		
	5	50-99	2.7200	.80747		
	5	100-149	2.2400	1.12606		
	12	150+	2.7000	.50812		
Liderlik	4	1-9	3.1250	.62915	.298	.877
	14	10-49	2.7500	1.00480		
	5	50-99	2.6500	1.06946		
	5	100-149	2.7500	.58630		
	12	150+	3.0000	.85280		

Hizmet ve sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren işletme grupları arasında TKY uygulamaları bakımından fark olup olmadığını test etmek üzere uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 10'da özetlenmiştir. Analiz sonuçları hizmet işletmelerinin süreç ortalamasının üretim işletmelerinden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya koymaktadır ($t=2.22$; $P<.05$). Bununla birlikte TKY'nin çalışan ve politika-strateji, işbirliği ve liderlik boyutları için grup ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık elde edilememiştir. Örneklemin genel özellikleri kısmında yapılan 3'lü ayırım esas alınarak yapılan ANOVA sonuçları, benzer sonuçlar üretmekle birlikte düşük bir anlamlılık düzeyi sunmaktadır. Bu analizlerde, üretim, hizmet ve diğer grupları arasında süreç boyutunda düşük bir anlamlılık düzeyinde ($F=2.948$; $P<.10$) fark elde

edilirken diğer boyutlar anlamlı ilişkiler sunmamaktadır ($P>.10$).

ISO belgesini **2000 yılı öncesi** alan işletmelerle **2000 yılı ve sonrasında** alan işletme grupları arasında TKY uygulamaları bakımından fark olup olmadığını test etmek üzere uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 11'de özetlenmiştir. Analiz sonuçları ISO belgesine 2000 yılı öncesi veya sonrası sahip olan işletmelerin işbirliği ortalamaları arasında düşük bir anlamlılık düzeyinde farklılık olduğunu ortaya koymaktadır ($t=1.68$; $P<.10$). Buna göre ISO belgesine 2000 yılı öncesinde sahip olan işletmelerin işbirliği ortalamasının diğer gruba göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu bulgular yorumlanırken ISO belgelerini 2000 yılı öncesi alan işletmelerin sayı olarak oldukça az olduğu da dikkate alınmalıdır.

Tablo 10: Faaliyette Bulunulan Sektörün TKY'nin Girdi Alt Boyutları Düzeyindeki Farklılıklarını Ortaya Koyan ANOVA Sonuçları

TKY	N	Sektör	$\bar{X}$	SD	t testi	
					t	P
Çalışan ve politika	17	Hizmet	2.8235	.85690	1.21	.235
	21	Üretim	2.4841	.86427		
Süreç	17	Hizmet	3.3176	.58335	2.22	.033
	21	Üretim	2.8381	.72005		
İşbirliği	17	Hizmet	2.4118	.72274	-.302	.764
	21	Üretim	2.4857	.77090		
Liderlik	17	Hizmet	2.9265	.87395	1.013	.318
	21	Üretim	2.6310	.91042		

Tablo 11: ISO 9001 Belgesinin Alınma Tarihinin TKY'nin Girdi Alt Boyutları Düzeyindeki Farklılıklarını Ortaya Koyan ANOVA Sonuçları

TKY	N	Sektör	$\bar{X}$	SD	t testi	
					t	P
Çalışan ve politika	6	2000 öncesi	2.86	.89	.73	.467
	36	2000 ve sonra	2.58	.83		
Süreç	6	2000 öncesi	3.33	.39	.97	.339
	36	2000 ve sonra	3.05	.69		
İşbirliği	6	2000 öncesi	2.86	.75	1.68	.100
	36	2000 ve sonra	2.31	.74		
Liderlik	6	2000 öncesi	3.25	.77	1.30	.201
	36	2000 ve sonra	2.75	.88		

Firmaların sahip oldukları *ilk standart türü* bakımından TKY ortalamaları arasında fark olup olmadığını test etmek için yapılan ANOVA sonuçları Tablo 12'de özetlenmiş-

tir. Analiz sonuçları grup ortalamaları arasında ilk sahip olunan ISO standardı bakımından anlamlı düzeyde farklılık olmadığını göstermektedir.

Tablo 12: Firmaların Aldıkları İlk Standart Türünün TKY'nin Girdi Alt Boyutları Düzeyindeki Farklılıklarını Ortaya Koyan ANOVA Analizi Sonuçları

TKY	N	İlk Standart	$\bar{X}$	SD	ANOVA	
					F	P
Çalışan ve Politika	8	ISO 9001:1994	2.77	.79	1.032	.366
	23	ISO9001:2000	2.46	.89		
	12	ISO9001:2008	2.86	.72		
Süreç	15	ISO 9001:1994	3.17	.51	.539	.587
	20	ISO9001:2000	2.95	.71		
	11	ISO9001:2008	3.16	.66		
İşbirliği	15	ISO 9001:1994	2.72	.71	.556	.578
	20	ISO9001:2000	2.38	.80		
	11	ISO9001:2008	2.41	.86		
Liderlik	15	ISO 9001:1994	3.06	.78	.685	.510
	20	ISO9001:2000	2.66	.90		
	11	ISO9001:2008	2.85	.82		

Tartışma ve Sonuçlar

Bu çalışmanın sonucunda ulaşılan temel bulgular, ISO 9001: 2000 belgesine sahip olan firmaların olgun olmasa bile TKY uygulamalarını benimsemede ilerleme kaydettiklerini ortaya koymaktadır. Frekans tablosunda, ISO 9001: 2000 belgesine sahip firmalardaki TKY uygulama düzeyleri ortaya konmuştur. Ancak bu durumda ISO 9001: 2000 uygulamalarının mı firmalardaki TKY uygulamalarını beslediği ya da TKY uygulamalarının mı ISO 9001: 2000 uygulamalarını benimsediği sorusu akıllara gelmektedir. Bu soruya da frekans tabloları ile yanıt vermek mümkün değildir. Bu nedenle anketler toplandıktan sonra bulguların doğruluğunu test etmek amacıyla firma yöneticileri ve firmaların destek aldıkları danışman firma temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde firmalarında TKY uygulamaları mı yoksa ISO 9001: 2000 belgesi kapsamındaki uygulamaların mı daha önce başladığı sorusu yöneltirilmiştir. Bütün yöneticiler ve temsilciler TKY uygulamalarının ISO 9001: 2000 belgesine sahip olmak için firmaları yönlendirmediğini ifade etmişlerdir. Danışman firma temsilcileri Anadolu'da faaliyette bulunan firmalardan ziyade doğrudan yabancı yatırımlarda TKY felsefesinin tüm ayrıntılarıyla benimsendiğini, ISO 9001 belgesinin diğer firmalara uluslararası ticarete dışarıdan bir kuruluş tarafından kalitenin onaylandığını gösteren bir sembol olarak görüldüğünü ve firmada temelde TKY ruhunun odak

noktası olduğunu vurgulamaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesinde faaliyette bulunan örneklemimizi oluşturan firmalarda ise ISO 9001 belgesinden önce TKY uygulamalarının benimsenmesi söz konusu olmamaktadır. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar, ISO 9001: 2000 belgesinin firmalardaki TKY uygulamaları üzerindeki etkisi şeklinde yorumlanabilmektedir.

Bununla birlikte çalışmada elde edilen bulgular, bazı noktalarda literatür ile ters düşmektedir. TKY alt boyutları düzeyinde incelendiğinde boyutlar arasında çok büyük bir farklılığın olmadığı görülmektedir. İlgili literatür ışığında geliştirilen hipotezin aksine TKY'nin "yumuşak" ve "sert" boyutları arasında büyük farklılıklar bulunamamıştır. Bu sonuç ISO 9001'in 2000 yılında gerçekleştirilen köklü revizyondan kaynaklanabilmektedir. ISO 9001: 2000 standardı, ISO 9001: 1994 versiyonunda baskın olan sınırlı kalite güvence kavramının aksine daha fazla kalite yönetim odaklıdır ve TKY'nin ya da işletme mükemmellik sisteminin uygulanmasına daha fazla ortam yaratmaktadır (Casadesús ve Karapetrovic, 2005: 106). Martinez-Lorente ve Martinez-Costa (2004), 2000 sertifikalı şirketlerin bütün alt boyutlarda eski versiyonundan daha yüksek düzeyde TKY felsefesini uyguladıklarını ileri sürmektedirler.

Araştırma sonuçları ile ilgili literatürün ters düştüğü bir diğer nokta da firmaları ISO 9001 standardı için güdüleyen sebeplerdir.

AB'ye üyelik sürecinin Türkiye'de kalite hareketi için itici bir güç oluşturduğunu (Beskese ve Cebeci, 2001), AB'nin koymuş olduğu yaptırımlarla mağdur olmamak adına Türk işletmelerinin ISO 9000 belgelerinin aldığını (Efil, 2010) ileri süren çalışmaların aksine bizim çalışmamızda, AB'ye uyum süreci işletmeleri standartlar doğrultusunda motive eden faktörlerde çok alt sıralarda (% 3.29) bulunmaktadır. Motive edici sebeplerde ilk sıralarda içsel faktörlerin ve etkinliğin yer aldığı görülmektedir. Özen ve Berkman (2007)'in ve Güler ve diğerlerinin (2002) bulgularının aksine firmaların ISO 9000 belgesini almada itici gücün kurumsal baskılardan ziyade rasyonellik ve etkinliği arttırmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar, firmaların ISO 9001: 2000'nin ve TKY uygulamalarının öneminin farkına varıldığının ve bu konuda gerekli bilincin oluştuğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

Çalışmanın kontrol değişkenlerini oluşturan sahiplik yapısı, firma büyüklüğü, faaliyette bulunulan sektör ve ISO 9001 belgesinin alındığı tarih ile TKY'nin alt boyutları arasında herhangi bir etkileşime rastlanmamıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Çalışmanın bir kısıtını araştırmanın örnekleme oluşturmaktadır. Sadece Doğu Karadeniz Bölgesi'nde faaliyette bulunan firmalar yerine çalışmanın sanayileşmenin yoğun yaşandığı Marmara bölgesindeki firmalara ve özellikle TKY felsefesini benimseyen doğrudan yabancı yatırımlara yönelik olarak genişletilmesinin ilginç bir araştırma konusu olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada kullanılan ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik analizleri sonuçları oldukça yüksek çıkmıştır. Bu nedenle bu ölçeğin daha geniş örneklemelerde uygulanması çalışma bulgularının sağlamlığını arttıracaktır.

Çalışmanın diğer bir kısıtı ise sadece ISO 9001 belgesine sahip firmaların örnekleme dahil olmasıdır. ISO 9001 belgesine sahip olan ile olmayan firmaların birlikte ele alındığı bir araştırmanın önemli açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak bu durumda kıyaslama yapabilmek için sektör, faaliyette bulunulan bölge, büyüklük gibi durumsal ve kurumsal bağlamların standartize edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. 2. Baskı. Ankara, Emek Ofset
- Arumugam, V., Ooi, K. ve Fong, T. (2003). TQM Practices and Quality Management Performance: An Investigation of Their Relationship Using Data from ISO 9001:2000 Firms in Malaysia. *The TQM Magazine*. 20(6), 636-650
- Balkız, I. (2004). Toplam Kalite Yönetimi ve Eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*. 6(2), 99-116
- Bayazit, O. (2003). Total Quality Management (TQM) Practices in Turkish Manufacturing Organizations. *The TQM Magazine*. 15(5), 345-350
- Bayraktar, E., Tatoglu, E. ve Zaim, S. (2008). An Instrument for Measuring the Critical Factors of TQM in Turkish Higher Education. *Total Quality Management & Business Excellence*. 19(6), 551-574
- Beskese, A. ve Cebeci, U. (2001). Total Quality Management and ISO 9000 Applications in Turkey. *The TQM Magazine*. 13(1), 69-73
- Boiral, O. (2003). ISO 9000: Outside the Iron Cage. *Organization Science*. 14(6), 720-737
- Bou-Llusar, J. C., Escrig-Tena, A. B., Roca-Puig, V., ve Beltrán-Martín, I. (2009). An Empirical Assessment of The EFQM Excellence Model: Evaluation As A TQM Framework Relative To The MBNQA Model. *Journal of Operations Management*. 27(1), 1-22
- Bou-Llusar, J. C., Escrig-Tena, A., Roca-Puig, V., ve Beltran-Martin, I. (2008). An Empirical Assessment of the EFQM Excellence Model: Evaluation as a TQM Framework Relative to the MBNQA Model. *Journal of Operations Management*
- Boulter, L. and Bendell, T. (2002). How can ISO 9000:2000 Help Companies Achieve Excellence?. *Measuring Business Excellence*. 6(2), 37-41
- Brown, A. (2002). Using HR Strategies to Support Business Excellence. *Proceedings of the 7th World Congress for Total Quality Management*. 2, Verona, Italy, 339-346
- Brust, P. J. ve Gryna, F. M. (2002). Quality and Economics: Five Key Issues. *Quality Progress*. 35(10), 64-69
- Casadesús, M. ve Karapetrovic, S. (2005). An Empirical Study of the Benefits and Costs of ISO 9001: 2000 Compared to ISO 9001/2/3: 1994. *Total Quality Management & Business Excellence*. 16(1), 105-120
- Dale, B. G. (1999). *Managing Quality*, Ox-

ford: Basil Blackwell

Dale, B.G., Van der Wiele, A., Zairi, M. ve Williams, A.R.T. (2000). Quality is Dead in Europe – Long Live Excellence – True or False?. *Quality Focus*. 4(3), 4-10

Dick, G., Gallimore, K. ve Brown, J. (2002). Does ISO 9000 Accreditation Make a Profound Difference to the Way Service Quality is Perceived and Measured?. *Managing Service Quality*. 12(1), 30-42

Dick, G.P.M. (2000). ISO 9000 Certification Benefits, Reality or Myth?. *The TQM Magazine*. 12(6). 365-371

Dimara, E., Sakuras, D., Tsekouras, K. ve Goutsos, S. (2004). Strategic Orientation and Financial Performance of Firms Implementing ISO 9000. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 21(1), 72-89

Dobb, F.P. (2004). *ISO 9001: 2000 Quality Registration Step by Step*. 3rd ed. Oxford: Elsevier

Dreyfus, L. P., Ahire, S. L. ve Ebrahimipour, M. (2004). The Impact of Just-In-Time Implementation and ISO 9000 Certification on Total Quality Management. *IEEE Transactions on Engineering Management*. 51(2), 125-141

Dwyer, G. (2002). Business Excellence versus ISO 9000 in an Irish Context-which Delivers?. *Managerial Auditing Journal*. 17(7), 404-11

Efil, İ. (2006). *Toplam Kalite Yönetimi. İstanbul: Alfa Aktüel*

Efil, İ. (2010). *Toplam Kalite Yönetimi. 7. Genişletilmiş Baskı. Dora Basım Yayın Ltd. Şti, Bursa*

Escanciano, C., Fernández, E. ve Vázquez, C. (2001). Influence of ISO 9000 Certification on the Progress of Spanish Industry towards TQM. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 18(5), 481-494

Flynn, B.B., Schroeder, R. ve Sakakibara, S. (1994). A framework for quality management

Flynn, B.B., ve Saladin, B. (2001). Further Evidence on the Validity of the Theoretical Models Underlying the Baldrige Criteria, *Journal of Operations Management*. 19(6), 617-652

Fotopoulos, C. B. ve Psomas, E. L. (2009). The Impact of “Soft” and “Hard” TQM Elements on Quality Management Results. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 26(2), 150-163

Gilbert, L.-P.T. ve Sia, L.-T. (2001). ISO 9000: The Answer for Total Quality Management Implementation? The Malaysian Case. *Total Quality Management*. 12(2), 223-229

Gotzamani, K., Theodorakioglou, Y.D. ve Tsiotras, G.D. (2006). A Longitudinal Study of ISO 9000 (1994) Series' Contribu-

- tion towards TQM in Greek Industry. *The TQM Magazine*. 18(1), 44-54
- Gotzamani, K., ve Tsiotras, G.D. (2001). An Empirical Study of the ISO 9000 Standards' Contribution Towards Total Quality Management. *International Journal of Operations and Production Management*. 21(10), 1326-1342
- Guler, I., Guillen, M.F. ve Macpherson, J.M. (2002). Global Competition, Institutions, and The Diffusion of Organizational Practices: The International Spread of ISO 9000 Quality Certificates. *Administrative Science Quarterly*. 47(2), 207-232
- Gündoğdu, İ. ve Günay, N. (2003). ISO 9001: 2000 Kalite Yönetim Sisteminin Toplam Kalite Yönetimi ve Rekabet Avantajı Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama. *İktisat İşletme ve Finans*. Ağustos, 93-100
- Gupta, A. (2000). Quality Management Practices of ISO vs Non-ISO Companies: A Case of Indian Industry. *Industrial Management & Data Systems*. 100(9), 451-455
- Han, S. B. (2007). The Impact of ISO 9000 on TQM and Business Performance. *Journal of Business and Economic Studies*. 13(2), 1-23
- Heras, I., Casade'us, M. ve Dick, G. (2002a). ISO 9000 Certification and the Bottom Line: A Comparative Study of the Profitability of Basque Region Companies. *Managerial Auditing Journal*. 17(1), 72-78
- Heras, I., Dick, G. ve Casade'us, M. (2002b). ISO 9000 Registration's Impact on Sales and Profitability: a Longitudinal Analysis of Performance Before and After Accreditation. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 19(6), 774-791
- Hind, M. (1996). Are the Cultures Required to Attain ISO 9000 and Total Quality Management Mutually Exclusive?. *Training for Quality*. 4(4), 25-29
- Ho, S. K. M. (1994). Is the ISO 9000 Series for Total Quality Management?. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 11(9), 74-89
- Huarng, F. (1998) 'Integrating ISO 9000 with TQM Spints: A Survey', *Industrial Management and Data Systems*. 8(7-8), 373-74
- ISO (2000). Launching of ISO 9000: 2000 Series on 15 December. <http://www.iso.org/iso/pressreleases.htm?refid=Ref787> adresinden erişildi, erişim tarihi 23.10.2012
- ISO (2001). Quality Management Principles of ISO 9000:2000. International Organization for Standardization. Geneva
- ISO (2008a). ISO Publishes New Edition of ISO 9001 Quality Management System Standard
- ISO (2008b). Publication of New Edition of ISO 9001 Expected in October-November

2008. <http://www.iso.org/iso/pressrelease.htm?refid=Ref787> adresinden erişildi, erişim tarihi 23.10.2012

Janas, I. ve Luzcak, H. (2002). Explorative Study of the Expected Consequences for Existing Quality Management Systems due to the Revision of ISO 9001 in Certified Companies in Germany. *The TQM Magazine*. 14(2), 127–132

KalDer (2000). Özdeğerlendirme Yöntemleri ve Uygulama Rehberi. İstanbul: *KalDer Yayınları*

Lagrosen, Y. and Lagrosen, S. (2005). The Effects of Quality Management – A Survey of Swedish Quality Professionals. *International Journal of Operations & Production Management*. 25(10), 940-952

Larsen, B. ve Haversjo, T. (2000). The Year 2000 Problem of ISO 9000: Will the Quality Standards Survive the Proposed Year 2000 Revision?. *The TQM Magazine*. 12(4), 226–237

Levine, D. I. ve Toffel, M. W. (2008). Quality Management and Job Quality: How the ISO 9001 Standard for Quality Management Systems Affects Employees and Employers. Working Paper Series, Institute for Research on Labor and Employment, UC Berkeley. <http://escholarship.org/uc/item/4p91h717> adresinden erişildi, erişim tarihi 23.10.2012

Lewis, W. G., Pun, K. F. ve Lalla, T. R. M. (2005). An AHP-Based Study of TQM Be-

nefits in ISO 9001 Certified SMEs in Trinidad and Tobago. *The TQM Magazine*. 17(6), 558–572

Lewis, W. G., Pun, K. F. ve Lalla, T. R. M. (2006). Empirical Investigation of the Hard and Soft Criteria of TQM in ISO 9001 Certified Small and Medium-Sized Enterprises. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 23(8), 964-985

Martínez-Costa, M. ve Martínez-Lorente, A. (2003). Effects of ISO 9000 Certification on Firms' Performance: a Vision from the Market. *TQM & Business Excellence*. 14(10), 1179-1191

Martínez-Costa, M., Choi, T. Y., Martínez, J. A., ve Martinez-Lorente, A. R. (2009). ISO 9000/1994, ISO 9001/2000 and TQM: The Performance Debate Revisited, *Journal of Operations Management*. 27, 495–511

Martinez-Lorente, A. R. ve Martinez-Costa, M. (2004). ISO 9001 and TQM: Substitutes or Complementaries: an Empirical Study in Industrial Companies. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 21(3), 260-76

Mathews, B. P., Ueno, A., Keköle, T., Repka, M., Pereira, Z. L. ve Silva, G. (2001). European Quality Management Practices: The Impact of National Culture. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 18(7), 692-707

Meyer, S.M., ve Collier, D.A. (2001). An Empirical Test of The Causal Relationships

- in the Baldrige Health Care Pilot Criteria. *Journal of Operations Management*. 19, 403–425
- Mizikaci, F. (2003). Quality Systems and Accreditation in Higher Education: An Overview of Turkish Higher Education. *Quality in Higher Education*. 9(1), 95–106
- Najmi, M., ve Kehoe, D. F. (2000). An Integrated Framework for Post-ISO 9000 Quality Development. *International Journal of Quality and Reliability Management*. 17 (3), 226–258
- Özen, Ş. ve Berkman, Ü. (2007). Cross-national Reconstruction of Managerial Practices: TQM in Turkey. *Organization Studies*. 28(6), 825–851
- Pheng, L. S. (2001). Towards TQM-Integrating Japanese 5-S Principles with ISO 9001:2000 Requirements. *The TQM Magazine*. 13(5), 334–340
- Pheng, L.S., ve Alfelor, W.M. (2000). Cross-cultural Influences on Quality Management Systems: Two Case Studies. *Work Study*. 49 (4), 134–144
- Quazi, H. A. ve Padibjo, S. R. (1998). A Journey toward Total Quality Management through ISO 9000 Certification – A Study on Small- and Medium-Sized Enterprises in Singapore. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 15(5), 489-508
- Quazi, H. A., Hong, C. W. ve Meng, C. T. (2002). Impact of ISO 9000 Certification on Quality Management Practices: A Comparative Study. *Total Quality Management*. 13(1), 53-67
- Rahman, S. (2001). A Comparative Study of TQM Practice and Organisational Performance of SMEs with and without ISO 9000 Certification. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 18(1), 35-49
- Rahman, S. (2004). The Future of TQM is Past. Can TQM be Resurrected?. *The Quality Management*. 15(4), 411-422
- Rao, S. S., Ragu-Nathan, T. S. ve Solis, L. E. (1997). Does ISO 9000 Have an Effect on Quality Management Practices? An International Empirical Study. *Total Quality Management*. 8(6), 335-346
- Reid, R. D. (2001). From Deming to ISO 9000:2000. *Quality Progress*. 34(6), 66–70
- Rusell, S. (2000). ISO 9000:2000 and the EFQM Excellence Model: Competition or Co-operation?. *Total Quality Management*. 11(4), 657–665
- Sampio, P., Saraiva, P., ve Rodrigues, A. G: (2009). ISO 9001 Certification Research: Questions, Answers and Approaches, 26 (1), 38-58
- Saraph, V.J., Benson, P.G. ve Schroeder, G.R. (1989). An Instrument For Measuring the Critical Factors of Quality Management, *Decision Sciences*. 20(4), 810-29
- Sila, I. ve M. Ebrahimpour. (2003). Exami-

nation and Comparison of the Critical Factors of Total Quality Management (TQM) Across Countries. *International Journal of Production Research*. 41, 235-268

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Kitabevi

Şimşek, M. (2000). *Sorularla Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Güvence Sistemleri*. İstanbul: Alfa Yayınları

Sousa, R. ve Voss, C. (2002). Quality Management Re-visited: a Reflective Review and Agenda for Future Research. *Journal of Operations Management*. 20(1), 91-109

Stahan, J. (2002). Transition to ISO 9000:2000. *QualityProgress*. 35(3), 27-30

Sun, H. (2000). Total Quality Management, ISO 9000 Certification and Performance Improvement. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 17(2), 168-179

Sun, H. ve Cheng, T-K. (2002). Comparing Reasons, Practices and Effects of ISO 9000 Certification and TQM Implementation in Norwegian SMEs and Large Firms. *International Small Business Journal*. (4), 421-442

Sun, S. L., Ho, K., Gertsen, F., Hansen, P. ve Frick, J. (2004). The Trajectory Of Implementing ISO 9000 Standards Versus Total Quality Management In Western Europe, *International Journal of Quality & Re-*

liability Management. 21(2), 131-153

Tari, J. J. (2005). Components of Successful Total Quality Management. *The TQM Magazine*. 17(2), 182-194

Taylor, W. A. (1995). Senior Executives and ISO 9000: Attitudes, Behaviours and Commitment. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 12(4), 40-57

Taylor, W. A. ve Meegan, S. T. (1997). Senior Executives and the ISO 9000-TQM Transition: A Framework and Some Empirical Data. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 14(7), 669-86

Terziovski, M. ve Samson, D. (1999). The Link between Total Quality Management Practice and Organizational Performance. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 16(3), 226-237

Terziovski, M., Power, D., ve Sohal, A. S. (2003). The Longitudinal Effects of the ISO 9000 Certification Process on Business Performance. *European Journal of Operational Research*. 146, 580-595

Uzumeri, M. V. (1997). ISO 9000 and Other Metastandards: Principles for Management Practice?. *Academy of Management Executive*. 11(1), 21-36

Van der Wiele, T., Williams, R. ve Dale, B. (2000). ISO 9000 Series Registration to Business Excellence: the Migratory Path. *Business Process Management Journal*. 6(5),

417-27

Vouzas, F. K. ve Gotzamani, K. D. (2005). Best Practices of Selected Greek Organizations on Their Road to Business Excellence: The Contribution of the New ISO 9000:2000 Series of Standards. *The TQM Magazine*. 17(3), 259-266

Wang, X ve Armstrong, A. (2001). A Structural Model of Professional Commitment from The Perspective Of Characteristics Of A Professional Community. Victoria University of Technology. Working Paper Series. 10/2001

Wiele, A. V., Dale, B. G. ve Williams, A. R. T. (1997). ISO 9000 Series Registration to Total Quality Management: The Transformation Journey. *International Journal of Quality Science*. 2(4), 236-252

Withers, B. ve Ebrahimpour, M. (2000). Does ISO 9000 Certification Affect the Dimensions of Quality Used for Competitive Advantage?. *European Management Journal*. 18(4), 431-443

Wongrassamee, S., Gardiner, P. D., and Simmons, J. E. L. (2003). Performance Measurement Tools: Balanced Scorecard and the EFQM Excellence Model. *Measuring Business Excellence*. 7 (1), 14-29

www.iso.ch/iso/en/iso9000-14000/iso9000/qmp.html adresinden erişildi, erişim tarihi 23.10.2012

Zhang, Z., Waszink, A. ve Wijngaard, J. (2000). An Instrument for Measuring TQM Implementation for Chinese Manufacturing Companies. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 17(7), 730-755

ÖZET

Etkinlik ve Telifi Edici Etki Hipotezi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir İnceleme

Küreselleşme tüm ekonomik birimleri çeşitli yönlerden etkileyen bir süreçtir. Bu çalışmanın amacı küreselleşmenin kamu harcamaları üzerindeki etkisi etkinlik ve telifi edici etki hipotezi çerçevesinde incelenmesidir. Etkinlik hipotezi küreselleşmenin kamu harcamaları üzerinde negatif, telifi edici etki hipotezi ise pozitif bir etkiye sahip olduğunu çeşitli argümanlar ile savunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu iki hipotez 15 AB üyesi ve 2 aday ülkenin 1974-2010 yılları arasındaki verileri kullanılarak incelenmiştir. Yapılan panel eşbütünleşme analizi sonucunda kamu harcamaları, küreselleşme göstergesi olarak ele alınan dış ticaret, doğrudan yabancı sermaye akımları, nüfus artış hızı ve kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla arasında eşbütünleşme ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu eşbütünleşme ilişkisine ait katsayılar ise DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Buna göre kamu harcamaları ile küreselleşme göstergeleri arasında etkinlik hipotezini destekler nitelikte negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca analizde kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın kamu harcamaları üzerinde pozitif, nüfus artış hızının ise negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

JEL Sınıflaması: H50, H59, C33

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Telifi Edici Etki Hipotezi, Etkinlik Hipotezi, Panel Eşbütünleşme

ABSTRACT

Efficiency and Compensation Hypothesis: An Empirical Investigation in Selected Countries

Globalization is a process that affects all economic agents in a various aspects. The aim of this study is to investigate the effects of globalization on government expenditures in the framework of efficiency and compensation hypothesis. Efficiency hypothesis advocates that the relationship between globalization and government expenditures is positive while compensation hypothesis advocates that relationship is negative with different arguments. This study investigates these two hypotheses using the data of 15 EU member countries and 2 candidate countries over the period of 1974-2010 by panel cointegration analysis. The results indicate that there is a cointegration relationship among government expenditures, international trade and foreign direct investment inflows as a indicators of globalization, per capita gross domestic product and population growth rate. The cointegration vector coefficients estimated using DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares). Results showed that globalization indicators affect the government expenditures negatively and this result supports the efficiency hypothesis. In addition, the analysis indicates that per capita gross domestic product affects government expenditures positively but the population growth rate effects negatively.

JEL Classification: H50, H59, C33

Keywords: Globalization, Compensation Hypothesis, Efficiency Hypothesis, Panel Cointegration

Etkinlik ve Telifi Edici Etki Hipotezi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir İnceleme

Prof. Dr. Asuman Altay*

Araş. Gör. Ahmet Aysu**

İRİŞ

“Etkinlik ve telifi edici etki hipotezi”, küresel gelişmeler bağlamında hemen her ülkede kamu harcamaları düzeyinde ortaya çıkan değişim ve farklılaşmaları ele alan hipotezlerdir. Kamu maliyesi literatüründe kamu harcamalarının özellikle artışı ve bunun neden ve kaynakları kamu ekonomistlerini her zaman meşgul etmiş bir konu olagelmıştır. Bunun temelinde yatan en önemli etkense; kamu

harcamalarının vatandaşa sunulan kamusal mal ve hizmetler düzeyindeki değişim ve verimlilik (azami faydanın elde edilmesi) ile devlet eliyle refahın dağıtılması istekliliğidir.

Son otuz yıldır, yaşanan teknolojik gelişmeler ve bunların hızla piyasalaşarak bireylerin günlük yaşantılarına indirgenmesi, klasik kamu maliyesi uygulamalarında da farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Kamu harcamaları açısından bakıldığında kamu tarafından üretilmesi beklenen, “tam kamusal mallar; yarı kamusal mallar ve özel tüketime yönelik ancak dışsal faydaları nedeni ile kamu tarafından da üretilen mallar” kategorisinde yer alan birçok mal ve hizmet türünün, yapısı ve bileşenleri farklılaşmaya

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
asuman.altay@deu.edu.tr

** Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
ahmet.aysu@deu.edu.tr

başlamıştır. Küresel düzeyde ülkeler arası mal, hizmet ve insan hareketliliğinin gide-rek artması sözü edilen mal ve hizmet alan-larında yapılan kamu harcamaların da artış ya da azalışlara yol açmaktadır.

Klasik kamu maliyesi ve ekonomisi lite-ratüründe kamu harcamalarının artışı sosyal gelişmelere (Adolph Wagner), savaşı-lara (Jack Wiseman) vb. gelişmelere bağlanı-rken; sözü edilen küresel hareketlilik nedeni ile kamu harcamaları artış ya da azalış gös-termektedirler. Nitekim iki binli yıllarda bu yöndeki değişimleri ve kaynaklarını ele alan aynı alanda ancak farklı yaklaşımları barındıran iki temel hipotez oluşturulmuş-tur. Küresel süreçte kamu harcamaları tren-di artış mı yoksa azalış mı gösteriyor temel sorusundan yola çıkan “etkinlik ve telafi edici etki hipotezi” kapsamında bu sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada, söz konusu hipotezler kav-ramsal ve literatür açısından ele alınarak in-celenecektir. Bunun yanında söz konusu hi-potezlerin geçerliliğini sınamaya yönelik panel eştümleme analizi, seçilmiş 15 AB üyesi ülke ile aday ülke statüsündeki İzlan-da ve Türkiye için 1974-2010 yılları için sı-nanmaya çalışılacaktır.

1. ETKİNLİK VE TELAFİ EDİCİ ETKİ HİPOTEZİ

1980’lerden sonra, küreselleşme sü-re-cindeki gelişmelere paralel olarak, kamu harcamaları ve küreselleşme ilişkisini ince-leyen bilimsel çalışmalarda artış olmuştur.

Ekonomi literatüründe küreselleşmenin ka-mu harcamalarını arttırıcı mı yoksa azaltıcı mı bir etkiye sahip olduğu “*etkinlik hipote-z-i (efficiency hypothesis)*” ve “*telafi edici etki hipotezi (compensation hypothesis)*” çerçevesinde ele alınmaktadır (Garrett ve Mitchell, 2001; Garrett, 2001a; Schulze ve Ursprung, 1999; Kaufman ve Segura-Ubi-ergo, 2001). Her iki hipotez de temelde am-pirik bulgulardan yola çıkılarak oluşturul-muştur. Etkinin yönü açısından birbirinin tam tersi görüş ortaya koyan iki hipotezin teorik temelleri belirsiz olmasına rağmen bu hipotezler ampirik araştırmaların konusu olmuştur.

1.1. Telafi Edici Etki Hipotezi

Telafi edici etki hipotezi, küreselleşme-nin kamu harcamaları üzerideki etkisini in-celerken küreselleşmenin siyasi karar alma mekanizmasının talep yönüne etkisinden hareket etmektedir. Ülkeler dünya ile daha çok bütünleştikçe, daha dışa açık hale gel-dikçe, ülkedeki bireyler küreselleşme tara-fından üretilen dış risklere daha fazla maruz kalmaktadır. Bundan dolayı bireyler artan dış riskler karşısında hükümetten daha faz-la kamu harcamaları talep etmekte ve bu yolla karşılaştıkları zararları giderme ara-yışına girmektedirler (Rodrik, 1998; Gem-mell ve diğerleri, 2008). Telafi edici etki hi-potezi, küreselleşmenin yol açtığı sosyal maliyetleri karşılama mekanizması olarak refah devletini ön plana çıkarmaktadır. Re-fah devleti anlayışı sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan gelir eşitsizliği ve ekonomik

güvensizlik gibi sorunlar karşısında devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Durdu, 2009, s.41).

Küreselleşme ülkedeki üretimin ve yatırımların daha etkin dağılımını sağlayarak uzun dönemde toplumdaki tüm sosyal tabakaları olumlu yönde etkileyebilir. Diğer taraftan küreselleşmenin siyasi etkileri kısa dönemde çok farklı olabilir. Piyasaların artan entegrasyonu ülke içerisinde eşitsizlik ve ekonomik güvensizliğin artmasına yol açabilir. Bu sebeplerden dolayı ülkedeki bireyler hükümetten daha fazla sosyal koruma talep edebilirler (Garrett, 2001a, s. 6).

Ayrıca telifi edici etkinlik hipotezi kamu harcamalarında yapısal bir dönüşüme de dikkat çekmektedir. Kamu harcamaları yapısında sosyal harcama kalemlerine doğru bir kaymayı ifade etmektedir. Çünkü emek gibi hareketliliği az olan üretim faktörleri, sermaye gibi hareketli faktörlere nazaran küreselleşme sürecinden daha fazla etkilenmektedir. Buna göre bir ekonomik birim olarak değerlendirilen hükümetler, istikrar sağlama fonksiyonu gereğince harcamalarını dışsal risklere maruz kalan kesimleri korumak amacına yöneltmiştir (Klien ve diğerleri, 2009).

1.1.1. Telifi Edici Etkinlik Hipotezinin Argümanları: Ekonomik Güvensizlik, Volatilite ve Gelir Eşitsizliği

Telifi edici etkinlik hipotezi, kamu harcamalarının küreselleşme sürecinde artış eğiliminde olmasını çeşitli argümanlar ile

açıklamaktadır. Bunlar ekonomik güvensizlik, ekonomik volatilite ve gelir dağılımındaki artan eşitsizliktir. Bu nedenlerle ülkedeki siyasal talep cephesini oluşturan bireyler söz konusu nedenlerden dolayı uğradıkları kayıpları ya da zararları hükümetin telifi etmesini talep etmektedirler. Ayrıca gelecekte söz konusu risklere maruz kalma ihtimallerine karşı şimdiden bunları hafifletmeye yönelik önlemlerin alınmasını istemektedirler. Dolayısıyla telifi edici etkinlik hipotezi küreselleşmenin kamu harcamaları üzerindeki etkisini siyasal karar alma mekanizmasının talep yönünü ele alarak açıklamaktadır.

1.1.1.1. Ekonomik Güvensizlik

Hayatın birçok farklı yönünü içermesinden dolayı ekonomik güvensizlik kavramı araştırmacılar arasında ortak ve net bir tanıma sahip değildir. Çünkü bu tanımlar, genellikle iyimser bir bakış açısıyla değerlendirilen geçmiş deneyim ve uygulamaların karşılaştırılmasından çıkarılmaktadır. Aynı zamanda endişe ve güvenlik duygularıyla ilişkili psikolojik unsurlar subjektif karakterlidir. Ekonomik güvensizliği “bireylerin gelecekte karşılaşacakları ekonomik olumsuzluklarla ilgili beklentileri (endişeleri)” şeklinde tanımlamak mümkündür. Ekonomik güvensizlik bireylerin, toplulukların ya da ülkelerin olumsuz olaylar ile karşılaşmalarından, bu olumsuzluklar ile mücadele edecek imkanların ve kabiliyetlerin mevcut olup olmamasından ve bu olumsuz olayları gidermek için katlanacakları maliyetlerden

dolayı ortaya çıkmaktadır (United Nations, 2008, s.6). Dar bir bakış açısıyla ekonomik güvensizlik, bireylerin ekonomik talihsizlik (economic misfortune) riski algılamalarından ortaya çıkmaktadır (Dominitz ve Manski, 1997, s.264).

Ekonomik talihsizlik, bireylerin mal ve hizmetleri satın alamama ya da bunları sağlayamama yetersizliği olarak düşünülebilir. Bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan mal ve hizmetleri tüketebilmeleri ise gelirlerine bağlıdır. Dünyada bireylerin büyük bir çoğunluğunun gelirleri kar payı, hisse senedi vb. gibi sermaye gelirlerinden değil emek gelirlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle ekonomik güvensizlik temel olarak emek piyasasındaki oynaklığın yol açtığı istihdam ve ücret düzeylerindeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır (Scheve ve Slaughter, 2002, s.6; Anderson ve Gascon, 2007, s.3).

Toplumdaki ekonomik güvensizliği azaltmak refah devletinin temel amaçlarından birisidir. Bununla birlikte 10 Aralık 1948 yılında BM tarafından ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ekonomik güvenlik temel insani hak olarak ifade edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. Maddesinde:

“Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık,

dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar” şeklindeki ifade ile ekonomik güvenlik temel insan hakları arasında sayılmıştır.

Ekonomik güvensizlik konusunun ilgi çekmesinin en önemli nedeni hükümetlerin ekonomik güvensizliği azaltmaya yönelik harcamalarının artmasıdır. Ekonomik güvensizliği azaltmak refah devletinin temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Refah devletinin temeli olan Bismark'ın Almanya'sından günümüze birçok sanayileşmiş ülkede sosyal güvenlik harcamaları kamu harcamaları içerisinde büyük paylar teşkil etmiştir (Osberg, 1998).

1.1.1.2. Ekonomik Volatilite

Telafi edici etki hipotezinin dayandığı bir diğer argüman da ekonomik volatilitedir (economic volatility). Çünkü ekonomik volatilité piyasaların istikrarsız olmasına yol açmakta ve bu istikrarsızlığı gidermeye yönelik devlet müdahaleleri için bir gerekçe oluşturmaktadır. Volatilité, bir menkul kıymetin fiyatının veya piyasanın genelinin kısa bir zaman aralığı içerisinde gösterdiği dalgalanma özelliği şeklinde tanımlanmaktadır (İMKB, 2010). Başka bir tanıma göre ise volatilité; “fiyatlarda ortaya çıkan ani dalgalanmalardır” (Akay ve Nargeleçekenler, 2006, s.6). Esas itibarıyla volatilitenin içerdiği iki unsur vardır. Bunlar değişkenlik ve belirsizliktir. Değişkenlik tüm hareket-

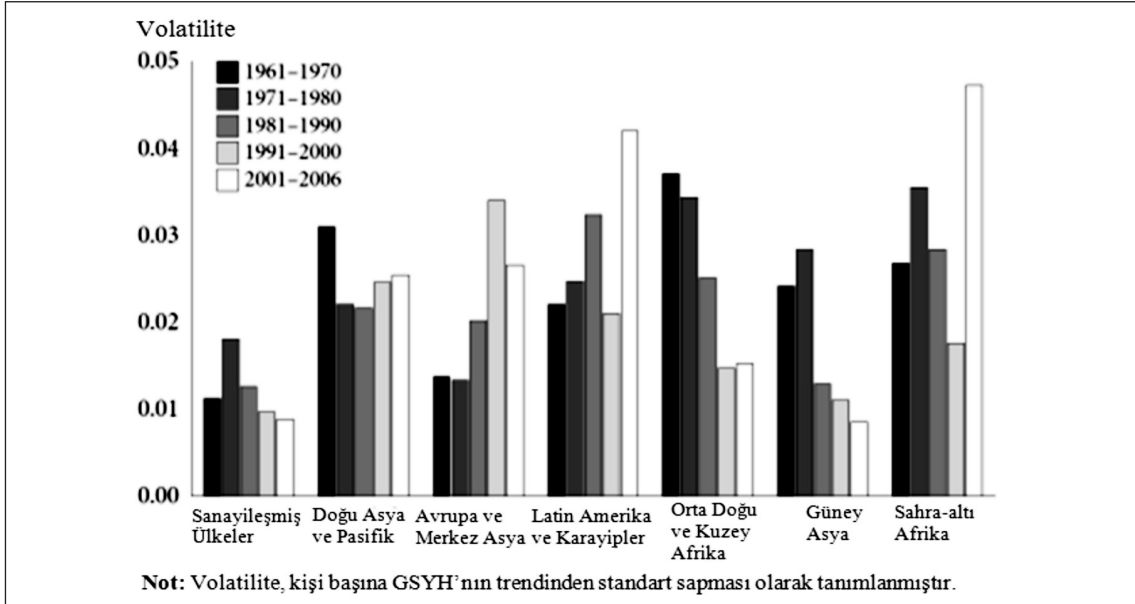
leri ifade etmekten belirsizlik bilinmeyen hareketleri ifade etmektedir. Kavramsal olarak, veri bir zamanda volatilité tahmin edilebilen ve tahmin edilemeyen iki unsur şekilde ayrıştırılabilir. Hanehalkı, firmalar ve politika oluşturucular genellikle tahmin edilen değişimlerle mücadele etmede daha iyidirler. Dolayısıyla esas ilgi tahmin edilemeyen değişimlerle mücadele etmeye odaklanmaktadır (Wolf, 2005, s. 48).

Teorik düzeyde artan dış ticaret hacminin ekonomideki volatilité üzerindeki etkisine yönelik kesin çıkarımlar bulunmamakla birlikte (Kose ve diğerleri, 2003) sermaye hareketliliğinin üzerindeki engellerin ortadan kaldırılması yatırımların volatilitésini arttırabilir (Razin ve Rose, 1992). Easterly, Islam ve Stiglitz (2000) yaptıkları çalışmada 1960-1997 yılları arasında 74 ülkenin yıllık verilerini kullanarak hasıla volatilitésinin nedenlerini incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre finansal sektörün gelişmişlik düzeyi arttıkça volatilité azalmaktadır. Bununla birlikte ticari açıklık derecesinin artması özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hasıla volatilitésini arttırmaktadır. Kose ve diğerleri (2003) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik volatilitédeki değişimi kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir. Finansal açıklığın artan tüketim volatilitésini ile ilişkili olduğunu, fakat bu ilişkinin de belirli bir eşik değerine kadar geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.

Dünyada üretilen toplam hasıla düzeyinin büyüme hızı 1960-1980 döneminde or-

talama olarak % 2,4 iken 1980-2000 döneminde azalarak % 2,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen GSYH'daki büyüme hızı yarı yarıya düşerek % 2,4'ten % 1,1'e düşmüş ve büyüme hızındaki volatilité artarak % 1,05'ten % 2,25'e yükselmiştir. Dolayısıyla ülke verileri göstermektedir ki küreselleşme makroekonomik volatilitéyi arttırmada etkili bir rol oynamaktadır. Yine aynı dönemde gelişmekte olan ülkeler daha büyük ve daha hareketli sermaye akımları ile karşılaşmışlar, buna karşın sermaye kontrolü gibi kısıtlamaları kullanma olanakları ise giderek azalmıştır. Küreselleşme sürecinde, kişi başına GSYH ve GSYH büyüme hızlarındaki volatilitenin artmasına rağmen birçok ülke düşük büyüme hızı gerçekleştirmiştir. Düşük büyüme hızları ve büyüme hızındaki volatilité artışı ekonomik güvensizliği arttıran iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (ILO, 2004).

Grafik 1'de görüldüğü gibi GSYH volatilitésini ülke grupları ve yıllar itibarıyla farklılaşmaktadır. Güney Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde 1970'li ve 80'li yıllardan sonra GSYH volatilitésini azalan bir trend göstermekteyken, Doğu Asya, Avrupa ve Merkez Asya ülkelerinde 1990'lı yıllarda artan bir seyir göstermektedir. 2000'li yıllarda ise Latin Amerika ve Sahra-altı Afrika'da GSYH volatilitésini artış göstermiştir. Sanayileşmiş ülkelerde ise 1980'lerden sonra azalış göstermiştir.

Grafik 1 : Bölgeler İtibariyle Kişi Başına GSYH Volatilitesi: 1961-2006

Kaynak : Perry, 2009, s. 2.

1.1.1.3. Artan Gelir Eşitsizliği

Telafi edici etkinlik hipotezinin diğer bir argümanı da küreselleşme sürecinde artan gelir eşitsizliğidir. Ekonomi politikalarının temel amaçlarından birisi gelir dağılımında adaletin sağlanmasıdır. Ülkedeki toplumsal refahı ve barışı sağlamak için gelir dağılımı konusu büyük bir öneme sahiptir.

Ekonomi alanında en çok tartışılan konulardan birisi olan gelir dağılımı, birçok farklı iktisadi düşünce okulları tarafından incelenmiştir (Rakıcı, 2008). İktisadi düşünce okullarında gelir dağılımı konusunun incelenmesi esas olarak birincil gelir dağılımı çerçevesinde şekillenmiştir. İkinci dünya savaşından sonraki süreçte devletin dağıtım fonksiyonu ön plana çıkmış ve ilgi ikincil

gelir dağılımına doğru kaymıştır (Bilen ve Es, 1998). Bununla birlikte 1980'li yıllardan sonraki süreçte gelir dağılımına ilişkin istatistik verilerin toplanması ve derlenmesinin bir sonucu olarak ampirik yöntemlerle konu yoğun bir biçimde incelenmiştir.

Dış ticaretin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi genellikle iki faktörlü ve iki ülkeli Heckscher-Ohlin Teorisi çerçevesinde açıklanmaktadır. Teoriye göre bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse o üretim faktörünün yoğun biçimde kullanıldığı ürünlerde karşılaştırmalı üstünlük elde eder ve bu ürünlerin ihracatını yapar (Seyidoğlu, 1999, s.64). Gelişmiş ülkelerde yüksek düzeyde vasıflı işgücü, gelişmekte olan ülkelere ise nispeten düşük vasıflı işgücü

boldur. Gelişmiş ve gelişmekte olan iki ülke arasındaki ticaret, gelişmiş ülkelerin vasıflı işgücü arzının nispeten fazla olmasından dolayı sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğü nedeniyle vasıflı işgücü tarafından üretilen ürünlerde uzmanlaşmasına neden olmakta ve vasıfsız işgücü tarafından üretilen ürün miktarını azalmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde vasıflı işgücü ücretleri ve vasıflı işgücü tarafından üretilen ürünlerin fiyatı nispeten artmaktadır. Böylelikle vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri arasındaki fark gelişmiş ülkelerde açılmaktadır (Wood, 1998; Wood, 1995). Ticari açıklık vasıflı işgücünün ve sermayenin bol olduğu ülkelerdeki gelir eşitsizliğini arttırılabilmekte, fakat vasıfsız işgücünün nispeten bol olduğu ülkelerde eşitsizliği azaltıcı bir etki gösterebilmektedir. Küreselleşme bu yüzden zengin ülkelerde eşitsizliği arttırırken fakir ülkelerde azaltabilir (Garrett, 2001b).

Ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, niteliksiz işgücünün bol olduğu ülkelerde yeni istihdam olanakları oluşturmaktadır. Böylece, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik daralma dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye çıkışları ülkenin işsizlik oranını arttırmakta ve gelir eşitsizliğini daha da bozmaktadır. Genel olarak, gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı sermaye girişleri gelir eşitsizliğini azaltmaktayken gelişmekte olan ülkelerde arttırmaktadır (Çelik ve Basdas, 2010).

Dünya son 20 yılda hızlı bir ticari ve finansal küreselleşmeye ve birçok ülkede gelir eşitsizliğinin artmasına sahne olmuştur.

IMF'ye göre ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinde küreselleşmeden ziyade teknolojik gelişmeler daha fazla etkili olmuştur. Küreselleşmenin farklı boyutları gelir eşitsizliğini farklı boyutlardan etkilemiştir. Ticaretin serbestleştirilmesi gelir eşitsizliğinin azaltılmasıyla bağlantılı iken finansal serbestleşme söz konusu eşitsizlikteki artışla ilişkilidir (IMF, 2007).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, küresel dünyaya daha çok entegre olmaları ve hızlı teknolojik gelişmelerden dolayı önemli bir yapısal dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm yüksek düzeydeki kalifiye işgücünü daha çok ödüllendirmiş ve nitelikli işgücü ile niteliksiz işgücü arasındaki gelir farkları daha da çok açılmıştır. Nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki gelir farklılığının artması çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunlardan birisi, ticari ve finansal entegrasyondaki hızlı artışın emek talebini yüksek nitelikli işgücüne doğru kaydırmasıdır. 2008 yılındaki ticari entegrasyon, finansal entegrasyon ve AR-GE harcamaları 1980 yılı ile kıyaslandığında, ticari entegrasyonun yaklaşık 3 katın üzerinde, finansal entegrasyonun 6 katın üzerinde ve AR-GE harcamalarının ise 4 katın üzerinde arttığı görülmektedir. Bir diğer faktör ise teknolojik yeniliklerin/süreçlerin nitelikli işgücü lehine daha çok sanayi ve hizmet sektöründeki üretim teknolojileri alanına kaymasıdır (OECD, 2011a, s.9).

Aşağıdaki tabloda analizde kullanılan bazı ülkelere ait Gini katsayısındaki gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo 1 : Gini Katsayısındaki Gelişmeler

Ülkeler	80'li yılların ortası		90'lı yılların ortası		2000'li yılların ortası		1980-2000 li yıllar değişim %	
	VTÖ	VTS	VTÖ	VTS	VTÖ	VTS	VTÖ	VTS
Danimarka	0,37	0,22	0,42	0,22	0,42	0,23	11,80	4,98
Finlandiya	0,39	0,21	0,48	0,22	0,48	0,25	24,81	21,53
Almanya	0,44	0,25	0,46	0,27	0,50	0,29	13,67	13,55
Yunanistan	0,43	0,34	0,45	0,34	0,45	0,32	6,57	-4,46
İtalya	0,42	0,31	0,51	0,35	0,56	0,35	32,62	13,92
Lüksemburg	0,38	0,25	0,43	0,26	0,45	0,26	18,54	4,45
Hollanda	0,47	0,27	0,48	0,30	0,43	0,28	-9,94	4,41
Portekiz	0,44*	0,33*	0,49	0,36	0,54	0,39	24,31	17,02
İsveç	0,40	0,20	0,44	0,21	0,43	0,23	6,93	18,18
İngiltere	0,42	0,31	0,45	0,34	0,50	0,33	19,33	7,12

Kaynak : OECD Stat, 2012.

Not: *1980 'li yılların sonuna ait veriler

VTÖ= Vergi ve Transfer Öncesi

VTS= Vergi ve Transfer Sonrası

Tablo 1'e göre hem vergi ve transfer ödemeleri öncesi hem de vergi ve transfer ödemeleri sonrası için hesaplanan Gini katsayısının ele alınan ülkeler itibariyle arttığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla 2000'li yılların ortalarında 1980'li yıllara göre gelir eşitsizliğinin Yunanistan dışındaki ülkelerde arttığı söylenebilir.

1.2. Etkinlik Hipotezi

Etkinlik hipotezi, telafi edici etki hipotezinin aksine, küreselleşmenin kamu harcamaları üzerindeki etkisini siyasi karar alma

mekanizmasının arz yönünü ele alarak açıklamaktadır. Ticaret ve sermaye piyasalarının uluslararası entegrasyonu kamusal malların finansmanını sınırlandıran bir özelliğe sahiptir (Schulze ve Ursprung, 1999, s.300). Etkinlik hipotezine göre, küreselleşme etkinlik ile ilgili nedenlerden dolayı kamu harcamaları üzerinde zorunlu bir kısıtlamaya yol açmaktadır. Bir anlamda kamu harcamalarının vergiler ile finansmanında söz konusu vergiler, firmalar için üretim maliyetini arttıran bir unsur ve firmanın rekabet gücünü azaltan bir faktördür.

Bu nedenle firmalar, hükümetler üzerinden lobi faaliyetleri yaparak piyasalara devlet müdahalesini azaltılmasını istemekte ve böylece uluslararası piyasalardaki rekabet güçlerini artırmayı hedeflemektedirler (Borghi, 2008).

Etkinlik hipotezinin temel dayanağı, kamu harcamalarının yerli üreticilerin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü azaltmasıdır. Kamu harcamaları genelde ya kısa dönemli borçlanma ile ya da vergiler ile finanse edilmektedir. Gelir ve servet üzerinden alınan vergiler, kişisel varlıklarda bir erozyona yol açmakta ve kişilerin yatırım kararlarını olumsuz bir biçimde etkilemekte, hatta bu durum daha çok artan oranlı bir vergi sisteminde daha etkili bir şekilde hissedilebilmektedir. Diğer taraftan borçlanma daha yüksek reel faize yol açarak, yatırımların azalmasına, daha değerli bir reel döviz kuruna neden olmakta ve yerli üreticilerin rekabet güçlerini azaltıcı bir unsur olabilmektedir (Garrett ve Nickerson, 2001).

Etkinlik hipotezi küreselleşmenin devlet üzerinde iki etkiye sahip olduğunu kabul etmektedir. Birincisi, hükümetler mobil faktörler ve ürünler için bir yarış içerisinde. Bu yarış harcamaları eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, altyapı gibi özel sektör için verimli kamu girdisi sayılabilecek harcamalara doğru kaydırmakta ve etkinliği artırmak amacıyla uluslararası taahhütlerle belirli ölçüde bağdaşan kurumsal değişiklikleri gerektirmektedir. Fakat sosyal korumaya yönelik harcamalar, azalan kamu ge-

lirleri ile daha çok genel kamu hizmetleri talebi arasında sıkışıp kalmıştır. İkincisi vergi gelirleri finansal sermayenin ve vasıflı işgücünün daha mobil hale gelmesi ve diğer ülkelerin daha farklı olanaklar sunması nedeniyle azalmıştır. Yüksek vergiler, mobilitesi artan bu faktörlerin başka ülkelere hareket etmesi için güçlü bir motivasyon sağlamaktadır. Dolayısıyla vasıflı işgücü kaybı ve sermayenin yurt dışına çıkması ülkedeki ekonomik büyümeyi ve vergi gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla küreselleşen dünya ülkeleri daha çok maliyetli ve zor olduğu için yüksek vergileri devam ettirememektedir (Tanzi, 2002).

Küreselleşme sürecinde vergi oranlarında bir dibe doğru yarış (race to the bottom) gözlemlenmiştir. Sermaye gibi mobil faktörler üzerindeki yüksek vergiler, ülke içerisindeki sermayenin daha yüksek getiri elde etme amacıyla sermaye vergilerinin daha düşük olduğu yabancı ülkelere kaçışına yol açmıştır. Dolayısıyla daha çok dışa açık olan ekonomilerde vergi rekabeti daha küçük kamu hacmi ile ilişkilendirilmiştir (Erauskin, 2011).

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yaptıkları çok taraflı anlaşmalar ile dış ticaret üzerinden alınan vergileri ve kısıtlamaları azaltmışlardır. Gümrük vergilerinin ve ticaret kısıtlamalarının azaltılmasıyla ekonomilerin rekabet gücünü arttırmak amaçlanmıştır. Fakat diğer taraftan gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret vergileri önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Örneğin, 1975 yılında orta gelirli ülkelerde dış ticaret vergilerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payı % 24,17, düşük gelirli ülkelerde ise bu oran % 36,17 olarak gerçekleşmiştir (Grunberg, 1998, s.593). Fakat söz konusu oran 1995 yılında orta ve düşük gelirli ülkeler için sırasıyla % 13 ve % 22 seviyelerine, 2003 yılında ise % 7 ve % 16 düzeylerine gerilemiştir (World Development Indicator, 2005).

Tablo 2’de çeşitli ülkelerin toplam vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki yüzdeleri verilmiştir. 1965 yılında ele alınan ülkelerin toplam vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı ortalama olarak % 27,1’dir. Söz konusu gösterge 1975 yılında % 31,1; 1985 yılında % 35,7; 1995 yılında % 37,4 ve 2005 yılında da % 38,4 olarak gerçekleşmiştir. Ele alınan ülkelerin toplam vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı ortalama

Tablo 2 : Toplam Vergi Gelirlerinin GSYH İçerisindeki Payı (%)

Ülkeler	1965	1975	1985	1995	2000	2005	2009	1965-1985 % değişme	1985-2005 % değişme	1995-2005 % değişim
Avusturya	33,9	36,6	40,8	41,4	43,0	42,1	42,7	20,4	3,2	1,7
Danimarka	30,0	38,4	46,1	48,8	49,4	50,8	48,1	53,7	10,2	4,1
Finlandiya	30,4	36,6	39,8	45,7	47,2	43,9	42,6	30,9	10,3	-3,9
Fransa	34,2	35,5	42,8	42,9	44,4	44,1	42,4	25,1	3,0	2,8
Almanya	31,6	34,3	36,1	37,2	37,5	35,0	37,3	14,2	-3,0	-5,9
Yunanistan	17,8	19,4	25,5	28,9	34,0	31,9	30,0	43,3	25,1	10,4
İrlanda	24,9	28,7	34,6	32,5	31,2	30,3	27,8	39,0	-12,4	-6,8
İtalya	25,5	25,4	33,6	40,1	42,2	40,8	43,4	31,8	21,4	1,7
Lüksemburg	27,7	32,8	39,5	37,1	39,1	37,6	37,6	42,6	-4,8	1,3
Hollanda	32,8	40,7	42,4	41,5	39,6	38,4	38,2	29,3	-9,4	-7,5
Portekiz	15,9	19,1	24,5	29,3	30,9	31,2	30,6	54,1	27,3	6,5
İspanya	14,7	18,4	27,6	32,1	34,2	35,7	30,6	87,8	29,3	11,2
İsveç	33,3	41,3	47,4	47,5	51,4	48,9	46,7	42,3	3,2	2,9
İngiltere	30,4	34,9	37,0	34,0	36,3	35,7	34,3	21,7	-3,5	5,0
İzlanda	26,2	30,0	28,2	31,2	37,2	40,7	33,9	7,6	44,3	30,4
Türkiye	24,7	25,6	25,6	27,8	29,5	27,1	24,1	3,6	5,9	-2,5
Ortalama	27,1	31,1	35,7	37,4	39,2	38,4	36,9	31,7	7,5	2,7

Kaynak : OECD, 2011b, s.19.

rakamları 1985 yılında 1965 yılı ile karşılaştırıldığında % 31,7 oranında artmıştır. 2005 yılında ise 1985 yılı verisi göz önüne alındığında ele alınan ülkelerin toplam vergi gelirlerinin GSYH payı % 7,5 artış göstermiştir. 1995 yılı verisi ile 2005 yılındaki değer karşılaştırıldığında ise vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı % 2,7 oranında artmıştır.

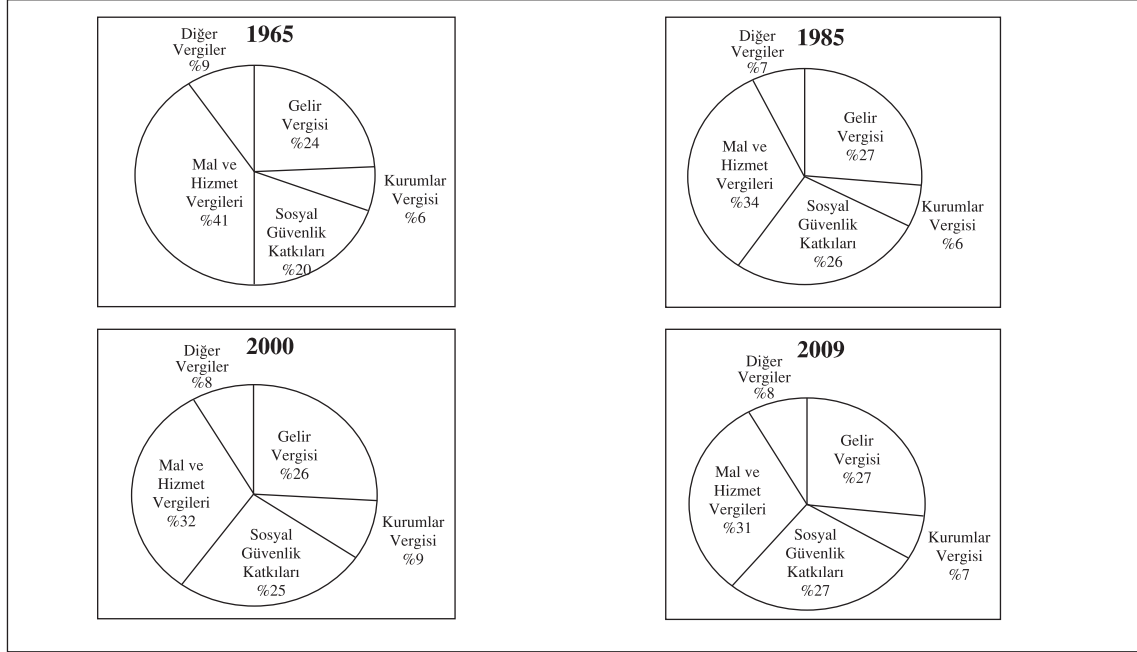
1965-1985 yılları arasında toplam vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payındaki artış oranı, 1985-2005 ve 1995-2005 dönemleri arasındaki artış oranlarına göre daha yüksektir. Ülkeler itibariyle de bakıldığında genel olarak vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payının 1965'ten itibaren bir artış sergilediği görülmektedir. Fakat söz konusu artış 1965-1985 yılları verisine göre daha yüksek düzeyde iken, 1985-2005 yılları arasında daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir.

Vergi gelirlerindeki bu artışları çeşitli nedenlerle açıklamak mümkündür. Kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük artışlar göstermiştir. Örneğin; 1937 yılında Avusturya'da % 20,6; Fransa'da % 29; İrlanda'da % 25,5; İngiltere'de % 30; Hollanda'da % 19 olarak gerçekleşmişken Savaş sonrası dönemde (1960 yılında) yukarıda ifade edilen ülkelerde sırasıyla % 35,7; %

34,6; % 28; % 32,2; % 33,7 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla söz konusu süreçte savaşın etkisi yadsınmaz bir gerçektir. Kamu harcamalarında görülen bu artış trendi Keynesyen politikaların etkisiyle de 1980'li yıllara kadar devam etmiştir (Tanzi ve Schuknecht, 2000, s.6). Yine ikinci dünya savaşından sonraki süreçte sosyal refah devleti anlayışı etkisini arttırmaya ve genişletmeye devam etmiştir. 1975 sonrası dönemde etkisini yitirmeye başlayan sosyal refah devleti anlayışı özellikle devletin sosyal harcamalarında artışlara neden olmuş bunun bir sonucu olarak da vergilendirmede büyük artışlar yaşanmıştır (Özdemir, 2007).

1980'li yıllardan sonra küreselleşme eğilimlerinin hız kazanması nedeniyle vergi gelirlerindeki artış hızında bir azalma yaşanmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde vergi oranlarındaki düşüşler dikkat çekmektedir. Kurumlar vergisi oranları 1980'li yıllardan sonra tüm OECD ve AB ülkelerinde düşürülmüştür (Öncel, 2005). Dolayısıyla vergi gelirlerindeki artış hızında bir azalış meydana gelmiştir. Ama vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payında artışlar devam etmiştir.

Aşağıdaki grafikte çeşitli yıllar itibariyle vergi yapısının durumu gösterilmiştir.

Grafik 2 : Vergi Gelirleri Yapısındaki Gelişmeler (Toplam Vergi Gelirleri İçerisindeki %'ler)

Kaynak : OECD, 2011b,s.19.

Grafikte kullanılan veriler, Tablo 2’de yer alan ülkelerin (Portekiz hariç) verilerinden elde edilen 15 ülkenin ortalama değerlerdir. 1965 yılındaki vergi yapısına bakıldığında toplam vergi gelirleri içerisinde, KDV gibi genel tüketim ve ÖTV gibi özel tüketim vergilerinin yer aldığı, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler en büyük paya sahiptir. Gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı % 24, sosyal güvenlik katkılarının payı % 20 olarak gerçekleşmiştir. Kurumlar vergisi ise % 6’lık bir paya sahiptir.

1965 yılındaki yapının 1985, 2000 ve 2009 yıllarında da benzer olduğu görül-

mekle birlikte, bu yıllarda mal ve hizmet vergilerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki oranında bir azalmanın olduğu buna karşılık sosyal güvenlik katkılarının ve gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının arttığı söylenebilir.

1.3. Hipotezlere İlişkin Uygulamalı Literatür

Küreselleşme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma 1978 yılında yapılmıştır. Cameron (1978) yaptığı analiz sonucunda ticari açıklık ve kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ticari açıklık (trade openness) oranı daha çok olan ülke daha yüksek endüstri-

yel yoğunlaşma oranına sahiptir ve bu işçi sendikalarının kurulmasını kolaylaştırmaktadır. İşçi sendikaları ise toplu pazarlık kapsamının genişletilmesine yol açmakta, bir baskı ve çıkar gurubu olarak dışsal risklerin etkilerini hafifletecek transfer harcamalarının arttırılması için hükümetlere güçlü baskılar yapabilmektedir.

Rodrik (1998)'e göre ticari açıklık ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki vardır. Bunun temel nedeni ise dışsal risklerin etkilerinin hafifletilmesine yönelik çabadır. Ticari açıklık iki temel kanaldan ekonomik güvensizlik oluşturmaktadır. Bunlar ticaret oynaklığı (trade volatility) ve daha çok ürün yoğunlaşmasıdır ki her ikisi de yüksek gelir riski taşımaktadır. Dolayısıyla kamu harcamaları dışsal risklere karşı sosyal güvenlik sağlamak amacıyla kullanılmaktadır.

Quinn (1997) Finansal liberalizasyonu çerçevesinde yaptığı çalışmasında telafi edici etkinlik hipotezini destekler sonuçlar bulmuştur. 38 tane gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1974-1989 dönemi arasındaki yıllık verisi ile yaptığı analize göre sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki vardır. Söz konusu bu ilişki refah harcamaları ve sosyal güvenlik harcamaları için de geçerlidir. Benzer şekilde Balle ve Vaidya (2002) Amerika'daki eyaletler için yaptığı analizde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile kamu hacmi arasında pozitif bir ilişki çıkmaktayken ticari açıklıkla kamu hacmi

arasında herhangi bir ilişki ortaya çıkmamıştır.

Alesina ve Wacziarg (1998) ticari açıklık ile kamu hacmi arasındaki ilişkinin dolaylı olduğunu ve ülkenin büyüklüğü tarafından belirlendiğini öne sürmüşlerdir. Küçük ülkelerin daha büyük kamu hacmine sahip olma eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir. Çünkü küçük ülkelerin ölçek ekonomilerinin avantajlarından yararlanmaları sınırlıdır ve aynı zamanda bu tür ülkeler daha büyük piyasalardan fayda elde etmek amacıyla daha çok dışa açıklık oranı gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla küçük ülkeler daha çok dışa açıklık gerçekleştirdikçe daha büyük kamu hacmine sahip olmaktadır.

Ayrıca bazı araştırmacılar söz konusu ilişkiyi siyasi eğilimleri dikkate alarak da incelemişlerdir. Garrett (1995) 15 OECD üyesi ülkenin 1957-1990 dönemi arasındaki yıllık verileri ile yaptığı analizde partizan eğilimlerin küreselleşme ile etkileşim içerisinde olduğunu ve kamu harcamalarını arttırdığını tespit etmiştir.

Epifani ve Gancia (2009), Swank (2001), Adsera ve Boix (2002) ve Kimakova (2009) yaptıkları çalışmalarda telafi edici etkinlik hipotezini destekler nitelikte en az bir sonuç saptanmıştır.

Liberati (2007) gelişmekte olan ülkelere panel verisini kullanarak kamu harcamaları ve sermaye liberalizasyonu arasındaki ilişkiye yönelik ampirik kanıtlar sun-

muştur. Sermaye liberalizasyonu ile kamu harcamaları arasında etkinlik hipotezini destekler nitelikte anlamlı bir negatif ilişki bulunmuştur. Rodrik (1997) çalışmasında kullandığı farklı dışa açıklık göstergeleri ile hem etkinlik hem de telafi edici etki hipotezini destekler sonuçlar bulunmuştur. 19 OECD ülkesinin 1966-1991 yılları arasındaki yıllık verilerini kullandığı analizinde ticari açıklık ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki bulunurken kişi başına ticaret değişkeni ile kamu harcamaları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Ayrıca Figlio ve Bloningen (2000), Kaufman ve Segura-Ubiergo (2001) ve Erauskin (2011) gibi çalışmalarda etkinlik hipotezini destekler sonuçlara ulaşılmıştır.

2. ANALİZ ve BULGULAR

2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada kullanılan veriler World Development Indicator'dan alınmıştır. Analizde verilerin mevcudiyeti dikkate alınarak 15 AB üyesi; Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç ve İngiltere ile AB'ye aday ülkelerden İzlanda ve Türkiye'ye ait 1974-2010 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Küreselleşme göstergesi olarak dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları kullanılmış ve analize ayrı ayrı dahil edilmiştir.

Analizlerde kullanılan veriler şu şekildedir:

Nihai genel kamu tüketim harcamaları (GOV): nihai genel tüketim harcamalarının GSYH içerisindeki % payı alınmıştır. Ayrıca askeri harcamalar hariç ulusal savunma ve güvenlik harcamalarını da kapsamaktadır.

Kişi Başına GSYH (GDPPC): Sabit fiyatlarla kişi başına GSYH

Dış ticaret (TRADE): İthalat ve ihracat toplamının GSYH içerisindeki yüzdesi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (FDI): Net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin GSYH içerisindeki payı

Nüfus artış hızı (POP): % olarak nüfus artış hızı

Analizde değişkenlerin logaritması alınarak kullanılmıştır. FDI ve POP değişkenlerinin bazı yıllarda negatif değerler almasından dolayı seriler aşağıdaki formül (Busse ve Hefeker, 2007) kullanılarak yeniden elde edilmiş ve logaritması alınmıştır.

$$y = \ln(x + \sqrt{x^2 + 1}) \quad (1)$$

Analizde kullanılan model aşağıdaki denklem ile ifade edilebilir:

$$\ln GOV = \beta_0 + \beta_1 \ln GDPPC_{it} + \beta_2 \ln TRADE_{it} + \beta_3 \ln POP + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model I}) \quad (2)$$

$$\ln GOV = \beta_0 + \beta_1 \ln GDPPC_{it} + \beta_2 \ln FDI_{it} + \beta_3 \ln POP + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model II}) \quad (3)$$

Model seçiminde etkinlik ve telafi edici etki hipotezi çerçevesinde oluşturulmuştur. Küreselleşme göstergeleri bağımsız değiş-

ken seçilirken kamu harcamaları düzeyi bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Dolayısıyla kürselleşme göstergelerinin etkisi pozitif ya da negatif olabilir. Kamu harcamaları ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklayan Wagner Kanunu çerçevesinde (Selen ve Eryiğit, 2009; Işık ve Alagöz, 2005) kişi başına GSYH değişkeni (lnGDPPC) bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Wagner Kanunu'nun geçerliliği için β_1 katsayısının pozitif ve birden büyük çıkması gerekmektedir.

Ayrıca modele nüfus artış hızı (lnPOP) eklenmiştir. Kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda sabit maliyetlerin ve ölçek ekonomilerinin bulunması az nüfusa sahip olan ülkelerde kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payının daha büyük olmasına yol açabilmektedir. Örneğin, bir ülkede kamusal kurumların, yasal, parasal ve mali sistemin kurulmasının sabit maliyetleri bulunmaktadır. Ülke büyüklüğünün artması mal ve hizmet sunum düzeyi veri iken kişi başına kamusal mal maliyetlerini azaltarak bireylerin özel tüketimlerini arttırmalarına imkan verir ve kamusal mal ve hizmet sunumunun optimal düzeyinde artışlar sağlar. Buna karşılık özel tüketim ile kamusal mal ve hizmet tüketimi arasındaki daha fazla ikame edilebilirlik olanağı, kişi başına azalan maliyetler nedeniyle bireylerin kamusal mal ve hizmetlerden daha fazla tüketme isteğini arttırabilmektedir. Bu durumda ise ikame edilebilirlik etkisi ön plana çıkmakta ve kamu harcamalarında artış görülebil-

mektedir (Alesina ve Wacziarg, 1998). Dolayısıyla β_3 katsayısı pozitif ya da negatif olabilir.

2.2. Yöntem ve Bulgular

2.2.1. Panel Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde olduğu gibi panel verilerinde de durağanlığı tespit etmeye yönelik farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Zaman serileri için geliştirilen Dickey-Fuller, genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) gibi testler birim kökün varlığını ifade eden hipotezi reddetmekte güçsüz kalmaktadır ve panel birim kök testleri tek zaman serisine dayalı birim kök testlerinin gücünü arttırmanın yollarından birisi olarak görülmektedir (Maddala ve Wu, 1999). Bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan ve Im, Pesaran ve Shin-IPS (2003) ve Levin, Lin ve Chu-LLC (2002) tarafından geliştirilen panel birim kök testleri kullanılmıştır.

ADF test istatistiğine dayanana IPS testi dinamik heterojen panel verileri için geliştirilmiştir. IPS testi kesitler arasındaki heterojenliğe izin vermektedir. IPS testinde kullanılan bireysel etkili ve trendsiz model aşağıdaki şekildedir.

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t}$$

$$i=1, \dots, N, t=1, \dots, T \quad (4)$$

IPS testinde, N sayıdaki kesitler için ayrı ayrı birim kök testi hesaplamakta ve t-bari istatistiği bunların bireysel ADF istatistiğinin basit ortalaması olarak tanımlanmakta-

dır. IPS testi için kurulan sıfır hipotez $H_0: \rho_i = 0$ (bütün i'lerde birim kök vardır) şeklinde iken alternatif hipotez en $H_1: \rho_i < 0$ (en az bir i için) şeklindedir. Sıfır hipotezinin testinde ise t-bar istatistiğinden faydalanılmaktadır. t-bar istatistiğinin hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmaktadır:

$$t_bar_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{iT} \quad (5)$$

t_bar istatistiğinin standartlaştırılması için ise iki farklı çözüm önerilmektedir. Bunlar:

$$Z_{t_bar} = \frac{\sqrt{N} \{t_bar_{NT} - E(t_T)\}}{\sqrt{\text{var}(t_T)}} \quad (6)$$

$$W_{t_bar} = \frac{\sqrt{N} \{t_bar_{NT} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E(t_{iT}(p_i, 0) | p_i = 0)\}}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \text{Var}[t_{iT}(p_i, 0) | p_i = 0]}}$$

$$\xrightarrow{T, N \rightarrow \infty} N(0, 1) \quad (7)$$

W_{t_bar} ve Z_{t_bar} istatistikleri asimptotik olarak aynı olmalarına rağmen, W_{t_bar} istatistiği küçük örneklemelerde daha iyi sonuçlar vermektedir (Hurlin ve Mignon, 2006).

LLC birim kök testi de ADF regresyon modeline dayanmaktadır fakat kesitler arasındaki heterojenliğe izin vermemektedir. Testte kullanılan temel denklem şu şekildedir:

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad m=1,2,3 \quad (8)$$

Denklemdaki d_{mt} deterministik değişkenler vektörünü, α_{mi} ise belirli model için ($m=1,2,3$) katsayılar vektörünü göstermektedir. Burada P_i gecikme uzunluğu bilinmediğinden LLC üç aşamalı bir prosedür önermişlerdir. Birinci aşamada panelin herbir yatay kesiti için ADF regresyonları yapılır. İkinci aşamada uzun dönemli standart sapmanın kısa dönemli standart sapmaya oranı tahmin edilir. Son aşamada ise panel test istatistikleri hesaplanır. Elde edilen test istatistikleriyle $H_0: \delta = 0$ (ortak birim kök vardır) şeklindeki sıfır hipotezi değerlendirilir. Aşağıdaki tabloda birim kök testlerinin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3 : Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	IPS-w test istatistiği	LLC -t test istatistiği
Düzeyde		
LNGOV	-0,513	-7,333*
LNGDPPC	1,019	-4,173*
LNTRADE	2,525	1,194
LNFDI	-0,152	-0,535
LNPOP	-0,362	-0,392
Birinci Farklarda		
DLNGOV	-7,659*	-5,786*
DLNGDPPC	-9,861*	-8,286*
DLNTRADE	-16,929*	-19,445*
D LNFDI	-19,962*	-22,140*
DLNPOP	-12,460*	-10,801*

Not: Test istatistikleri bireysel sabitli modele aittir. Gecikme uzunlukları Modified Schwarz Kriteri ile otomatik olarak belirlenmiştir.

* %1 düzeyinde anlamlı olan test değerlerini göstermektedir.

IPS testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği, LLC testi-ne göre ise LNGOV ve LNGDPPC serilerinin düzeyde birim kök içermediği diğer değişkenlerin ise birim kök içerdiği sonucu elde edilmiştir. Serilerin birinci farklarında ise her iki test sonucuna göre tüm değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla serilerin aynı düzeyde entegre oldukları ve aralarında uzun dönemli bir ilişkinin olabileceği sonucu çıkarılabilir.

2.2.2. Pedroni Eştümleşme Testi

Durağan olmayan panel veri değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için geliştirilen testlerden biri Pedroni eştümleşme testidir. Pedroni (1999) tarafından geliştirilen panel eştümleşme testi aşağıdaki panel regresyon modeline dayanmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \delta_{it} + \beta_{1i}x_{1it} + \beta_{2i}x_{2it} + \beta_{Mi}x_{Mit} + e_{it} \quad (9)$$

$t=1, \dots, T; i=1, \dots, N; m=1, \dots, M$

T panelin zaman boyutunu, N kesit sayısını ve M de regresyon değişkenlerinin sayısını ifade etmektedir. N sayıda farklı kesit için M sayıda bağımsız değişkene sahip N sayıda denklem bulunmaktadır. $\beta_{1i}, \beta_{2i}, \dots, \beta_{Mi}$ eğim katsayılarının paneldeki yatay kesitler arasında değişimine izin verilmektedir. α_i her bir kesite özgü sabiti ya da sabit etki, δ_{it} ise paneldeki kesitlere özgü deterministik trend parametrelerini ifade etmektedir.

Yukarıdaki resgresyondan elde edilen hata terimlerine dayalı olarak eştümleşme ilişkisini belirlemek amacıyla yedi farklı test istatistiği geliştirilmiştir. Bu istatistiklerden dördü boyut içine (within-dimension) dayalı istatistiklerdir ve panel eştümleşme istatistikleri olarak kabul edilir. Diğer üç istatistik ise boyutlar arasına (between-dimension) dayalı istatistiklerdir ve grup ortalama eştümleşme istatistikleri olarak kabul edilir. Bu istatistikler aracılığıyla eştümleşme yoktur şeklindeki sıfır hipotezi test edilir (Pedroni, 1999). Aşağıdaki tabloda panel eştümleşme testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4 : Pedroni Eştümleşme Test Sonuçları

	Model I	Model II
Panel v	3,041***	2,865***
Panel rho	-0,195	-0,617
Panel pp	-1,804**	-2,833*
Panel adf	-2,307**	-2,557*
Grup rho	1,112	0,273
Grup pp	-1,434*	-2,944*
Grup adf	-1,965**	-2,190**

Not: Test istatistikleri bireysel sabitli modele aittir.

*, **, ***, %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlı sonuçları göstermektedir.

Pedroni eştümleşme sonuçlarına göre her iki model için de eştümleşme yoktur şeklindeki sıfır hipotezi panel rho ve group rho test istatistiklerine göre reddedileme-

mekte, fakat diğer beş test istatistiğine göre reddedilmektedir. Bu sonuçlara göre modeldeki değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ifade edilebilir.

Bundan sonraki aşama ise eştümleşme vektörünün katsayılarının tahmin edilmesidir. Katsayılar DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Durağan olmayan panel verilerde standart EKK (En Küçük Kareler) yöntemi serisel korelasyon ve içsellik sorunu nedeniyle hesaplanan katsayılarda sapmalara yol açabilmektedir. DOLS yöntemi söz konusu sorunları gidererek sapmasız katsayıların tahmin edilmesini sağlamaktadır. Aşağıdaki tabloda katsayı tahmin sonuçları gösterilmiştir.

DOLS tahmin sonuçlarına göre modellerde yer alan değişkenlere ait katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre ele alınan dönem ve ülkeler kişi başına reel

GSYH (LNGDPPC) ile kamu harcamaları arasında ilişkiyi gösteren katsayı her iki model için istatistiki olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır. Model I için LNGDPPC değişkenine ait katsayı 0,6852; model II için ise 0,5484'tür. Analizde değişkenlerin logaritmik değerleri kullanıldığı için söz konusu katsayıları kamu harcamalarının gelir esnekliği şeklinde ifade mümkündür. Her iki model için bu katsayı pozitif olmasına rağmen katsayının değeri birden küçüktür. Analiz için kurulan modellerde Wagner Kanunu'nun geçerli olabilmesi için kamu harcamalarının gelir esnekliğinin birden büyük olması gerekir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlardan hareketle Wagner Kanunu'nun ele alınan dönem ve ülkelerde geçerli olduğunu söylemek zordur. Bu sonuçlar, kişi başına reel GSYH'da % 1'lik bir artışın kamu harcamalarında ortalama olarak Model I için % 0,6852, Model II için ise % 0,54 artışa yol açtığı şeklinde yorumlanabilir.

Küreselleşme göstergelerinden dış ticaret (lnTRADE) ile kamu harcamaları arasında etkinlik hipotezini destekler nitelikte anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. Dış ticaretin GSYH içerisindeki payında meydana gelen %1'lik bir artış kamu harcamalarında ortalama olarak % 1,96'lık bir azalışa yol açmaktadır. Benzer bir sonuç doğrudan yabancı sermaye yatırımları (lnFDI) için de elde edilmiştir (Model II). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile kamu harcamaları arasında etkinlik hipote-

Tablo 5 :DOLS Tahmin Sonuçları

DOLS		DOLS	
Model I		Model II	
LNGDPPC	0,6852* (9,8378)	LNGDPPC	0,5484* (8,1521)
LNTRADE	-1,9590* (-32,4708)	LNFDI	-0,3768* (-47,7241)
LNPOP	-1,1009* (-54,7212)	LNPOP	-1,0257* (-50,9246)

Not: t istatistikleri parantez içinde gösterilmiştir.

*,%1, düzeyinde anlamlı olan katsayıları göstermektedir.

zini destekler sonuçlar bulunmuştur. Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin GSYH içerisindeki payında meydana gelen % 1’lik bir artış kamu harcamalarında ortalama olarak % 0,38’lik bir azalışa neden olmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle ele alınan dönemde küreselleşmenin kamu harcamaları üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu savunan etkinlik hipotezinin geçerli olduğu olduğu ifade edilebilir.

Nüfus artış hızı (lnPOP) ile kamu harcamaları arasında ise her iki modelde negatif bir ilişki bulunmuştur. Model I sonuçlarına göre nüfus artış hızındaki % 1’lik bir artış kamu harcamalarında ortalama olarak % 1,1’lik bir azalışa, Model II sonuçlarına göre ise ortalama olarak %1,03’lük bir azalışa neden olmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada, kamu harcamalarında küresel gelişmelere paralel ortaya çıkan değişim ve nedenlerini ele alan “etkinlik ve telifi edici etki hipotezi” konusu incelenmiştir. Küreselleşmenin siyasi talep yönünde duran “telifi edici etki hipotezi” ile küreselleşme ile artan dışa açıklığın ve risklerin bireylerin daha fazla kamu harcaması baskısına yol açtığı ileri sürülmektedir. Böylece bireyler artan risk ve zararları özellikle artan sosyal harcamalar ile karşılamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda söz konusu risk ve zararlar, “artan güvensizlik, makro ekonomik değişim ve gelir dağılımında hızla artan eşitsizlik şeklinde kendini göstermektedir.

Küreselleşmenin siyasal arz yönünde duran “etkinlik hipotezi” ise telifi edici hipotezin tersine, kamu harcamalarının daraltılması ve azaltılması gerekliliğinden hareket etmektedir. Bunun temel gerekçesi ise, uluslararası düzeyde ticaret ve sermaye piyasalarının artan entegrasyonu nedeni ile tarafların hükümetlerin vergi ve harcamalar yolu ile müdahalesini azaltmak amacıdır. Özellikle kamu harcamalarının finansmanında kullanılan vergiler yolu ile firmalar ve sermaye çevreleri üretim maliyetlerinin artmasını ve yatırım ve tasarruf kararlarının olumsuz etkilenmesini istememektedirler.

Çalışmada “telifi edici ve etkinlik hipotezi” 15 AB üyesi ülke ile aday İzlanda ve Türkiye için 1974-2010 yıllarını kapsayan panel eştümleşme analizi ile sınanmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler World Development Indicator’dan alınmıştır. Modelde küreselleşme göstergeleri olarak, dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları seçilmiş ve bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Kamu harcamaları ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklayan Wagner Kanunu çerçevesinde kişi başına GSYH değişkeni bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir. Ayrıca modele nüfus artış hızı da eklenmiştir.

Yapılan analizde literatürde yaygın bir kullanım alanı olan panel birim kök testleri (Im, Pesaran ve Shin-IPS (2003) ve Levin, Lin ve Chu-LLC (2002) tarafından geliştirilen) kullanılmıştır. IPS testi sonuçlarına göre, tüm değişkenler düzeyde birim kök içer-

mektedir. LLC testine göre ise, LNGOV ve LINGDPPC serilerinin düzeyde birim kök içermediği ve diğer değişkenlerin birim kök içerdiği sonucuna varılmıştır. Serilerin birinci farklarında ise, her iki test sonucuna göre tüm değişkenler durağan çıkmıştır. Bu durumda serilerin aynı düzeyde bir araya gelebildikleri ve uzun dönemli bir ilişki içinde olabilecekleri sonucu elde edilmiştir.

Yapılan panel eştümleşme analizi sonucunda küreselleşmenin bir göstergesi olan dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye akımları arasında etkinlik hipotezini destekler nitelikte bulgular elde edilmiştir. Diğer deyişle kamu harcamaları ile küreselleşmenin göstergesi olarak modele dahil edilen dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye akımları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Modele eklenen nüfus artış hızının ise kamu

harcamaları üzerinde negatif, kişi başına gelir düzeyinin ise pozitif yönlü bir etkide bulunduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Küreselleşmenin etki alanı çok geniştir. Bu nedenle kamu sektörünün kullandığı mali araçlar özellikle kamu harcamaları bu süreçte çok farklı etkiler altında bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar ile bu etkilerin yönü ve şiddetinin ölçülmesi ve incelenmesi gerekmektedir. Çünkü küreselleşme birey vatandaşların bazılarının refahını azaltırken, bazılarınınkini artırmaktadır. Özellikle süreçte ortaya çıkan zararların ve risklerin her kesim için (talep eden ve arz edenler açısından) azaltılması hükümetlerin ve kamu kurumlarının öncelikli amaçlarından biri olmalıdır. Yapılan çalışma sözü edilen gerekçeler kapsamında yapılacak diğer çalışmalarla geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adsera, A. ve Boix, C. (2002). Trade, Democracy, and The Size of The Public Sector: The Political Underpinnings of Openness. *International Organization*. 56(2), 229-262
- Akay, H. K. ve Nargeleçekenler, M. (2006). Finansal Piyasa Volatilitesi ve Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 61(4), 5-36
- Alesina A. ve Wacziarg, R. (1998). Openness, Country Size and Government. *Journal of Public Economics*. 69, 305-321
- Anderson, R. G. ve Gascon, C. S. (2007). The Perils of Globalization: Offshoring and Economic Insecurity of The American Worker. *Working Paper 2007-004A*. Federal Reserve Bank of St. Louis, Working Paper Series
- Balle, F. ve Vaidya, A. (2002). A Regional Analysis of Openness and Government Size. *Applied Economic Letters*. 9(5), 289-292
- Bilen, M. ve Es, M. (1998). Gelir Dağılımı Sorunu ve Çözümünde Yeni Arayışlar. *Yönetim ve Siyasette Etik Sempozyumu*. Adapazarı. 376-399. <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/bilen98.pdf>, E.T.: 15.06.2012
- Borghi, E. (2008). *Trade Openness and Public Expenditure on Labor Market Pri-*
- ces*. <http://www.etsg.org/ETSG2008/Papers/Borghi.pdf>, E.T.: 18.08.2011
- Busse, M. ve Hefeker, C. (2007). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment. *European Journal of Political Economy*. 23(2), 397-415
- Cameron, D. R. (1978). The Expansion of The Public Economy: A Comparative Analysis. *The American Political Science Review*. 72(4), 1243-1261
- Çelik, S. ve Basdas, U. (2010). How Does Globalization Affect Income Inequality? A Panel Data Analysis. *International Advances in Economic Research*. 16, 358-370
- Dominitz, J. ve Manski, C. F. (1997). Perceptions of Economic Insecurity: Evidence From the Survey of Economic Expenditures. *The Public Opinion Quarterly*. 61(2), 261-287
- Durdu, Z. (2009). Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22, 37-50
- Easterly, W., Islam, R. ve Stiglitz, J. E. (2000). *Explaining Growth Volatility*. World Bank, Washington
- Epifani, P. ve Gancia, G. (2009). Openness, Government Size and The Terms of Trade. *The Review of Economic Studies*. 76, 629-668

- Erauskin, I. (2011). Financial Openness, Volatility, and The Size of Productive Government. *Journal of The Spanish Economic Association*. 2(2), 233-253
- Figlio, D. N. ve Bloningen, B. A. (2000). The Effects of Foreign Direct Investment on Local Communities. *Journal of Urban Economics*. 48, 338-363
- Garrett, G. ve Mitchell, D. (2001) Globalization, Government Spending and Taxation in the OECD. *European Journal of Political Research*. 39(2), 145-177
- Garrett, G. (1995). Capital Mobility, Trade and The Domestic Politics of Economic Policy. *International Organization*. 49(4), 657-687
- Garrett, G. (2001a). Globalization and Government Spending Around the World. *Studies in comparative International Development*. 35(4), 3-29
- Garrett, G. (2001b). *The Distributive Consequences of Globalization*. http://www.irisprojects.umd.edu/ppc_ideas/RAID_Support/Events/unpacking_globalization_pdf/garrett/distributive_consequences.pdf, E.T.: 17.06.2012
- Garrett, G. ve Nickerson, D. (2001). *Globalization, Democratization and Government Spending in Middle Income Countries*. <http://www.international.ucla.edu/cms/files/midinc.pdf>, E.T.: 11.08.2011
- Gemmell, N., Kneller, R. ve Sanz, I. (2008). Foreign Investment, International Trade and The Size and Structure of Public Expenditures. *European Journal of Political Economy*. 24, 151-171
- Grunberg, I. (1998). Double Jeopardy: Globalization, Liberalization and The Fiscal Squeeze. *World Development*. 26(4), 591-605
- Hurlin, C. ve Mignon, V. (2006). *Second Generation Panel Unit Root Tests*. http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/15/98/42/PDF/UnitRoot_Ev5.pdf, E.T.: 12.09.2011
- ILO (2004). *Economic Security For A Better World*. ILO Socio-Economic Security Programme. Geneva, Switzerland
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*. 115, 53-74
- IMF (2007). *Globalization and Inequality*. World Economic Outlook. October. Washington, USA
- Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*. 24, 63-75
- İMKB (2010). *Borsa Terimleri Sözlüğü*. http://www.imkb.gov.tr/glossary/t-z/isedic-tionary_v.aspx, E.T.: 14.02.2012
- Kaufman, R. R. ve Segura-Ubiergo, A. (2001). Globalization, Domestic Politics, and Social Spending in Latin America: A Time-Series Cross –Section Analysis. *World Politics*. 53(4), 553-587

- Kimakova, A. (2009). Government Size and Openness Revisited: The Case of Financial Globalization. *Kyklos*. 62(3), 394-406
- Klien, M.; Leibrecht, M. ve Onaran, Ö. (2009). *Globalization and the Structure of Public Spending in the Western and Eastern EU Member States*. http://eaepe.org/files/klien_leibrecht_onaran_revised.pdf, E.T.:13.03.2010
- Kose, M. A., Prasad, E. S. ve Terrones, M. E. (2003). Financial Integration and Macroeconomic Volatility. *IMF Working Paper*. WP/03/05
- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. J. (2002). Unit Root Test in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*. 108, 1-24
- Liberati, P. (2007). Trade Openness, Capital Openness and Government Size. *Journal of Public Policy*. 27(2), 215-247
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Special Issue. 61, 631-652
- OECD (2011a). *Growing Income Inequality in OECD Countries: What Drives it and How Can Policy Tackle It?*. <http://www.oecd.org/dataoecd/32/20/47723414.pdf>, E.T.: 16.06.2012.
- OECD (2011b). *Revenue Statistics 1965-2010*, OECD Publishing
- OECD Stat (2012). *Income Distribution-Inequality-Country Tables*. <http://stats.oecd.org/>, E.T.: 02.04.2012
- Osberg, L. (1998). *Economic Insecurity*. <http://myweb.dal.ca/osberg/classification/research/working%20papers/Economic%20Insecurity/Economic%20Insecurity.pdf>, E.T.: 02.07.2011
- Öncel, Y. (2005). Kurumlar Vergisinde Değişim ve Uluslararası Vergi Rekabeti. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*. 47. Seri, Prof. Dr. Türkan Öncel'e Armağan, 2-20
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 2007-57
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Test in Heterogeneous Panels with Multiple Regressor. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Special Issue, 653-670
- Perry, G. (2009). *Causes and Consequences of High Volatility in Developing Countries*. Center for Global Development. Beyond Lending How Multilateral Banks Can Help Developing Countries Manage Volatility. Washington DC 20036. 1-14. http://www.cgdev.org/doc/books/Beyond_Lending/01_Beyond_Lending-Ch1.pdf, E.T.: 21.06.2012
- Quinn, D. (1997). The Correlates of Change in International Financial Regulation. *American Political Science Review*. 91(3), 531-551

- Rakıcı, C. (2008). *Gelir Dağılımının Düzenlenmesinde Gelir Vergisinin Rolü: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- Razin, A. ve Rose, A. (1992). Business Cycle Volatility and Openness: An Exploratory Cross-Section Analysis. *NBER Working Paper Series*. Working Paper No 4208
- Rodrik, D. (1997). *Küreselleşme Sınırı Aştı mı?*. (Çev. İzzet Akyol ve Fatma Ünsal). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık
- Rodrik, D. (1998). Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?. *The Journal of Political Economy*. 106(5), 997-1032
- Scheve, K. ve Slaughter, M. J. (2002). Economic Insecurity and The Globalization of Production. *NBER Working Paper Series* Working Paper 9339
- Schulze, G. G. ve Ursprung, H. W. (1999). Globalisation of The Economy and The Nation State. *The World Economy*. 22(3), 295-352
- Selen, U. ve Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli Mi?. *Maliye Dergisi*. 156, 177-198
- Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. Geliştirilmiş 13.Baskı. İstanbul
- Swank, D. (2001). Mobile Capital, Democratic Institutions, and The Public Economy in Advanced Industrial Societies. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*. 3, 133-162
- Tanzi, V. ve Schuknecht, L. (2000). *Public Spending in The 20th Century*. United Kingdom: Cambridge University Press
- Tanzi, V. (2002). Globalization and Future of Social Protection. *Scottish Journal of Political Economy*. 49(1), 116-127
- United Nations (2008). *Overcoming Economic Insecurity*. New York: World Economic and Social Survey 2008, United Nations
- Wolf, H. (2005). What is Volatility and Why Does It Matter. in J. Aizenman ve B. Pinto (ed.). *Managing Economic Volatility and Crises*. Cambridge University Press, 45-65
- Wood, A. (1995). How Trade Hurt Unskilled Workers. *The Journal of Economic Perspectives*. 9(3), 57-80
- Wood, A. (1998). Globalisation and The Rise in Labour Market Inequalities. *The Economic Journal*. 108, 1463-1482
- World Development Indicator (2005). *World Bank*. Washington, USA

ÖZET

Türk Savunma Sanayiinde Offset Uygulamaları

Offset uygulamalarının dünya ticareti içerisindeki yeri ve önemi giderek artmaktadır. Offset uygulamaları, özellikle yeni teknolojilere ulaşmada ve yeni yatırımların finansmanında önemli bir araç olarak gündeme gelmektedir. Türkiye’de offset uygulamalarından savunma sanayi projelerinde yaygın bir şekilde yararlanılmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaç duyduğu silah, araç ve gereçlerin sağlanmasında karşılaşılan yüksek maliyetleri azaltmak ve bu araç-gereçler için yapılan ithalatın ödemeler dengesinde meydana getirdiği açığı en az düzeye indirmek amacıyla Türkiye’de offset uygulamalarına son yıllarda ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada, offset kavramı, offset türleri ve offsetin amaçları hakkında bilgi verilerek, dünya ticareti ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için offset uygulamalarının önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, geçmişten günümüze Dünya’da ve Türkiye’de offset uygulamaları ve offset projeleri hakkında da bilgi verilmektedir.

JEL Sınıflaması: F10, F13

Anahtar Kelimeler: Offset, Offset Uygulamaları, Karşılıklı Ticaret, Savunma Sanayii, Türkiye

ABSTRACT

Offset Practices in Turkish Defense Industry

The share of offset practices in the world trade has been increasing over the years. Offset practices are increasingly being used as a way especially to transfer technology from abroad and to finance new investments. In Turkey offset practices are used extensively in defense industry. They have been instrumental in reducing the high cost of acquiring weapons, vehicles and equipment needed by Turkish Armed Forces, and in minimizing the effect of these expenditure on balance of payments.

In this study we review the offset as a concept and types of offset and explain the functions the offset serves. We also discuss the importance of offset practices for the world trade and Turkey. In addition, history of offset practices and projects in the world and Turkey is presented.

JEL Classification: F10, F13

Keywords: Offset, Offset Practices, Countertrade, Defense Industries, Turkey

Türk Savunma Sanayiinde Offset Uygulamaları

Doç. Dr. Mehmet Yazıcı*

Yrd. Doç.Dr. Dilek Temiz**

Duygu Erdoğan***

İRİŞ

Offset, II. Dünya Savaşı'nda yerle bir olan Avrupa'nın savaş sonrasında yeniden inşasında karşılaşılan finansal zorlukları aşma sürecinde gündeme gelmiş bir kavramdır. Offset, ülke ekonomisinin kalkınması amacıyla gerçekleştirilen kamu ihaleleri aracılığıyla ilave ekonomik ve sosyal yararlar sağlayan bir karşılıklı ticaret yöntemidir.

Gelişmekte olan ülkeler günümüzde offseti özellikle karşılaşılan döviz darboğazını

aşmak, mevcut teknolojik altyapıyı güçlendirmek ve yeni teknolojiler edinmek ve ihracat yoluyla kalite, standart ve verimliliği arttırmak için kullanmaktadır. Offset uygulamalarının bu şekilde kullanılması neticesinde ülke ekonomisinde katma değer yaratılmakta ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek mal ve hizmet üretilmektedir. Gelişmiş ülkeler de offseti, önemli uluslararası ihalelerin kazanılmasında ve pazar paylarının artılmasında etkin bir araç olarak kullanmaktadır.

Alan taraf açısından bakıldığında offset, savunma sanayi ve diğer sanayi kollarında başka türlü yapılması mümkün olmayan yatırımların başlamasına aracılık etmesi ve yurt içi istihdam ile teknolojik altyapıyı geliştirmesi sayesinde, ülkeden yüklü miktarda döviz çıkışı öngören pahalı alımların

* Çankaya Üniversitesi, İktisat Bölümü

myazici@cankaya.edu.tr

** Çankaya Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Bölümü

dilektemiz@cankaya.edu.tr

*** Çankaya Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve

Finansman Yüksek Lisans Öğrencisi

gerçekleşmesini kolaylaştırmaktadır. Veren taraf için ise offset, ek bir maliyet getirmesine rağmen rekabetin hergeçen gün arttığı bir dünyada büyük ölçekli ihalelerin kazanılmasını sağlayarak kalıcı bir pazar yaratmaktadır.

Offset anlaşmalarının çoğunlukla savunma sanayinde gerçekleşen ihaleleri içermesinden ve ihaleye konu olan ürünlerin stratejik özelliğinden dolayı, offset sadece dünya ticaretini değil aynı zamanda uluslararası ilişkileri de etkilemektedir. Talebin fiyat esnekliğinin savunma piyasasında çok düşük olması ve sürekli ilerleyen teknolojik gelişme silah sistemlerinin fiyatının yüksek olması sonucunu doğurmakta ve bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerin silah sistemlerinin satın alınmasında offset anlaşmalarına başvurmalarına neden olmaktadır.

Offset uygulamaları Türkiye’de Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu çerçevesinde yürütülen silah araç ve gereç tedariğine yönelik işlemlerin büyük meblağlara ulaştığı 1980’li yıllarda önem kazanmaya başlamıştır.

Bu çalışma, girişle birlikte toplam altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde offset kavramı, türleri ve amaçları açıklanmakta, üçüncü bölümde Dünya’da offset uygulamaları, dördüncü bölümde Türkiye’de offset uygulamaları, beşinci bölümde Türkiye’de savunma sanayii offset projeleri hakkında bilgi verilmektedir. Son bölüm ise, çalışmadan çıkan sonuçlar ve önerileri içermektedir.

1. OFFSET, AMAÇLARI VE OFFSET TÜRLERİ

Kamu kurum ve kuruluşlarının açtığı uluslararası ihalelerde ihaleyi kazanan yabancı firmanın ana ihale anlaşmasına ek olarak verdiği taahhütlere “offset” adı verilmektedir. Ana anlaşmanın yanısıra yürütülen ek taahhütler offseti diğer karşılıklı ticaret yöntemlerinden ayıran en önemli özelliktir. Söz konusu taahhütler şu işlemleri içerebilir: ihaleyi açan ülkeden yapılacak ihracat, ihaleyi açan ülkeye yönelik yabancı sermaye yatırımları, ortak yatırımlar, teknoloji ve lisans transferleri, nitelikli işgücü yaratmak için masrafı ihaleyi kazanan yabancı firmaya ait yurtiçi ve yurt dışı eğitim imkanları ve AR-GE çalışmaları.

Offset uygulamalarında, ülkeden ülkeye ve ihalenin niteliğine göre değişiklik arz etmesine rağmen, genel olarak güdülen amaçlar şunlardır: ülkeden yüksek meblağlı döviz çıkışı gerektirecek savunma, enerji gibi alanlarda yapılan projelerin ödemeler dengesinde doğuracağı açığı kısmen de olsa telafi etmek, kamu harcamalarının bir kısmını telafi etmek, ihracat yoluyla var olan veya kurulacak sanayilerin verimliliğini ve kalite standartlarının yükselterek uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek mal ve hizmet üretmek, mevcut teknolojik altyapıyı güçlendirmek ve yeni teknolojiler edinmek, savunma ve havacılık gibi sanayii alanlarında ek yetenekler kazanmak, belirli pazarlara yeni ürünlerle girmek, stokları veya üretim fazlasını eritmek, gelişmiş ülke-

lerle işbirliğini artırmak, yabancı sermaye girişini arttırmak, yeni istihdam olanakları yaratmak, sağlanan yurt içi ve yurt dışı eğitim olanaklarıyla nitelikli işgücünü artırmak.

Offset uygulamaları, offsete konu olan kamu ihalesinin niteliğine göre ve offsette yer alan taahhütlerin ana proje konusu sistemle ilgili olup olmamasına göre iki farklı şekilde sınıflandırılabilir. Offsete konu olan kamu ihalesinin niteliğine göre offset uygulamaları, sivil ve askeri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sivil offset uygulamaları, sivil kamu alımları çerçevesinde gerçekleşen offset uygulamalarıdır. Türkiye’de sivil offset uygulamaları, eski adıyla Dış Ticaret Müsteşarlığı yeni adıyla Ekonomi Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Askeri offset uygulamaları, askeri alımlar çerçevesinde gerçekleşen offset uygulamalarıdır ve bu tür offset uygulamalara Türkiye’de Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) tarafından yürütülmektedir.

Offssette yer alan taahhütlerin ana proje konusu sistemle ilgili olup olmamasına göre de offset uygulamaları, doğrudan offset ve dolaylı offset olarak iki gruba ayrılmaktadır. Doğrudan offset, ihaleyi kazanan firmanın ihaleyi açan ülkede satın alınan sistemle ilgili ihracat ve bu sistemle ilgili teknolojik işbirliği gibi doğrudan ilgili her türlü döviz kazandırıcı faaliyetleri içermektedir. Doğrudan offsette amaç, ana proje konusu sistem ile ilgili olarak yerli sanayinin kabiliyet kazanması ve kurulacak sanayii-

nin uluslararası alanda rekabet gücünün artırılmasıdır. Dolaylı offset ise, ihaleyi kazanan firmanın ihaleyi açan ülkede yapacağı ana proje konusu sistemle ilgili olmayan alanlarda mal ve hizmet ihracı, teknoloji, yatırım, Ar-Ge ve eğitim faaliyetleri gibi taahhütleri kapsamaktadır.

2. DÜNYADA OFFSET

UYGULAMALARI

Dünyada offset ilk olarak, II. Dünya Savaşı’nda yerle bir olan Avrupa’nın savaş sonrasında yeniden inşasında karşılaşılan finansal zorlukları aşma sürecinde gündeme gelmiştir. Offset uygulamaları 1960’lı yıllarda askeri alımlar konusunda yaygınlaşmaya başlamış ve 1970’lerde yaşanan petrol krizlerinin doğurduğu aşırı mali yük, karşılıklı ticaret yöntemlerine ve bunlardan biri olan offsete olan ilgiyi artırarak bu uygulamaların dünya ticareti içindeki payının daha da yükselmeye başlaması sonucunu doğurmuştur. 1990’lı yıllara gelindiğinde, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve dünyada komünist bloğun yıkılması karşılıklı ticaretin ve dolayısıyla offset uygulamalarının dünya ticareti içindeki payının azalacağı beklentisini doğurmuş fakat bu uygulamalar dünyada yayılmaya devam etmiştir.

Endonezya, offset uygulamalarının ülke sanayisinin kalkınmasında önemli rol oynayacağı inancını benimsemiştir. Offsetin ülke ekonomisine en önemli katkısı uçak endüstrisinde görülmüştür. Örneğin, Fransız Aerospatiale firması lisansı altında Super

Puma (NAS-332) helikopteri, NBELL-412 modeli Bell helikopteri ve İspanyol CASA firması lisansı ile CN-235 uçağı üretilmektedir. CASA ile yapılan anlaşma kapsamında CN-235 uçaklarının %50 oranında parça üretimi Endonezya'da yapılmaktadır. Endonezya'nın offset uygulamasına, 1986 da 337 milyon dolar değerindeki 12 adet F-16 uçak alımını içeren ihale örnek olarak verilebilir. İhaleyi kazanan Amerikan General Dynamics firması ile yapılan offset anlaşması çerçevesinde, Endonezya Hükümeti'nin F-16 uçakları için fiyatın %35'i oranında parça üretimi sağlaması ve Endonezya Hükümetine bakım ve hizmet faaliyetlerini de kapsayan bir teknoloji transferi programı hükme bağlanmıştır. (Pilli, 1993). Rusya'dan tedarik edilen yaklaşık 200 milyon dolar tutarındaki Sukhoi jet'in bedelinin %13,5'inin nakit olarak ve geri kalan kısmın kakao, çay, boksit minerali ve tekstil ürünü olarak ödenmesi Endonezya'nın karşılıklı ticaret uygulamalarına verilebilecek diğer bir örnektir. (CTO, 2005).

Malezya'da offset anlaşmaları, Ticaret ve Endüstri Bakanlığına bağlı bir kurum tarafından hem askeri hem de sivil alandaki sözleşmelerde uygulanmaktadır (Pellay, 1983). Offset teklifinin değerlendirilmeye alınabilmesi için, tedarik projesi kapsamında teknoloji transferi ve sisteme ilişkin bakım kabiliyetinin kazandırılması zorunluluğu bulunmaktadır. Offset politikası çerçevesinde elde edilen teknoloji transferi ile,

üretimde yerli katkıyı artırmak ve ihracat kapasitesini büyütmek hedeflenmektedir. (Kılıç, 2007). Malezya'da gerçekleşen offset uygulamalarına örnek olarak, 1987 yılında 25 milyon Malezya doları karşılığında Endonezya'dan (Fransız Aerospatiale ile ortak üretim) alınan Super Puma helikopterleri ile ilgili olarak 10 milyon Malezya doları değerindeki ürünün dolaylı offset çerçevesinde ihracı verilebilir. Malezya'nın ihracatında Palmiye yağı önemli bir yere sahiptir. Bazı ihalelerin finansmanı karşılıklı ticaret çerçevesinde Palmiye yağı ihracı ile gerçekleşmiştir. Örneğin, Hindistan Demiryolu Firmasının (IRCON) inşa ettiği 120 milyon dolar değerindeki demiryolu hattının finansmanı ve Ulaştırma Bakanlığı'nın GE Trading firmasından aldığı 64,5 milyon dolar tutarındaki lokomotiflerin finansmanı da aynı tutarda palmiye yağı satışı ile gerçekleştirilmiştir (Balu ve Norfadi-lah, 2002).

Offset uygulamalarına resmi olarak 1985 yılında başlayan Güney Kore, bu uygulamalarla endüstriyel alanda ilerlemeyi, ileri teknolojiler edinmeyi ve savunma sanayinin ihracat kapasitesini artırmayı hedeflemektedir (Bell, 1988). 1980-1987 döneminde taraf olunan 1.1 milyar dolarlık askeri tedarik anlaşmalarından 488 milyon dolar değerinde offset taahhütü alınmış ve bu taahhütün 268.3 milyon dolarlık kısmı 1987 sonu itibarıyla gerçekleşmiştir (Wright, 1988).

Çin, resmi bir offset politikası izlememesine rağmen, offset işlemlerine savunma

sanayi modernizasyonu ile ilgili programlarında yer vermektedir. Birleşik Arap Emirlikleri offset uygulamalarına Silahlı Kuvvetler tedarik programı çerçevesinde başlamış ve uygulanan offset politikalarını resmi bir döküman haline getirerek uygulamaya koymuştur (Avşar, 2006).

Gerek savunma gerekse sivil sektörde karşılıklı ticaret mekanizmalarını aktif bir şekilde kullanan İsrail, Dünya Ticaret Örgütü'nün Kamu Alımları Anlaşması'nı imzalamasına rağmen edindiği muafiyet ile sivil sektörde karşılıklı ticaret uygulamalarını zorunlu tutan tek ülkedir. Karşılıklı ticaret uygulamaları kapsamında taahhüdünü yerine getirmeyen firma mali bir ceza yerine kamu ihalelerinden yasaklanmaktadır. Yasal dayanağı 5 Haziran 2005 tarihli Hükümet kararnamesi ve 3/2005 sayılı Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yönergesi olan karşılıklı ticaret uygulamalarına Çek Cumhuriyeti'nde hem askeri hem de sivil alımlarda yer verilmektedir (Soucek, 2006).

Offset uygulamalarının takibinden Ekonomi ve Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde yer alan Offset Koordinasyon Ofisi'nin sorumlu olduğu Macaristan'da dikkat çeken husus, yerli yüklenicilerin de proje kapsamında gerçekleştirdikleri ithalat tutarı kadar offset taahhüdünde bulunmak zorunda olmalarıdır. Yüklenici, offset yükümlülüğünün en az %30'u oranında yatırım türü offset yapmak zorundadır (CTO, s:81).

1992'den beri hem sivil hem askeri alımlarda karşılıklı ticaret uygulamalarına

yer veren Kuveyt, 2005'de Dünya Bankası'nın önerileri doğrultusunda offst politikasını yeniden düzenlemiş ve offset faaliyetlerinden sorumlu bir devlet firması kurmuştur. Kuveyt, savunmada 3 milyon doları sivil alanda 10 milyon doları aşan alımlarda offseti zorunlu tutmakta ve offset oranı olarak ise sözleşme bedelinin en az %35'ni talep etmektedir (Madooh, 2006).

Offset uygulamaları ile havacılık sektöründe önemli ilerlemeler kaydeden Belçika, 1983-2005 döneminde gerçekleştirdiği yaklaşık 2,98 milyar euro tutarındaki askeri alımlar karşılığında 2,3 milyar dolar değerinde offset sağlamıştır (Taal, 2005). Offset uygulamalarının Ekonomi Bakanlığı tarafından koordine edildiği Avusturya'da, savunma sanayi çok fazla gelişmemiş olduğundan uygulamada daha çok dolaylı offsetlere yer verilmektedir. KOBİ'lerin offset uygulamalarından faydalanmasına önem veren Hollanda, söz konusu taahhütlerin en az % 20'sinin KOBİ'lerin katılımı ile gerçekleşmesini hedeflemektedir.

Karşılıklı ticaret uygulamaları ülkelerin şartları ve ihtiyaçlarına göre değişmesine rağmen, ülkelerin gelişmişlik düzeyi genelde bu uygulamalardan beklentileri belirleyen en önemli unsurdur. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler offset uygulamaları ile daha çok teknoloji transferi ve yatırım yoluyla yerli sanayilerini geliştirmeyi ve istihdamı arttırmayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkeler uluslararası alanda rekabet güçlerini ve pazar paylarını arttır-

mayı amaçlamaktadırlar. Ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi hedefi ise birçok ülke tarafından benimsenmekte ve özellikle bu hedef sivil sektörde karşılıklı ticaret uygulamalarına yer veren ülkelerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Karşılıklı ticaret uygulamalarına yer veren ülkelerde ortak olarak, bu uygulamaların yönetim ve koordinasyonundan tek bir kurumun sorumlu olduğu görülmektedir. İlgili kurumun hangi bakanlık bünyesinde yer aldığı ülkeden ülkeye değişiklik arz etmesine rağmen, genellikle ekonomi, ticaret, maliye, sanayii veya savunma bakanlığında yer almaktadır. Tabii ki bu konuda önemli olan husus, karşılıklı ticaret uygulamalarını en iyi yönetecek ve koordine edecek kurumun saptanmasıdır.

Dünyada offset uygulamaları incelenirken önemli bir hususun belirtilmesi gerekir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), offset başta olmak üzere karşılıklı ticaret yöntemlerini serbest ticareti kısıtlayıcı bir mekanizma olarak değerlendirmekte ve dolayısıyla serbest ticareti teşvik eden bu örgütler karşılıklı ticaret uygulamalarını benimsememektedirler. Küreselleşen bir dünyada genel eğilim, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve sermayenin, mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Özellikle, sivil alımlar söz konusu olduğunda DTÖ rekabette yalnızca fiyat ve kalite koşullarının belirleyici olmasına önem vermektedir.

DTÖ üyesi ülkelerden bir kısmı Kamu Alımları Anlaşması'na imza atmıştır. Bu anlaşma, kamu alımları ile ilgili ihalelerde yerli üreticileri kayırmayan ve yabancı rakiplere ayrımcı uygulamaları öngörmeyen yasal düzenleme ve prosedürlerin yapılmasını amaçlamaktadır. Söz konusu anlaşmayı imzalayan devletler, kamu ihalelerinde yüklenici seçiminde herhangi bir şekilde offset gibi karşılıklı ticaret işlemlerini zorunlu tutmayacaklarına dair taahhütte bulunmaktadır. Türkiye henüz Kamu Alımları Anlaşması'nı imzalanmamıştır.

3. TÜRKİYE'DE OFFSET UYGULAMALARI

Türkiye'de karşılıklı ticaret uygulamalarına ilk olarak savunma sanayiinde başlanmıştır. Savunmada ihtiyaç duyulan her türlü araç ve gerecin üretildiği savunma sanayii, ülke için önemli bir ihtiyacı karşılamının yanı sıra, yüksek katma değer oluşturmaları ve teknolojik gelişimde öncü rolü nedeniyle de ülke ekonomisinin önemli bir parçasıdır.

Türk Savunma Sanayii, kamu ve özel sektör kuruluşlarından oluşmaktadır. Kamu sektörüne ait kısmını, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) bağlı İkmal Bakım Merkezleri, tersaneler ve diğer askeri fabrikalar ile Makina ve Kimya Endüstrisi (MKEK) Genel Müdürlüğü ve bağlı fabrika müdürlükleri oluşturmaktadır. Kamu ortaklı kuruluşlar, Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın (SSM) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güç-

lendirme Vakfı'nın (TSKGV) iştirakinin olduğu kuruluşlardır. Sermaye yapılarına göre ikiye ayrılan özel sektör kuruluşları ise, yerli sermayeli firmalar ve yabancı ortakların sermayenin bir kısmına sahip olduğu firmalardan oluşmaktadır (SSM, 2010).

Savunma ihtiyaçlarına yıllık ortalama 9.9 milyar dolar harcayan Türkiye, bu ihtiyaçların yurt içinden karşılanma oranının düşüklüğü nedeniyle, dünyada savunma alanında önde gelen ithalatçı ülkelerinden biri konumundadır. Türkiye, savunma ürünleri ithalatında dünyada 8. sırada, ihracatta ise 28. sırada yer almaktadır (Tablo 1).

Offset işlemlerinin savunma sanayiinde ilk uygulanması, 1984 yılında imzalanan F-

16 savaş uçaklarının yurt içinde ortak üretim yoluyla tedarikine ilişkin anlaşma ile olmuştur. Savunma sanayiinde offset, 1985 yılından beri sistemli olarak uygulanmaktadır.

1985 yılında kabul edilen 3238 sayılı Kuruluş Kanunu ile “Savunma Sanayii Ürünleri İhracatı ve Offset Ticareti Konularını Koordine Etme” görevi Savunma Sanayii Müsteşarlığı'na (SSM) verilmiştir. SSM'nin Sanayii Katılım/Offset (SK/O) uygulamalarındaki amacı; yurt içi savunma sanayiini geliştirmek, savunma tedarik projelerine yerli firmaların katılımını arttırmak, savunma sanayii ihracatını arttırmak, teknolojik alt yapının modernizasyonuna katkı sağlamak, askeri ve sivil üretim arasında geçiş esnekliği sağlamak ve yerli-yabancı şirket entegrasyonuna imkan sağlamaktır.

Offset politikalarının belirlenmesi amacıyla, 21 Mart 1990 tarihinde Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda bir toplantı yapılmış ve bu toplantının sonucunda SSM koordinatörlüğünde bir “Offset Özel İhtisas Komisyonu” kurulmasına karar verilmiştir. Söz konusu komisyonun yaptığı çalışmalar neticesinde ortaya çıkan raporda, konuya ilişkin savunma sanayiinin geliştirilmesini hedef alan ve özel uygulama esaslarını açıklayan ayrı bir Elkitabı yayımlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. SSM, offset uygulamalarına yön vermek amacıyla “SSM Offset Uygulama Elkitabı” hazırlamış ve Temmuz 1991 tarihinde bu kitabı yayımlamıştır. Bu çalışmalara paralel ola-

Tablo 1 : Savunma Ürünleri İthalat/İhracat Sıralaması (2001-2005)

İTHALAT	İHRACAT
1. Çin	1. Rusya
2. Hindistan	2. ABD
3. Yunanistan	3. Fransa
5. İngiltere	4. Almanya
7. İsrail	5. İngiltere
8. Türkiye	11. Çin
11. ABD	12. İsrail
16. İtalya	17. Güney Kore
32. Almanya	28. Türkiye
60. Fransa	51. Yunanistan

Kaynak: SIPRI Yearbook, 2006.

arak SSM tarafından yürütülmekte olan projeler çerçevesinde sürdürülen offset faaliyetlerinin takip edilmesi amacıyla, 1991 yılında Offset-Şube Müdürlüğü kurulmuştur.

Offset uygulamalarına yön vermek amacıyla, 2000, 2003 ve 2007 yıllarında rehber dokümanlar yayımlanmış ve bu dokümanların her biri önemli değişiklikler içermiştir. Bunlardan özellikle 2007 yılında yürürlüğe giren “Sanayii Katılımlı Offset Uygulamaları” yönergesi offset uygulamaları açısından önemli açılımlar getirmiştir. Offset taahhütleri kapsamındaki offset işlemlerine uygulanacak katsayılar EK A’daki tabloda yer almaktadır.

SSM’nin kuruluşundan bugüne imzalanan offset anlaşma sayısı 77 adete ulaşmıştır. Bunların 22 adeti başarıyla tamamlanmış, 55 tanesi ise devam etmektedir. İmzalanan offset anlaşmaları kapsamında alınan offset taahhüdü ise 3.9 milyar dolar doğru-

dan offset ve 3.1 milyar dolar dolaylı offset olmak üzere toplam 7 milyar dolardır.

1 Ocak 2009-31 Aralık 2009 tarihleri arasında devam etmekte olan SK/O anlaşmaları kapsamında, 249.6 milyon dolar doğrudan offset, 138.9 milyon dolar dolaylı offset olmak üzere toplam 388.5 milyon dolar tutarındaki offset taahhüdüne karşılık, 343.1 milyon dolar doğrudan offset, 165 milyon dolar dolaylı offset ve 27 milyon dolar Sanayi katılımı olmak üzere toplam 535.3 milyon dolar tutarında gerçekleştirme sağlanmıştır. Gerçekleşme oranları, doğrudan offsette %122, dolaylı offsette %119 ve Sanayi Katılımı %100 olmuştur (SSM, 2010¹).

¹ <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2009%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Tablo 2 : 2009 Yılı Offset Gerçekleşmelerinin Kategorilere Göre Dağılımı

SANAYİ KATILIMI/OFFSET	TUTARI (\$)	GERÇEKLEŞME İÇİNDEKİ YÜZDESİ (%)
Savunma Sanayii Ürün ve Hizmet İhracatı	343.098.157	64.10
Tercih edilen ve Diğer Sanayi Ürünleri ve Hizmet İhracatı	116.920.664	21.84
Teknolojik İşbirliği, Yatırım, Ar-Ge ve Eğitim	48.054.219	8.98
Sanayi Katılımı	27.183.644	5.08
TOPLAM	535.256.684	100.00

Kaynak : Savunma Sanayii Müsteşarlığı 2009 Faaliyet Raporu, sayfa 42

SSM tarafından yürütülmekte olan off-set faaliyetleri kapsamında imzalanarak yürürlüğe girmiş offset sözleşmelerine göre, 2006-2016 yılları arasında 1.8 milyar dolarlık savunma sanayii ürün ve hizmet ihracatının gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

2008 yılında değiştirilen “Sanayi Katılımı/Offset Değerlendirme Formülü” ile KOBİ'lere ve yerli tasarıma verilen önem arttırılmıştır. SSM'ye sunulan SK/O teklifleri aşağıdaki formül çerçevesinde değerlendirilmektedir (SSM, 2010, s.41):

$$S=0.20*(Y)+0.10*(KOBİ_p) + 0.70*(Offset)$$

Y: Proje kapsamında yerli sanayiye verilecek tasarım işlerinin puanı

KOBİ_p: Proje kapsamındaki KOBİ iş payı puanı (En yüksek KOBİ iş payını veren teklif 100 puan alacaktır ve diğer teklifler buna göre göreceli olarak puanlandırılacaktır.)

Offset: Offset puanı

Savunma Sanayi Müsteşarlığı tarafından hazırlanan “Offset ve Milli Sanayinin Geliştirilmesindeki Rolü” başlıklı raporda, Türkiye'nin 2011-2021 yılları arasında yüksek teknoloji alanlarında tahmini kamu harcamalarının 210 milyar dolar haberleşme, 70 milyar dolar bilgi teknolojileri, 90 milyar dolar ulaştırma, 95 milyar dolar enerji, 135 milyar dolar sağlık olmak üzere toplam 600 milyar dolara ulaşacağı belirtilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3 : Yüksek Teknolojili Alanlarda Tahmini Kamu Harcamaları (2011-2021)

Yüksek Teknolojili Alanlarda Kamu Harcamaları	
Haberleşme	210 milyar dolar
Bilgi Teknolojileri	70 milyar dolar
Ulaştırma	90 milyar dolar
Enerji	95 milyar dolar
Sağlık	135 milyar dolar
Toplam	600 milyar dolar

Kaynak: “Offset ve Milli Sanayinin Geliştirilmesindeki Rolü” konulu Rapor, SSM, 2010.

Söz konusu raporda Türkiye'nin yurtdışı kamu harcamalarında %50 oranında off-set uygulaması halinde, 10 yıl boyunca ülke ekonomisine yılda 30 milyar dolarlık katkı sağlayabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, dünyadaki uygulamalara paralel olarak, Türk sanayinin geliştirilmesi amacıyla, bütün sektörlerdeki kamu alımlarında offset uygulamasının zorunlu hale getirilmesi istenmektedir. SSM'nin offset isteme eşiğinin 10 milyon dolar, offsetin proje bedeline oranının ise en az %50 olması zorunluluğu belirtilmektedir. Uygulama süresi, proje +2 yıl, teminat mektubu oranı ise offset bedelinin %6'sı olarak ifade edilmektedir.

Türkiye, SSM'nin kurulmasından bugüne geçen süre içerisinde önemli bir savunma sanayii alt yapısını oluşturmayı başarmıştır. Ancak buna rağmen, TSK'nın yurt

içinden karşılanma oranı halen %25 dolaylarında olduğundan, savunma sektöründe dışa bağımlılık önemli ölçüde devam etmektedir. Savunma sanayii ve sivil alanda yapılan offset rakamları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Offset uygulamaları Türkiye’de yalnız savunma sektörü alanında yapılmaktadır. Sivil alımlarda offset uygulamalarına yönelik Dış Ticaret Müsteşarlığı yeni adıyla Ekonomi Bakanlığı tarafından 98/27 ve 2007/6 sayılı tebliğler yayınlanmış ve bedeli 5 milyon doları aşan uluslararası ihalelerde offset alınması öngörülmüştür. Ancak, söz konusu dökümanlarda yer alan bu hususlar kağıt üzerinde kalmış ve bugüne kadar uygulama alanı bulamamıştır.

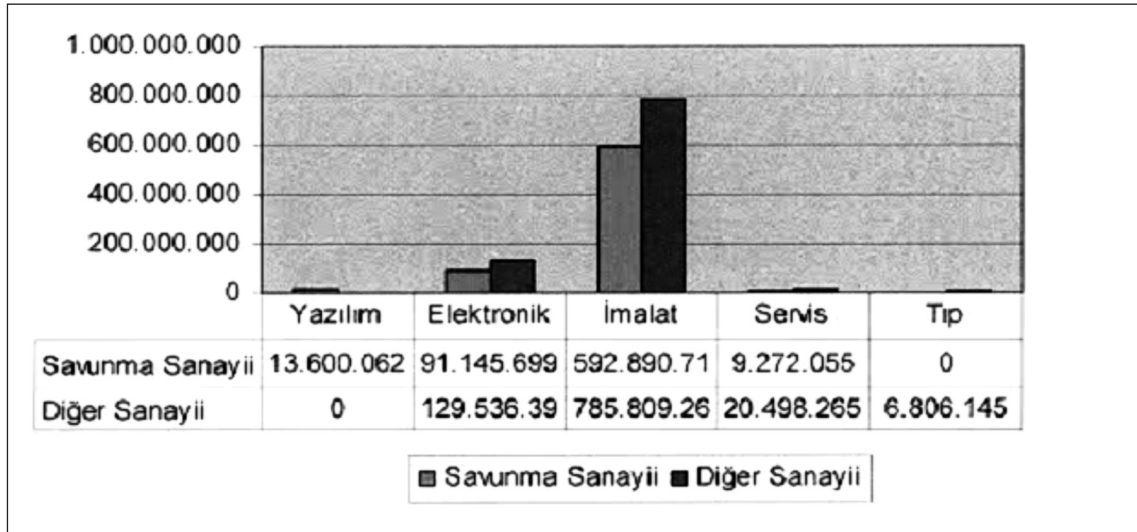
4. TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİİ OFFSET PROJELERİ

Savunma sanayiinde ilk offset uygulamasına, 1984 yılında imzalanan ve 160 adet F-16 savaş uçağının yurt içinde ortak üretim yolu ile tedarikine ilişkin anlaşma ile başlanmıştır.

Zırhlı Muharebe Aracı Projesi ihalesini kazanan FMC-Nurol Savunma Sanayi A.Ş. ile 1988’de 246 milyon dolarlık dolaylı offset anlaşması imzalanmıştır.

HF-SSB Telsiz Projesi kapsamında ihaleyi kazanan Marconi Kominikasyon A.Ş. adına Metallgesellschaft Services GmbH (MGS) ile 1990’da 5 yıl süreli, ihale bedelinin %73’üne tekabül eden dolaylı offset anlaşması imzalanmıştır.

Grafik 1 : Savunma Sanayii ve Sivil Alanda Yapılan Offset Rakamları, 2007

Kaynak : SSM, 2007.

Eğitim Uçağı Projesi kapsamında Agusta firması ile SSM arasında 1990 tarihinde imzalanan Ana Tedarik Anlaşması çerçevesinde firmanın 10 yıl süreli 3 milyon dolar tutarında offset taahhüdü olmuştur.

Mobil Radar Projesi kapsamında SSM ile Thomson-CSF (Fransız) firması arasında 1990 tarihinde 10 yıl süreli 40 milyon dolarlık dolaylı offset anlaşması imzalanmıştır.

Hafif Nakliye Uçağı Projesi kapsamında Casa (İspanya) firması ile SSM arasında 1990 tarihinde imzalanan Ana Tedarik Anlaşması çerçevesinde firmanın 15 yıl süreli 342.2 milyon dolar değerinde doğrudan, 7 yıl süreli 135 milyon dolar değerinde dolaylı offset taahhüdü vardır.

Zırhlı Muharebe Araçlarına Güç Paketi temini kapsamında SSM ile Türsav Ağır Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. arasında 1991 tarihinde imzalanan offset anlaşması SSM offset elkitabı hükümlerini içermektedir.

CASA Hafif Nakliye Uçakları motorlarının temini kapsamında General Dynamics firması ile SSM arasında 1991 tarihinde 41.8 milyon dolar tutarında doğrudan, 14.2 milyon dolar tutarında dolaylı olmak üzere, 11 yıl süreli toplam 56 milyon dolarlık offset anlaşması imzalanmıştır.

1990 tarihinde K.K.K'nca alınmış bulunan 5 adet AH-1W Super Cobra Helikopterlerinin tedarik programına ilişkin olarak Bell Helikopter Textron Inc. Firması ile

SSM arasında 1992 tarihinde 5 yıl süreli toplam 19 milyon Dolar'lık offset anlaşması imzalanmıştır.

Emniyet Genel Müdürlüğü için Küçük Tip Zırhlı Araçlar Projesi kapsamında Otokar Otobüs Karoseri Sanayi A.Ş. ile SSM arasında 1992 tarihinde 5 yıl süreli doğrudan ve dolaylı offset taahhütlerini ihtiva eden offset anlaşması imzalanmıştır.

Zırhlı Muharebe Araçlarına top temini kapsamında Fransız GIAT firması ile SSM arasında 1993 tarihinde bir offset anlaşması imzalanmıştır. Zırhlı Muharebe Araçlarına gece görüş sistemi tedariki kapsamında SSM ile Texas Instruments Incorporated firması arasında 1993 tarihinde sekiz yıl süreli bir offset anlaşması imzalanmıştır (Pilli, 1993).

Alp Havacılık A.Ş. Sikorsky Aircraft Cooperation, Alpata Şirketler grubu tarafından 1999 yılında ortaklık yatırımı şeklinde kurulmuş bir anonim şirkettir. Kuruluş sermayesinin yarısı olan ve Sikorsky firmasına düşen pay, Sikorsky firmasının dolaylı offset taahhütlerine sayılmıştır. Diğer taraftan, Alp Havacılık firmasına Sikorsky firması tarafından offset taahhütleri kapsamında makine ve teçhizat yatırımları yapılmış, bunun sonucunda, yaklaşık 34 milyon dolar tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir.

Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) yatırım programında yer alan fişek üretimi hattı modernizasyonu projesi

kapsamında 8 adet tezgahın Fransız şirketi Manurhin firması tarafından MKEK'ye temin edilmesi, Fransız GIAT firmasının Zırhlı Muharebe Araçları offset yükümlülükleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2002 yılında Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçları doğrultusunda, SSM'nin Boeing firmasından 4 adet Havadan Erken İhbar Kontrol Uçağı (AWACS) satın alması kapsamında yürütülen projede, Boeing firması 570 milyon dolar değerinde offset taahhüdünde bulunmuştur. Bu çerçevede, SSM ile Boeing firması arasında 20 Nisan 2003 tarihinde bir offset sözleşmesi imzalanmıştır. Bu offset sözleşmesi uyarınca, SSM ile DTM arasında bir Protokol imzalanarak, Boeing firmasının 2. ve 3. kategori ihracat tipi offset yükümlülüklerinin DTM'ce idare edilmesi ve kredilendirilmesi karara bağlanmıştır. Ayrıca, 22 Ocak 2004 tarihinde DTM ile Boeing firması arasında, yüklenici firmanın offset yükümlülüklerinin kredilendirilmesi ile ilgili prosedürleri belirleyen bir Anlaşma Muhtırası da imzalanmıştır (Kılıç, 2007).

Günümüzde, Türk Savunma Sanayiinde uygulanan projelerde, yurtiçi geliştirme, konsorsiyum, ortak üretim ve hazır alım tedarik modelleri öncelikli olarak tercih edilmektedir.

2010 yılı itibariyle, Offset uygulama projelerinden bazıları şunlardır: Hürkuş Türk Başlangıç ve Temel Eğitim Uçağı (Yurtiçi Geliştirme), A400M Ulaştırma Uçağı (Konsorsiyum), Atak Helikopteri

(Ortak Üretim), Sea Hawk Helikopteri (Hazır Alım).

Offset Sayesinde Kazanılan Teknoloji ile Yürütülen Projeler: Milli Tank Geliştirme, MİLGEM Korvet Geliştirme, Türk İnsansız Hava Araçları, C-130 Modernizasyonu, Göktürk Gözlem Uydusu, Milli Torpido Geliştirme, Simülatör, Piyade Tüfeği.

2010 yılı itibariyle Savunma Sanayii Müsteşarlığı'na SK/O taahhüdü bulunan firmalar listesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4: SSM'ine SK/O Taahhüdü Bulunan Firmalar Listesi

1. ABEKING & RASMUSSEN
2. AGUSTA S.P.A
3. ALENIA AERONAUTICA S.p.A.
4. ASELSAN A.Ş.
5. ASTRIUM LTD.
6. AYDIN YAZILIM ve ELEKTRONİK SANAYİİ A.Ş.
7. BMC Sanayi ve Ticaret A.Ş.
8. BAE SYSTEMS
9. BOEING COMPANY

Kaynak: www.ssm.gov.tr/.../SKO_TAAHHUDU_BULUNAN_FIRMALAR.pdf

2010 yılı itibariyle SSM projeleriyle ilgili devam eden offset anlaşmaları listesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 5 : SSM Projeleriyle İlgili Devam Eden Offset Anlaşmaları

PROJE ADI	OFFSET ANLAŞMASI YAPILAN FİRMA	YÜRÜRLÜĞE GİRİŞ TARİHİ	YÜKÜMLÜLÜĞÜ YERİNE GETİRME SÜRESİ	TAAHHÜT
I.Paket Zırhlı Muharebe Aracı Projesi	FMC (ABD) ve NUROL (Türkiye) ortaklığındaki FNSS firması	15.08.1989	31.12. 2007	Çeşitli ülkelere zırhlı araç, yedek parça ve ZMA komponentleri ihracatı
ZMA Gece Görüş Sistemleri Projesi	Texas Instruments (RaytheonCompany) (ABD) firması	11.06.1993	30.06. 2007	Aselsan'a 152 adet W1000 sistemi kesin siparişinin verilmesi
C3 (Komuta-Kontrol-Muharebe) Projesi	AYDIN Corp.(ABD) ve AYMET ortaklığındaki firma	07.12.1990	30.05.2010	L3 firmasına yapılacak ihracat
Hafif Nakliye Uçağı Projesi (H.20)	CASA (İspanya) firması	01.02.1991	2021	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı
Genel Maksat Helikopter (Black Hawk) Projesi	SIKORSKY (ABD) firması	24.02.1994	2011	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı
Deniz Helikopteri (Sea Hawk) Lot-2 Projesi	SIOI firması	24.11.2006	2011	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı
Sikorsky Helikopteri (Replacement) Offset Sözleşmesi	Sikorsky (SIOI) firması	20.06.2006	2011	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı
Sahil Güvenlik Helikopteri (Martı) Projesi (H.11)	Agusta Westland (İtalya) firması	15.04.1999	2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
I.Paket Cougar Helikopter Projesi	Eurocopter (Fransa) firması	22.02.1994	2012	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı

Tablo 5'in devamı

PROJE ADI	OFFSET ANLAŞMASI YAPILAN FİRMA	YÜRÜRLÜĞE GİRİŞ TARİHİ	YÜKÜMLÜLÜĞÜ YERİNE GETİRME SÜRESİ	TAAHHÜT
II.Paket Cougar Helikopter Projesi	Eurocopter (Fransa) firması	01.10.1997	2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
F-5 Modernizasyonu Projesi	Israel Aircraft Industries Ltd. (İsrail)) firması	19.01.1999	2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı
Mayın Avlama Gemisi Projesi	Abeking&Rasmussen-Lürssen(Almanya) konsorsiyumu	01.12.1999	2013	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Mayın Avlama Gemisi Sonar Projesi	Thales Underwater Systems firması	19.10.2000	Doğrudan offset taahhütleri-2012 Dolaylı offset taahhütlerini-2008	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
90 Tonluk Sahil Güvenlik Botları	MTU (Almanya) firması	01.08.2002	2011	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ve hizmet ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
X-Band Uydu Haberleşme Sistemi Projesi	Matra Marconi Space UK Ltd. (Astrium) (İngiltere) firması	14.12.1999	2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Füze İkaz Sistemi (Mws-Tu) Projesi	EADS GMBH (Almanya) firması LINOS Photonics firması PROXITRONIC firması	03.05.2002 07.01.2004 30.12.2002	2009 2011 2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmetleri ihracatı

Tablo 5'in devamı

PROJE ADI	OFFSET ANLAŞMASI YAPILAN FİRMA	YÜRÜRLÜĞE GİRİŞ TARİHİ	YÜKÜMLÜLÜĞÜ YERİNE GETİRME SÜRESİ	TAAHHÜT
Karşı Tedbir Fırlatma Sistemi Mühümmatı (Cfd/Cmds) Projesi	IMI (İsrail) firması	21.10.2004	2010	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Deniz Karakol Uçağı (Meltem II) Projesi	Thales Airborne Systems (Fransa) firması	02.07.2003	2015	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmetleri ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, yatırım, ar-ge ve eğitim faaliyetleri
Hik (Barış Kartalı) Projesi	Boeing firması	23.07.2003	2013	Türkiye'den yapılacak savunma, uzay, havacılık ürün ve hizmetleri ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, yatırım, ar-ge ve eğitim faaliyetleri
Hik Esm Projesi	ELTA Systems Ltd. (İsrail) firması	23.07.2003	2013	Türkiye'den yapılacak savunma, uzay, havacılık ürün ve hizmetleri ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, yatırım, ar-ge ve eğitim faaliyetleri
Spews Iı Elektronik Harp Projesi	BAE Systems firması	05.05.2004	2018	Ana proje ile doğrudan veya yakından ilgili ürünlerin ihracatı
DM2A4 Torpido Projesi	ATLAS Elektronik GMBH (Almanya) firması	12.05.2005	2007	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmetleri ihracatı ve/veya öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı
M-60 Tank Modernizasyonu Projesi	IMI (İsrail) firması	30.09.2002	2014	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, Öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, Teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım

Tablo 5'in devamı

PROJE ADI	OFFSET ANLAŞMASI YAPILAN FİRMA	YÜRÜRLÜĞE GİRİŞ TARİHİ	YÜKÜMLÜLÜĞÜ YERİNE GETİRME SÜRESİ	TAAHHÜT
Yarasa Projesi	Elbit System Ltd. (İsrail) firması	17.04.2003	2008	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı
İnsansız Hava Aracı Projesi	IUP (İsrail) firması	31.08.2005	2012	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, Öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, Teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Stinger Projesi	EADS LFK (Lenkflugkörpersysteme) GMBH (Almanya) firması	27.07.2005	2008	Türkiye'den yapılacak öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Deniz Karakol Uçağı (Meltem III) Projesi	ALENIA Aeronautica S.P.A. (İtalya) firması	20.04.2006	2016	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
İlave Sahil Güvenlik Helikopteri (Martı II) Projesi	Agusta Westland (İtalya) firması	09.08.2005	2013	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, Teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Uzun Ufuk Projesi	Thales Nederland B.V. (Hollanda) firması	01.02.2004	2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı, Öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı, Teknolojik işbirliği, ar-ge ve/veya yatırım
Cougar Helikopteri Depo Seviyesi Bakım Projesi	Gate Elektronik San. ve Tic. A.Ş. (Türkiye) firması	10.08.2004	2009	Türkiye'den yapılacak savunma ürün ve hizmet ihracatı ve öncelikli ürünler listesinde yer alan sanayi ürünleri ihracatı

4.1. Offset Başarı Örnekleri ve İhracatlarında Offsetin Payı

Türk Uçak Sanayi A.Ş. (TUSAŞ), General Dynamics firmasının F-16 projesindeki offset yükümlülüğü kapsamında 1984'de Ankara'da kurulmuştur. Türkiye'nin hava aracı tasarım ve üretim merkezidir. 2009 yılı ihracatı 180 milyon dolardır. İhracatta offsetin payı %80'dir.

TEI Tusaş Motor Sanayii A.Ş., General Dynamics firmasının F-16 projesindeki offset yükümlülüğü kapsamında 1985'de Eskişehir'de kurulmuştur. Türkiye'nin uçak motoru tasarım ve üretim merkezidir. 2009 yılı ihracatı 74 milyon dolardır. İhracatta offsetin payı %50'dir.

Alp Havacılık, Sikorsky firmasının helikopter projesindeki offset yükümlülüğü kapsamında 1998'de Eskişehir'de kurulmuştur. Uçuş kritik uçak ve helikopter parçaları üretimi yapmaktadır. 2009 yılı ihracatı 32 milyon dolardır ve ihracatta offsetin payı %95'dir.

FNSS Savunma Sistemleri A.Ş., zırhlı muharebe aracı ve zırhlı personel taşıyıcı üretimi yapmaktadır. 2009 yılı ihracatı 137 milyon dolardır ve ihracatta offsetin payı %100'dür.

YONCA-ONUK, Alman HDW firmasının offset yükümlülüğü kapsamında, özgün devriye botu üretimi yapmaktadır. 2009 yılı ihracatı 8 milyon dolar ve ihracatta offsetin payı %75'dir (SSM, 2011).

Offset ile kazanılan teknoloji sayesinde başlatılan yurtiçi projeler ise şunlardır: Milli tank geliştirme, MİLGEM Korvet Geliştirme, Türk İnsansız Hava Araçları, C-130 Modernizasyonu, Göktürk Gözlem Uydusu, Milli Torpido Geliştirme, Simülörler, Milli Piyade Tüfeği.

4.2. Offset, KOBİ'ler ve Başarı Örnekleri

Offset sayesinde KOBİ'ler şu şekilde desteklenmektedir:

- KOBİ'lerin savunma sanayinde görev almaları için desteklenmeleri,
- Sözleşme bedelinin en az %20'si oranında, işin, KOBİ'lere verilmesi şartı,
- KOBİ'lerin offset kanalıyla yapacağı ihracatın yüksek katsayı ile özendirilmesi,

KOBİ başarı örneklerinden birkaç tanesi şunlardır:

- Meteksan Savunma-Cyberpark (Mili-metre Dalga Radar Teknolojileri Geliştirme, Deniz Harp Oyunu Simülasyonu, Helikopter Engel Tespit Sistemi).
- C2 TECH- GEBZE TEKNOKENT (AYSEK(Frekans Atlamalı Modem), Satıhta Konuşlu Aktif Hava Savunma Harekatının Modellenmesi ve Simülasyonu).
- Küçükpazarlı A.Ş.-Sincan 1. OSB (2001 yılından beri TAİ A.Ş.'nin tedarikçisi, Boeing 737 modelinin 160'dan fazla alüminyum, titanyum, paslanmaz

çelik ve sertleştirilmiş çelik parçalarının beş eksenli talaşlı imalatı, Augusta Helikopterin kritik gövde parçalarının talaşlı imalatı).

- SDT A.Ş.-ODTÜ TEKNOKENT (SAR Teknolojileri Geliştirme Görüntü Analizi ve Otomatik Hedef Tanıma, Milimetre Dalga Radar Teknolojileri Geliştirme).
- BİTES- ODTÜ TEKNOKENT (HEL-SİMBTES_S*70A 28D/DSAK ve S70*B Helikopterleri Bilgisayar Tabanlı Eğitim Sistemi) (SSM, 2011).

4.3. Türkiye’de Diğer Sektörlerden Offset Uygulama Örnekleri

3G LİSANS İHALESİ – ARGE YÜKÜMLÜLÜĞÜ:

Çin Huawei Firması: 3G ihalesindeki %40 oranında yatırım yapma koşulunu yerine getirmek üzere 350 Türk mühendisin çalışacağı yeni AR-GE merkezini İstanbul’da açtı (Şubat 2010).

Fransız Amerikan Alcatel-Lucent Firması: Dünya çapındaki en yeni ARGE merkezini İstanbul’da açtı. Firma bu proje ile teknoloji ihracını artırmayı hedefliyor (Mart 2010).

İsveç Ericsson Firması: İTÜ Maslak Yerleşkesi’ndeki 194 mühendisle hizmet verecek olan ARGE merkezi açtı (Nisan 2010).

MARMARAY PROJESİ-VAGON ÜRETİMİ:

MARMARAY ihalesini kazanan Güney Koreli Eurotem firması projede kullanılacak 440 adet demiryolu aracını, Türkiye Vagon Fabrikaları (TÜVASAŞ)’ın Adapazarı’ndaki fabrikasında birlikte üretecektir (Şubat 2010).

THY YOLCU UÇAĞI ALIMI-OFFSET:

THY’nın Airbus firmasından sipariş verdiği 30 adet A320 serisi uçağın offsetine karşılık, TUSAŞ’a 140 milyon dolarlık üretim işi alındı (Ekim, 2009) (SSM, 2011).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, stratejik açıdan çok kritik ve önemli bir konumda olduğundan, bölgede istikrarlı ve güçlü bir ülke olma durumundadır. Bu zorunluluk, Türkiye’nin dünyada savunma alanında önemli bir ithalatçı olması sonucunu doğurmaktadır. Sözkonusu dış alımların ülke ekonomisine olan yükünü hafifletmek için savunma sektöründe offset uygulamalarına yer verilmektedir. SSM’nin yürüttüğü projeler kapsamında elde edilen offset taahhütleri neticesinde önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Türkiye’de offset uygulamalarına yer verilen tek sektör savunma sektörüdür. Ancak diğer sektörlerde yer alan kamu kurumları tarafından da her yıl büyük miktarlarda dış alımlar yapılmaktadır. Fakat bu alımlarda herhangi bir karşılıklı ticaret

ya da offset mekanizması uygulanmadığından ülkenin ödemeler dengesinde büyük açıklar meydana gelmektedir. Oluşan sözkonusu açığı azaltmak için, Türkiye karşılıklı ticaret uygulamaları konusunda büyük çaplı dış alımlar yapan bütün kamu kurumlarını içine alacak bir strateji geliştirmelidir.

Türkiye’de sivil alımlarda da karşılıklı ticaret ve offset uygulamalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Baraj, havaalanı,

köprü, otoyol, metro gibi büyük altyapı projeleri, telekomünikasyon, inşaat ve sağlık gibi sektörler offset uygulamalarına son derece elverişli sektörlerdir. Bu sektörlerde faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşlarının uluslararası ihalelerle yaptıkları dış alımlar ve yatırımlarda başlatacakları offset uygulamaları ile, kullanılan döviz kaynaklarının bir kısmının yeni teknolojiler, yeni ihracat olanakları, kalifiye işgücü, gelişmiş eğitim olanakları gibi kazanımlar olarak geri dönmesi sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Avşar, Hüseyin (2006). *Dış Ticaretin Geliştirilmesi Açısından Karşılıklı Ticaret İşlemleri ve Offset Uygulamaları*. Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi. Ağustos. Ankara

Balu, N. ve Norfadilah (2002). “Countertrade: The Malaysian Experience”. *Oil Palm Industry Economic Journal*. V.2, s.47

Bell, Jonathan (1988). *The Complete Guide to Countertrade and Offset in South East Asia, China and the Far East*. COI Ltd. Publications. s. 236

Countertrade&Offset (CTO) (2005). *The Offset Guidelines Quarterly Bulletin*. London

Kılıç, Hüseyin (2007). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvikinde Offset Uygulamaları*. Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi. Ankara

Madooh, Mazen (2006). *Changes in the Kuwait Offset Programme Following its Reactivation*. International Offsets and Industrial Co-operation. SMi, London, March. s.1

Pellay, Stephan (1983). *Trade by Exchange*. Development Forum Business Edition. October. s.1

Pilli, Gökür (1993). *Dünya Siyasi Konjktüründeki Değişimler Paralelinde Türkiye'nin Offset Uygulamalarında Yeni Yak-*

laşımlar. T.C. Milli Savunma Bakanlığı Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi. Ankara

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) Web Sitesi, <http://www.ssm.gov.tr>

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) (2003). http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SSM_OFFSET_YONERGESI_2003.pdf (Erişim Tarihi:06.02. 2012)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) (2010). “SSM Faaliyet Raporu 2009” <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2009%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi:10.01.2011)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) (2010). http://www.ssm.gov.tr/.../SKO_TAAHHUDU_BULUNAN_FIRMLAR.pdf (Erişim Tarihi: 26.01.2011)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) (2010). [http://www2.ssm.gov.tr/.../tr/.../offset/Devam eden Offset Anlasmaları.doc](http://www2.ssm.gov.tr/.../tr/.../offset/Devam%20eden%20Offset%20Anlasmaları.doc) (ErişimTarihi: 25.01.2011)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) (2011)

http://www.akip.org.tr/files/yk_izmir_2011/AKIP_OFFSET_SUNUMU.pdf (ErişimTarihi: 06.02.2012)

Soucek, Oldrich (2006). *Czech Republic Policy and Experience*. International Offsets and Industrial Co-operation. SMi, London. March

Stockholm International Peace Research Institute (2006). *SIPRI Yearbook*. Solna. Oxford University Press

Taal, Pieter (2005). *Setting Objectives for Your Offset Policy*. International Offsets&Industrial Cooperation. SMI, London

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2009). “Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2008”. Türkiye Savunma Sanayi Meclisi. *TOBB Yayın*. Sıra No: 2009/95

TÜSİAD (1999). *Türk Savunma Sanayisininde Offset Uygulamaları*. İstanbul, s.98

Wright, R. Joseph (1988). *Report on Offsets in Military Exports*. Executive Office of the President. Office of Management and Budget. December

ÖZET

Futbol Kulüplerinin Sportif Performansları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de hisse senetleri İstanbul Menkul Kıymetler Borsası İMKB’de işlem gören 4 büyük takımın -Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor-Türkiye süper ligindeki maç sonuçlarına göre galibiyet, mağlubiyet ve beraberlik durumlarının takımların hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada sadece takımların süper ligde elde ettikleri sonuçların ilgili takımlara ait hisse senedi fiyatları üzerinde etkisi incelenmiştir. Analize dahil edilen takımlardan Beşiktaş 15.02.02 tarihinde, Fenerbahçe 18.02.04 tarihinde, Galatasaray 20.02.02 tarihinde ve Trabzonspor 15.04.05 tarihinde halka arz edilerek İMKB’de işlem görmeye başlamıştır. Hisse senedinin halka arz edildiği tarihten başlayıp 2009-2010 futbol sezonunun sonuna kadar olan dönemi kapsayan hisse senedi fiyatları ve maç sonuçları veri olarak analize dahil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe’nin galibiyetlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu, mağlubiyet ve beraberliğin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Diğer üç takımın aksine Trabzonspor’da ise takımın ligde elde ettiği hiçbir sonucun hisse senedinin fiyatı üzerinde etkili olmadığı görülmüştür.

JEL Sınıflaması: G11, G12, A11, C58

Anahtar Kelimeler: Futbol Kulübü, Hisse Senedi Fiyatları, Spor Ekonomisi

ABSTRACT

The Analysis of the Relationship Between Sportive Performances of the Football Teams and their Stock Returns: The Turkish Case

The purpose of this study is to find out if the four big football teams’ –Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe and Trabzonspor- wins, losses or deuces in the Turkish super league have an effect on the teams’ stock prices transacted on the İstanbul Stock Exchange or not. Only the effects of super league results on the teams’ stock prices are investigated. Among the teams which are analysed, Beşiktaş was offered to the public on 15.02.02, Fenerbahçe on 18.02.04, Galatasaray on 20.02.02 and Trabzonspor on 15.04.05. and have started transactions in the İstanbul Stock Exchange (ISE). The stock prices which started with the public offering of the stock and the match results that covered the whole period until the end of 2009-2010 football season were used as data for the analysis. According to the findings, Beşiktaş’s, Galatasaray’s and Fenerbahçe’s wins have a statistically significant positive effect on their stock prices but losses and deuces do not have any significant effect. Contrary to the other three teams, none of the match results of Trabzonspor on the super league have a significant effect on the stock price of this team.

JEL Classification: G11, G12, A11, C58

Keywords: Football Club, Stock Prices, Sport Economics

Futbol Kulüplerinin Sportif Performansları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği

Yrd. Doç. Dr. Fatih Temizel *

Yrd. Doç. Dr. Erkan Özata**

Yrd. Doç. Dr. Ethem Esen***

İRİŞ

Günümüzde takım sporlarından özellikle futbola olan kitlesel ilgi büyük ölçüde artmıştır. Buna bağlı olarak, bu spor dalındaki izleyici sayısının artması, futbol ekonomisi üzerine yapılan akademik çalışmaların da giderek artmasına neden olmaktadır. Futbol ekonomisi üzerine tarihsel süreç içerisinde yapılan çalışmalarda, futbolun doğduğu yer olan İngiltere'nin Premier Lig'i üzerine yapılan çalışmalar önemli bir

yer tutmaktadır. Bu süreç içerisinde 1970 ve 1980'lerde futbol ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların yoğunluğu, genel olarak futbol maçlarına katılım talebini belirlemek üzerinedir. Daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalar ise, futbol kulüpleri arasında transfer olan oyuncuların transfer ücretlerinin oluşumu ve ödenmesi; yurtiçinde ve Avrupa çapında oluşturulan rekabetçi ulusal liglerin ve Şampiyonlar Ligi'nin yapısı ve sonuçları; futbol antrenörlerinin ve menajerlerinin performansları ve iş güvenlikleri; futbolun emek piyasasındaki siyahi oyunculara karşı olan ayrımcılık üzerinedir (Dobson ve Goddard, 2001, s.11). Günümüzde ise finansal sistemin gelişimine paralel olarak çok büyük bir endüstri haline

* Anadolu Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü
ftemizel@anadolu.edu.tr

** Anadolu Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
eozata@anadolu.edu.tr

*** Anadolu Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
etheme@anadolu.edu.tr

gelen futbol ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların yönü, şirketleşen futbol takımlarının piyasa değerleri üzerine odaklanmıştır. Bu aşamada özellikle şirketleşen futbol takımlarının sportif sonuçlarının, takımların hisse senetleri üzerindeki etkisi araştırılmaya başlanmıştır. Türkiye akademik çerçevedeki bu gelişmeleri belirli bir gecikme ile takip etmektedir.

Türkiye’de hızla büyümekte olan bir spor endüstrisi bulunmaktadır. Bilet satışlarından yayın haklarına, reklam gelirlerinden spor malzemelerine kadar uzanan ve çeşitliliği artmakta olan ürünlerin odak noktasında spor kulüpleri tarafından kurulan spor işletmeleri yer almaktadır. Spor işletmelerinin oluşturduğu endüstri, parasal büyüklük bakımından demir-çelik gibi geleneksel endüstriler ile boy ölçüşür hale gelmiştir. Mevcut büyüklükleri ve taşıdığı potansiyel dikkate alındığında, spor işletmelerinin hızla profesyonelleşmesi kaçınılmazdır. Profesyonel yönetimlerin beraberce kurumsallaşmayı, büyümeyi ve büyümenin sağlayacağı finansman kolaylıklarını getirmesi beklenmektedir.

Hızla büyüyen spor endüstrisinin, işletmecilik kurallarına uygun biçimde profesyoneller tarafından yönetimi gereği ilgili çevreler tarafından da kabul görmektedir. Buna karşın endüstrinin esas aktörleri olan spor işletmeleri gelişme aşamasında yer almaktadır (Devecioğlu, 2005, s.7). Spor kulüpleri ve federasyonları, mevcut yapılarını değişen koşullara ve ekonominin kuralları-

na göre planlamak zorunluluğu duymaktadır. Bu nedenle ekonomik kuralları kabul etmek ve bu alanda yapısal değişikliklere gitmek ile beraber, spor endüstrinin odaklandığı konulardan biri de şirketleşme olmuştur (Devecioğlu, 2004, s.12).

Genelde sportif faaliyetlerin özelde ise futbolun endüstriyel süreç içine girmesiyle birlikte, futbol kulüplerinin şirketleşmede ön aldıkları görülmektedir. Aslında bu gelişme, sporun geçirdiği yapısal değişimin de bir göstergesidir. Çünkü spora ilişkin tüm öğelerin nitelik ve niceliksel gelişimi, spor kulüplerini şirketleşmeye zorlamaktadır. Anılan gelişmeler spor endüstrisinde önde gelen bir konuma sahip olması nedeniyle futbolda daha belirgindir. Futbol kulüplerinin gelişen endüstriyel futbol piyasasında daha etkin aktörler olabilmeleri, onların bu piyasadan daha fazla pay alabilmelerine bağlıdır. Rekabetçi piyasa, kulüpleri yeni gelir kaynakları geliştirmeye yöneltmektedir. Bu amaçla kulüpler daha uzun vadeli ve daha düşük maliyetli fonları sağlayabilmek için sermaye piyasalarına açılmaktadır. Sermaye piyasalarına yönelen kulüpler aynı zamanda futbolun endüstriyel gelişimine uygun kurumsal yapıyı da oluşturma süreçlerini bu şekilde başlatmış olmaktadır. Kulüpler bir yandan sermaye piyasalarından fon temin ederken; diğer yandan kurumsallaşarak, profesyonelleşme yolunda ilerlemektedir. Dernek şeklinde örgütlenmiş futbol kulüpleri, profesyonel futbol faaliyetlerini şirketleşerek devam ettire-

bilme olanağına sahip olurken; bu yapılanma ile finansal sistemden kredi temininde de bazı olanaklara kavuşmaktadır. Özellikle halka arz olunan Futbol A.Ş.'lerin hisse senetlerinin rehni karşılığında ya da bu şirketlerin yılsonunda dağıtacakları temettü ödemeleri karşılığında finansman sağlanması bu kapsamda değerlendirilmektedir¹.

Futbol kulüpleri için halka açılma, şirketleşmenin bir sonucu değil, sadece şirketleştikten sonra genel kurulca onay verilmesi durumunda uygulanabilecek bir alternatif finansman tekniğidir. Halen Avrupa'da sayısı otuz dokuza ulaşan halka açık futbol kulübünün bulunması, gelişmelerin bu yönde olduğunu göstermektedir. Bu noktada İngiliz kulüplerinin diğer Avrupa ülkelerindeki kulüplere bir model oluşturduğu gözlenmektedir. Halka arz konusunda Avrupa'nın en başarılı kulübü olarak gösterilen Manchester United diğer kulüplere bu konuda örnek oluşturmaktadır (Devecioğlu-Çoban, 2003, s.4).

Futbol, günümüzde yalnızca sahada oyuncular tarafından oynanan bir oyun olmaktan çıkmıştır. Teknik boyutunun yanı sıra medyatik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve finansal olmak üzere çok boyutlu bir yapı kazanmıştır. Küresel ölçekte gerçekleşen bu dönüşümden Türk futbolu da kendi payına düşeni almıştır. Büyüyen bir yapının diğer ekonomik birimlerde olduğu gibi ekonominin ve işletmenin kurallarına uygun olarak yönetilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Türk Futbolu da bugün bu ku-

rallara uyma yolunda ilerlemektedir. Yukarıda sözü edilen işletmecilik ilkelerine uygun yönetim gereğinin bir sonucu olarak, futbol kulüpleri finansal piyasalar ile işbirliği yapmaktadır. Finansal piyasalar ile işbirliği örneklerinin en dikkate değer olanlarından bir tanesi sermaye piyasalarından yararlanmaktır. Bu çalışmada da hisse senetleri sermaye piyasalarında işlem gören futbol kulüplerine ait spor işletmelerinin sportif başarıları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki incelenmektedir.

LİTERATÜR

Şirketleşen spor kulüpleri, sportif anlamdaki rekabetlerini ticari olarak da sürdürmektedir. Ticari anlamda yürütülen finans organizasyonları, spor kulüplerinin rekabet potansiyelini artırarak başarılı olmalarına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ayrıca spor kulüplerinin, sportif anlamdaki başarıları incelendiğinde ekonomik anlamdaki gelişimlerine de katkıda bulunduğu görülmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de son yıllarda spor kurum ve kuruluşlarının yaşamış olduğu bu finans hareketleri ve rekabet, halka arz gerçekleştiren spor kulüplerinin borsada işlem görmesiyle ilgi çekici bir noktaya gelmiştir (Devecioğlu, 2004, s.13).

Dünyada ve Türkiye'de spor kulüplerine ait şirketler, hisse senetlerini halka arz etmekle alternatif finansman yöntemlerine göre daha düşük maliyetle ve uzun vadeli

¹ http://www.fesam.org/sur_makale.php?kod=2&url=uzman/ta024.htm (02 Eylül 2009 tarihinde erişildi).

bir kaynağı kullanmaktadır. Ayrıca kulüpler halka açıldıktan ve hisse senetleri borsada işlem görmeye başladıktan sonra da hisse senetlerini teminat göstererek kredi kullanabilme, borç senedi ihraç edebilme imkanlarından yararlanmak suretiyle finansman sağlayabilmektedir. Bu çerçevede halka açılarak, hisse senetlerinin menkul kıymet borsasında işlem görmesini sağlayan kulüpler, sermaye piyasasının denetim mekanizmaları sayesinde kurumsallaşma süreçlerini hızlandırmakta ve modern yönetim tekniklerine daha kısa sürede kavuşabilmektedir. Borsa şirketi olarak sermaye piyasasından kaynak temin etmek, kulüplerin kaynak problemlerinin çözümüne son yıllarda artarak katkı sağlamaktadır (Devecioğlu-Çoban, 2003, s.9).

Hisse senetlerinin çok sayıda ve önceden bilinmeyen yatırımcılara çağrı ve ilan yoluyla satışı olarak tanımlanan Halka Arz çok boyutlu faydalar sağlamaktadır. Söz konusu faydalar spor işletmeleri için Finansman Sağlamak, Likidite Sağlamak, Yurtiçi ve Yurtdışı Yaygın Tanıtım, Kurumsallaşma, İkincil Halka Arz İmkânı şeklinde sıralanabilir (Çoşkun, 2008, s. 287-288).

İşletmeler büyüdükçe finansal yönetim önem kazanmaktadır. Finansal yönetimde etkinlik düzeyinin artması aynı zamanda ölçek ekonomisinin getirilerinden yararlanılmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle işletmelerin piyasa değerini en yüksek düzeye çıkarmak sorumluluğundaki fi-

nans yöneticilerinin, hisse senedi getirilerini etkileyen faktörleri yakından izlemesi önem kazanmaktadır. Böylece finans departmanı aynı zamanda yatırımcı ilişkileri yönetimi ile finansal paydaşlara dönük beklenti yönetimini de gerçekleştirebilme imkanı elde etmektedir. Uluslar arası alanda bu nedenle spor kulüplerinin hisse senedi getirileri ile sportif başarıları arasındaki ilişkinin konu edildiği çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmına aşağıda yer verilmiştir.

Edmans, Garcia, ve Norli (2007) tarafından yapılan araştırmada, yatırımcının ruh halindeki değişiklikler ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ocak 1973 – Aralık 2004 dönemini kapsayan çalışmada, Dünya Kupasında ve başlıca kıtasal kupalarda (Avrupa Şampiyonası, Kupa Amerika ve Asya Kupası gibi) oynanan uluslararası futbol maç sonuçları incelenmiştir. Çalışmada, yatırımcının ruh hali ile ilgili değişken olarak maç sonuçları kullanılmıştır. Özellikle kaybedilen maçlar sırasında getirilerin dikkat çekici biçimde düştüğü gözlenmiştir. Bu etkinin piyasa değeri düşük hisselerde ve önemli maçlarda daha belirgin olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Devecioğlu (2004) ise çalışmasında Türkiye’de Halka arz edilen spor kulüplerinin sportif başarıları ile piyasa değerleri arasındaki ilişki olup olmadığını araştırmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye profesyonel süper liginde faaliyet gösteren her iki kulü-

bün 2002-2003 futbol sezonundaki sportif başarıları, Türkiye Futbol Federasyonu'nun resmi sonuçları ile bu kulüplere bağlı şirketlerin piyasa değerleri, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının verileri ışığında Finnet 2000 Borsa analiz programında değerlendirilerek anlamlı bulunan sonuçlar tablolar halinde gösterilmiştir.

Pinnuck ve Potter (2006) çalışmasında ise Avusturya futbol liginde 1993-2002 dönemi boyunca kulüplerin finansal performanslarını etkileyen faktörler incelenmiştir. Çalışmada sportif başarı ile pazarlama gelirleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına yönelik bulgular elde edilmiştir.

Ashton, Gerrard ve Hudson (2003) çalışmalarında 6 Ocak 1984 – 3 Temmuz 2002 dönemi için, İngiltere'nin milli futbol takımının maç sonuçları ile izleyen iş günündeki FTSE 100 endeksi arasında güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmışlardır.

Benkraiem Louhichi ve Marques (2009), Avrupa'daki borsalarda kote olan futbol kulüplerinin sportif sonuçları ile bu sonuçlara hisse senedi piyasalarının verdiği tepkiyi araştırmıştır. Özellikle de maç sonuçları ile piyasa değerleri ve işlem hacmindeki değişiklikler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada incelenen dönem, 13 Temmuz 2006 ile 10 Temmuz 2007 arasındaki dönemdir. Analizler, maçı izleyen tarihlerde olağandışı getiri ve işlem hacmi hareketliliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Berument, Ceylan ve Ögüt-Eker (2009), 3 Temmuz 1987 – 10 Kasım 2006 dönemi için günlük veri kullanarak Fenerbahçe, Beşiktaş ve Galatasaray futbol takımları tarafından elde edilen sportif başarıların, hisse senedi piyasasındaki getirileri etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Çalışmada, etkinin varlığı ve derecesi ile fanatikklik arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bulgular başarı ile daha yüksek getiriyi ilişkilendirmektedir. Bireysel olarak analiz edildiğinde ilişkinin en kuvvetli olduğu kulübün Beşiktaş olduğu tespit edilmiştir.

Boido ve Fasano (2007) yatırımcı davranışını yönlendiren ve bu yolla fiyatlar üzerinde etkili olan varlık fiyatlamaları ile ilgili anomaliler üzerinde çalışmıştır. Bu kapsamda 2000 yılından bu yana borsada işlem gören İtalyan futbol takımları Roma, Lazio ve Juventus, Ocak 2005'den 2006'ya kadar olan dönem için incelenmiştir. Bu takımların başarıları ile hisse senedi getirileri arasında ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Başarılı maçlar sonrasında ortalama getiriyi aşan getirinin varlığı tespit edilmiştir.

Samagai, Couto ve Caiado'da yapısal eşitlik modelini kullanarak finansal performans, sportif performans ve hisse senedi performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 1995-2007 dönemine ait İngiliz futbol kulüplerinin verileridir. Bulgular güçlü bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir.

Scholtens ve Peenstra (2009) futbol maçlarının hisse senedi performansı üzerine etkisini araştırmıştır. Çalışmada, 2000-2004 döneminde sekiz futbol takımının 1274 ulusal ve uluslar arası maçına ait veriler incelenmiştir. Bulgular, hisse senedi piyasası tepkilerinin özellikle alınan mağlubiyetler karşısında daha belirgin olduğunu göstermektedir. Bir başka dikkat çekici sonuç, uluslararası maç sonuçlarının ulusal maçların sonuçlarından daha belirgin tepkiler verdiği şeklindedir.

Klein, Zwergel ve Heiden (2009), vaka çalışması yaklaşımı ile 1990-2006 dönemi boyunca, futbol maç sonuçları ile belirli ulusal borsa endeks getirileri arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada uygulanan yaklaşımlarla, Ashton vd.(2003) ve Edmans vd.'nin (2007) aksine, belirli bir milli futbol takımının kazanç veya kayıpları ile borsa endeksi arasında herhangi önemli bir bağlantı bulunamamıştır.

Bell vd. (2009), maç sonuçlarının İngiliz futbol kulüplerinin hisse senetleri üzerindeki etkisini, 2000-2001 futbol sezonunun başlangıcından 2007-2008 futbol sezonu sonuna kadar geçen dönem için incelemişlerdir. Çalışmada 19 kulübün verisi kullanılarak, maç sonuçlarının finansal piyasaları etkilediği sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, beklenmeyen maç sonuçlarının, gollerin ve puanların hisse senetlerinin fiyatını önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Bunun yanında, hisse senetleri fiyatlarının, önemli maç sonuçlarından çokça etkilendiğine iliş-

kin olarak ise, sınırlı bir ölçüde destek elde edilmiştir.

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de hisse senetleri İMKB'de işlem gören 4 büyük takımın (Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor) Türkiye liglerindeki maç sonuçlarına göre galibiyet mağlubiyet ve beraberlik durumlarının takımların hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır.

ARAŞTIRMANIN VERİ SETİ

Analize dahil edilen takımlardan Beşiktaş 15.02.02 tarihinde, Fenerbahçe 18.02.04 tarihinde, Galatasaray 20.02.02 tarihinde ve Trabzonspor 15.04.05 tarihinde halka arz edilerek İMKB'de işlem görmeye başlamıştır. Hisse senedinin halka arz edildiği tarihten başlayıp 2009-2010 futbol sezonunun sonuna kadarki dönemi kapsayan hisse senedi fiyatları İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndan temin edilmiştir. Takımların Türkiye liginde elde ettikleri maç sonuçları da halka arz edildikleri tarihten başlamış ve son olarak 2009-2010 futbol sezonu analize dahil edilmiştir. Maç sonuçları Türkiye Futbol Federasyonu'nun resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Maçların oynanmadığı resmi tatiller ile milli maçlar, kötü hava koşulları, sezon arası gibi çeşitli sebeplerden dolayı liglere ara verilen dönemler analize dahil edilmemiştir. Bu kısıtlar altında analizde Beşiktaş için 1318 gözlem, Fenerbahçe için 1030 gözlem, Galatasaray için 1326 gözlem ve Trabzonspor için 827 gözlem kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Hisse senedi fiyatlarını etkileyen ekonomik, sosyal, psikolojik, siyasi ve benzeri birçok faktör belirlenebilir. Sayılabilecek birçok faktör içerisinde en önemlilerinden bir tanesi de takımın sportif başarısıdır. Futbol takımlarının hisse senetlerine yatırım yapan piyasa oyuncuları arasında sadece finansal açıdan en yüksek kâr elde etmek isteyenler değil aynı zamanda takımlarına her alanda destek olmak isteyen taraftarlar da vardır. Sonuçta günümüzde futbol sadece 22 kişiyi ilgilendiren ve 90 dakika süren seyirlik bir olay değil etkileri küresel boyutta hissedilen, içerisinde ekonomiden siyasete birçok faktörü barındıran uluslararası bir endüstriye dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında hafta sonu oynanan maçların ardından, hafta içi işlem görmeye başlayan futbol takımının hisse senedi fiyatı üzerinde hafta sonu elde edilen başarının ya da başarısızlığın etkisi görülebilir.

Bu çalışmada takımın performansının hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla ARIMA modelleri tahmin edilmiş ve bu modellerde kukla değişkenlere yer verilmiştir. Kukla değişkenler sadece 0 ve 1 değeri alan değişkenlerdir ve yapısı gereği niteliksel olan, yani ölçülemeyen; dil, din, ırk, eğitim düzeyi, doğal afetler, savaş gibi niteliksel etkilerin analizinde kullanılır. Çalışmada maç sonucunun hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla 3 tane kukla değişken kullanılmıştır. Bu kukla değişkenlerden D_1 takı-

mın galip gelmesi durumunda 1, diğer durumlarda (mağlubiyet veya beraberlik) 0 değeri alırken, D_2 mağlubiyet durumunda 1 diğer durumlarda 0, D_3 ise beraberlik durumunda 1 diğer durumlarda 0 değeri almaktadır. Kukla değişken tuzağına düşmemek için eşitlikte sabit terim kullanılmadan kukla değişkenlerin tamamına yer verilmiştir.

$$D_1=1 \text{ Galip} \quad D_1=0 \text{ Diğer}$$

$$D_2=1 \text{ Mağlup} \quad D_2=0 \text{ Diğer}$$

$$D_3=1 \text{ Berabere} \quad D_3=0 \text{ Diğer}$$

Tüm zaman serileri bir veri oluşturan süreç tarafından yaratılır. Bu süreç kısaca AR olarak adlandırılan otoregresif süreç olabilir. Burada bağımlı değişkenin t dönemindeki değeri önceki dönem değerleri ve hata terimi tarafından belirlenmektedir. Genel olarak “p. dereceden” bir otoregresif süreç ya da kısaca AR(p) şöyle gösterilebilir:

$$Y_t = m + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + u_t \quad \text{AR(P)}$$

Zaman serilerinin izledikleri bir başka süreç de MA olarak adlandırılan hareketli ortalama sürecidir. Burada ise bağımlı değişkenin t dönemindeki değeri sabit terim, beyaz gürültü hata terimi ve hata teriminin gecikmeli değerlerinin ağırlıklı toplamıdır. Bu süreç zaman içinde hareket eden hata terimlerinin doğrusal bir bileşimidir. q’ uncu dereceden hareketli ortalama sürecinin genel gösterimi şöyledir:

$$Y_t = \mu + u_t + \beta_1 u_{t-1} + \beta_2 u_{t-2} + \dots + \beta_q u_{t-q} \quad \text{MA}(q)$$

Bir zaman serisi hem otoregresif hem de hareketli ortalama özellikleri de taşıyabilir. Genel olarak ARMA(p,q) sürecinde p tane otoregresif ve q tane hareketli ortalama sürecine ait parametre vardır. Genel olarak ARMA(p,q)'da şöyle gösterilir:

$$Y_t = \theta + \alpha_1 Y_{t-1} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + u_t + \beta_1 u_{t-1} + \dots + \beta_q u_{t-q} \quad \text{ARMA}(p,q)$$

AR(p), MA(q) ve ARMA(p,q) süreçleri zaman serisinin durağan olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak çoğu iktisadi zaman serisi durağan değildir. Box Jenkins metodolojisini kullanabilmek için durağan olmayan serinin bir veya daha fazla kez farkı alınarak serinin durağan hale getirilmesi gerekir. Serinin durağan hale gelmesi için kaç kez farkının alınması gerektiğine bütünleşme derecesi denmektedir. Genel olarak I(d) olan bir zaman serisi d kez farkı alındıktan sonra durağan hale gelir ve daha sonra bu seri ARMA(p,q) modelinde kullanılabilir. Bu süreçte de otoregresif bütünleşik hareketli ortalama süreci denir ve genel olarak ARIMA(p,d,q) ile gösterilir.

Analizde bağımlı değişken olarak ilgili takımın hisse senedi fiyatının logaritması kullanılmıştır. Öncelikle birim kök testi ile serinin durağanlığı araştırılmış ve durağan olmayan seriler farkı alınarak durağan hale getirilmiştir. Daha sonra uygun p ve q değerleri belirlenmiş ve takımların perfor-

manslarını temsil eden kukla değişkenler de ilave edilerek ARIMA modeli tahmin edilmiştir. Modellerden elde edilen hata terimleri incelenerek ekonometrik bir sorun olup olmadığı araştırılmıştır. Son olarak uygun modeller belirlendikten sonra elde edilen katsayı tahminleri yorumlanarak sonuç bölümü oluşturulmuştur. Belirtilen kukla değişken tanımlarına göre model, dört takım için ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur. Analizlerde evIEWS 7.0 paket programı kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMPİRİK BULGULARI

Belirlenen model dört takım için ayrı ayrı tahmin edildiğinden sonuçlar her takım için ayrı başlıklar halinde sunulmuş ve sonrasında toplu bir değerlendirme yapılmıştır.

Beşiktaş İçin Analiz Sonuçları

LBJK hisse senedi fiyatının logaritmasını, D(LBJK) ise logaritmasının birinci farkını göstermektedir. Seri düzeyde durağan değilken birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 1 : Geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF (τ) İstatistiği	Olasılık
LBJK	-1,583300	0,4909
D(LBJK)	-33,96185*	0,0000

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 2 : Beşiktaş için ARIMA (2,1,4) Modeli

Bağımlı Değişken : D(LBJT)				
Yöntem: En Küçük Kareler				
Gözlem Sayısı: 1316				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
D ₁	0,004922	0,002321	2,120908*	0,0341
D ₂	-0,007093	0,004047	-1,752641	0,0799
D ₃	-0,002968	0,003818	-0,777226	0,4372
AR(1)	0,318938	0,159983	1,993577*	0,0464
AR(2)	0,672043	0,158925	4,228686*	0,0000
MA(1)	-0,260200	0,160346	-1,622743	0,1049
MA(2)	-0,633779	0,153830	-4,119985*	0,0000
MA(3)	-0,050355	0,028842	-1,745916**	0,0811
MA(4)	-0,061904	0,028840	-2,146487*	0,0320
R ² = 0,20635 log olabilirlik = 1787,243				

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

%10 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

En uygun modelin ARIMA(2, 1, 4) olduğu belirlendikten sonra modelin parametreleri tahmin edilmiştir. % 5 anlam düzeyinde otoregresif ve hareketli ortalama katsayılarının iki tanesi hariç diğerleri anlamlı bulunmuştur. Tahmin edilen modelin uygunluğunun kontrolü için yapılan otokorelasyon ve değişen varyanslılık test sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir. Belli bir gecikmeye kadar otokorelasyon katsayılarının eşanlı olarak sıfıra eşit olup olma-

dıklarının test edilmesi amacıyla Q istatistiği kullanılmıştır. Değişen varyanslılığın araştırılması için ise Breusch Pagan Godfrey testinden yararlanılmıştır.

Elde edilen Q istatistiği değerlerine göre 12 gecikmeye kadar otokorelasyona rastlanmamıştır.

Test sonucuna göre sabit varyansı ifade eden sıfır hipotezi %5 anlam düzeyinde reddedilememektedir. Dolayısıyla değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 3 : Otokorelasyon Testi Sonuçları

Gözlem Sayısı: 1316 Q istatistiği olasılıkları 6 ARMA terimi için ayarlanmıştır					
Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon	AC	PAC	Q istatistiği	Olasılık
		1 -0,005	-0,005	0,0380	
		2 -0,004	-0,004	0,0624	
		3 -0,008	-0,008	0,1369	
		4 0,015	0,015	0,4393	
		5 0,023	0,023	1,1253	
		6 0,010	0,011	1,2653	
		7 0,000	0,001	1,2654	0,261
		8 -0,009	-0,009	1,3768	0,502
		9 -0,012	-0,013	1,5688	0,666
		10 -0,017	-0,019	1,9741	0,741
		11 -0,009	-0,009	2,0708	0,839
		12 -0,053	-0,054	5,8456	0,441

Tablo 4 : Breusch Pagan Godfrey Değişen Varyanslılık Testi Sonuçları

Gözlem sayısı (n) x R ²	3.801994
Olasılık Ki kare	0.1494

Beşiktaş'ın ligde elde ettiği sonuçların hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla 1316 tane gözlem kullanılmıştır. Analiz sonucunda galibiyet durumunu temsil eden D₁ kukla değişkenine ait katsayının hesaplanan t istatistiği % 5 anlam düzeyindeki tablo kritik değerinden büyük olduğundan değişkenin anlamsızlığını belirten sıfır hipotezi reddedilerek takımın galibiyetinin hisse senedi fiyatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen

sonuçlara göre, mağlubiyetin ve beraberliğin ise hisse senedi fiyatı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı gözlenmiştir.

Fenerbahçe İçin Analiz Sonuçları

Fenerbahçe hisse senetlerine ait zaman serisinin durağanlığı ADF birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. LFB hisse senedi fiyatının logaritmasını, D(LFB) ise logaritmasının birinci farkını göstermektedir. Seri düzeyde du-

Tablo 5 : ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF (τ) İstatistiği	Olasılık
LFB	-1,032169	0,7435
D(LFB)	-19,05300*	0,0000

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 6 : Fenerbahçe için ARIMA (1,1,3) modeli

Bağımlı Değişken : D (LFB)				
Yöntem: En Küçük Kareler				
Gözlem Sayısı: 1029				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
D ₁	0,003288	0,001435	2,290808*	0,0222
D ₂	-0,003360	0,002845	-1,180936	0,2379
D ₃	-0,000608	0,002588	-0,234741	0,8145
AR(1)	-0,592855	0,197390	-3,003470*	0,0027
MA(1)	0,709410	0,199187	3,561534*	0,0004
MA(2)	0,169696	0,043886	3,866778*	0,0001
MA(3)	0,084576	0,034558	2,447367*	0,0146
R ² = 0,36207		log olabilirlik = 2120,963		

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

rağın değilken birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Fenerbahçe hisse senetleri için uygun ARIMA modelinin ARIMA (1,1,3) olduğu belirlenmiştir. Buna göre parametre tahminleri Tablo 6'da gösterilmektedir.

En uygun modelin ARIMA(1,1,3) olduğu belirlendikten sonra modelin parametreleri tahmin edilmiştir. % 5 anlam düzeyinde otoregresif ve hareketli ortalama katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur. Tahmin edilen modelin uygunluğunun kontrolü için yapılan otokorelasyon ve değişen varyanslılık test sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'de verilmiştir. Belli bir gecikmeye kadar

otokorelasyon katsayılarının eşanlı olarak sifıra eşit olup olmadıklarının test edilmesi amacıyla Q istatistiği kullanılmıştır. Değişen varyanslılığın araştırılması için ise Breusch Pagan Godfrey testinden yararlanılmıştır.

Korelogram çizimleri ve Q istatistiğinin değerleri incelendiğinde 12 gecikmeye kadar otokorelasyona rastlanmamıştır.

Test sonucuna göre sabit varyansı ifade eden sıfır hipotezi %5 anlam düzeyinde reddedilememektedir. Dolayısıyla değişen varyans sorunu yoktur.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre kulla değişkenlere ait katsayılarından sadece ga-

Tablo 7 : Otokorelasyon Testi Sonuçları

Gözlem Sayısı: 1029 Q istatistiği olasılıkları 4 ARMA terimi için ayarlanmıştır					
Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon	AC	PAC	Q istatistiği	Olasılık
		1 0,001	0,001	0,0017	
		2 0,005	0,005	0,0324	
		3 0,016	0,016	0,3082	
		4 0,033	0,033	1,4600	
		5 0,015	0,015	1,7057	0,192
		6 -0,045	-0,046	3,8236	0,148
		7 -0,055	-0,056	6,9572	0,073
		8 0,001	-0,000	6,9579	0,138
		9 -0,009	-0,008	7,0420	0,218
		10 -0,067	-0,063	11,698	0,069
		11 -0,018	-0,013	12,044	0,099
		12 -0,010	-0,010	12,156	0,144

Tablo 8 : Breusch Pagan Godfrey Değişen Varyanslılık Testi Sonuçları

Gözlem sayısı (n) x R ²	2.960397
Olasılık Ki kare	0.2276

libiyeti temsil eden D_1 e ait katsayının hesaplanan t istatistiği tablo kritik değerinden büyük çıktığından, anlamlı bulunmuştur. Yani Fenerbahçe'nin ligde elde ettiği galibiyetin IMKB'de işlem gören hisse senedi üzerinde anlamlı pozitif etkisi vardır. Ancak mağlubiyet ve beraberlik durumlarını temsil eden D_2 ve D_3 kukla değişkenlerinin hesaplanan katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığından takımın mağlup olmasının veya berabere kalmasının hisse

senedi fiyatını etkilemediği söylenebilir. Mağlubiyetin ve beraberliğin hisse senedi üzerinde negatif etkisi bulunmasına rağmen bu etkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Galatasaray İçin Analiz Sonuçları

Galatasaray hisse senetlerine ait zaman serisinin durağanlığı ADF birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur. LGS hisse senedi fiyatının logaritmasını, $D(LGS)$ ise logaritmasının birinci farkını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre seri düzeyde birim kök içermesine rağmen birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Model tahmininde serinin birinci farkı kullanılmıştır.

Tablo 9 : ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF (τ) İstatistiği	Olasılık
LGS	-1,062033	0,7325
D(LGS)	-37,56447*	0,0000

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

Galatasaray hisse senetleri için uygun ARIMA modelinin ARIMA (2,1,2) olduğu belirlenmiştir. Buna göre parametre tahminleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

En uygun modelin ARIMA(2,1,2) olduğu belirlendikten sonra modelin parametre-

leri tahmin edilmiştir. % 5 anlam düzeyinde otoregresif ve hareketli ortalama katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur. Tahmin edilen modelin uygunluğunun kontrolü için yapılan otokorelasyon ve değişen varyanslılık test sonuçları Tablo 11 ve Tablo 12'de verilmiştir.

Korelogram çizimleri ve Q istatistiğinin değerleri incelendiğinde 12 gecikmeye kadar otokorelasyona rastlanmamıştır.

Test sonucuna göre sabit varyansı ifade eden sıfır hipotezi %5 anlam düzeyinde reddedilememektedir. Dolayısıyla değişen varyans sorunu yoktur.

Tablo 10 : Galatasaray için ARIMA (2,1,2) Modeli

Bağımlı Değişken : D (LGS)				
Yöntem: En Küçük Kareler				
Gözlem Sayısı: 1324				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
D ₁	0,003200	0,001278	2,504449*	0,0124
D ₂	-0,004532	0,002369	-1,912795	0,0560
D ₃	0,002100	0,002169	0,968152	0,3331
AR(1)	1,118536	0,136210	8,211825*	0,0000
AR(2)	-0,749389	0,109191	-6,863099*	0,0000
MA(1)	-1,151928	0,134927	-8,537415*	0,0000
MA(2)	0,760810	0,110786	6,867376*	0,0000
R ² = 0,15862		log olabilirlik = 2464,181		

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 11 : Otokorelasyon Testi Sonuçları

Gözlem Sayısı: 1324 Q istatistiği olasılıkları 4 ARMA terimi için ayarlanmıştır					
Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon	AC	PAC	Q istatistiği	Olasılık
		1 -0,010	-0,010	0,1217	
		2 0,012	0,011	0,2975	
		3 -0,030	-0,030	1,4865	
		4 0,015	0,015	1,8006	
		5 0,016	0,017	2,1318	0,144
		6 -0,025	-0,026	2,9974	0,223
		7 -0,012	-0,012	3,1832	0,364
		8 0,003	0,004	3,1939	0,526
		9 0,033	0,031	4,6488	0,460
		10 0,002	0,002	4,6546	0,589
		11 0,012	0,013	4,8482	0,678
		12 -0,070	-0,068	11,343	0,183

Tablo 12 : Breusch Pagan Godfrey Değişen Varyanslılık Testi Sonuçları

Gözlem sayısı (n) x R ²	3.185294
Olasılık Ki kare	0.2034

Bu sonuçlara göre takımın ligdeki başarısı yani galibiyeti, hisse senedi fiyatı üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahipken, mağlubiyet durumunda ortaya çıkan negatif etki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Benzer şekilde takımın ligde elde ettiği beraberliğin de hisse senedi üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Trabzonspor İçin Analiz Sonuçları

Trabzonspor hisse senetlerine ait zaman serisinin durağanlığı ADF birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 13'te su-

nulmuştur. LTRB hisse senedi fiyatının logaritmasını, D(LTRB) ise logaritmasının birinci farkını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre seri düzeyde birim kök içermesine rağmen birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Model tahmininde serinin birinci farkı kullanılmıştır.

Trabzonspor hisse senetleri için uygun ARIMA modelinin ARIMA (0,1,4) olduğu belirlenmiştir. Buna göre parametre tahminleri Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 13 : ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF (τ) İstatistiği	Olasılık
LTRB	-1,354861	0,6054
D(LGS)	-23,69946*	0,0000

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 14 : Trabzonspor için ARIMA (0,1,4) modeli

Bağımlı Değişken : D (LTRB)				
Yöntem: En Küçük Kareler				
Gözlem Sayısı: 827				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t istatistiği	Olasılık
D ₁	0,001418	0,001683	0,842961	0,3995
D ₂	-0,000190	0,002089	-0,091117	0,9274
D ₃	0,001497	0,002407	0,621721	0,5343
MA(1)	0,189924	0,034789	5,459250*	0,0000
MA(2)	0,089861	0,035436	2,535864*	0,0114
MA(3)	-0,053089	0,035460	-1,497146	0,1347
MA(4)	-0,094505	0,034885	-2,709005*	0,0069
R ² = 0,49058		log olabilirlik = 1759,435		

*%5 anlam düzeyinde anlamlı test istatistiklerini göstermektedir.

En uygun modelin ARIMA(0,1,4) olduğu belirlendikten sonra modelin parametreleri tahmin edilmiştir. % 5 anlam düzeyinde hareketli ortalama katsayılarından birisi haricindekiler anlamlı bulunmuştur. Tahmin edilen modelin uygunluğunun kontrolü için yapılan otokorelasyon ve değişen varyanslılık test sonuçları Tablo 15 ve Tablo 16’da sunulmuştur.

Korelogram çizimleri ve Q istatistiğinin değerleri incelendiğinde 12 gecikmeye kadar otokorelasyona rastlanmamıştır.

Test sonucuna göre olasılık değeri anlam düzeyi olan %5’ten büyük olduğundan sabit varyansı ifade eden sıfır hipotezi red-

dedilememektedir. Dolayısıyla değişen varyans sorunu yoktur. Model herhangi bir ekonometrik sorun içermediğinden uygun olarak değerlendirilmiş ve elde edilen katsayılar yorumlanmıştır.

Trabzonspor için hesaplanan katsayılar göre diğer 3 takımın aksine Trabzonspor’un ligdeki performansının hisse senedi fiyatını etkilemediği görülmektedir. Galibiyeti, beraberliği ve mağlubiyeti temsil eden kukla değişkenlere ait katsayılar istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada İMKB’de hisse senetleri işlem gören dört büyük takımın (Beşiktaş,

Tablo 15 : Otokorelasyon Testi Sonuçları

Gözlem Sayısı: 827 Q istatistiği olasılıkları 4 ARMA terimi için ayarlanmıştır					
Otokorelasyon	Kısmi Korelasyon	AC	PAC	Q istatistiği	Olasılık
		1 -0,003	-0,003	0,0053	
		2 -0,005	-0,005	0,0272	
		3 0,003	0,003	0,0346	
		4 0,011	0,011	0,1356	
		5 0,030	0,030	0,8823	0,348
		6 0,040	0,040	2,1921	0,334
		7 -0,024	-0,024	2,6791	0,444
		8 -0,008	-0,008	2,7314	0,604
		9 0,013	0,012	2,8716	0,720
		10 -0,083	-0,085	8,6274	0,196
		11 -0,011	-0,013	8,7312	0,273
		12 -0,049	-0,050	10,729	0,218

Tablo 16 : Breusch Pagan Godfrey Değişen Varyanslılık Testi Sonuçları

Gözlem sayısı (n) x R ²	4.004123
Olasılık Ki kare	0.1351

Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor) süper ligdeki performanslarının hisse senedi getirilerini etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe'nin galibiyetlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu, mağlubiyet ve beraberliğin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Trabzonspor'da ise takımın ligde elde ettiği hiçbir sonucun hisse senedinin fiyatı üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar uluslararası literatürdeki ça-

lışmaların sonuçları ile genel olarak uyum göstermektedir. Futbol ve futbol seyircisi düşünüldüğünde hisse senedi fiyatını etkileyen finansal faktörlerin yanında fanatizm de önemli bir etken olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray futbol takımlarının Türkiye'de en fazla taraftara sahip olan takımlar oldukları düşünüldüğünde, bu büyük taraftar kitlesi içerisinde fanatik yatırımcıların da olması beklenebilir. Fanatizm, başarısızlığa üzülse de her durumda takımının arkasında durmayı başarıyı ise coşku ile karşılayıp bu başarıyı diğer her şeyin önünde tutmayı gerektirir. Bu açıdan bakıldığında üç büyük takımın mağlubiyetleri sonrasında hisse senedi fiyatlarının etkilenmemesi ve galibiyetleri sonrasındaki hisse senetlerindeki fiyat artışı fanatizm olgusu ile açıklanabilir.

Çalışmada sadece takımların süper ligde elde ettikleri sonuçların hisse senedi fiyatları üzerinde etkisi incelenmiştir. Bunun yanı sıra takımların kupa maçlarındaki performanslarının, uluslararası başarılarının, derbi maçları performanslarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin incelenmesi başka bir çalışmanın konusu olabilir. Araştırmada fiyat verileri analiz edilen spor kulüplerinden Beşiktaş tarafından kurulan şirketin esas sözleşmesi farklı bir özelliğe sahiptir. Diğer kulüpler sadece gelirler üzerine kuruludur. Buna karşın Beşiktaş kulübü

hem gelir hem de giderlerin bir havuzda toplandığı bir şirket yapılanmasını tercih etmiştir. Bu yapısal farklılığın maç sonuçlarına duyarlılıkta değişikliğe yol açmadığı gözlenmiştir. Bu gelişme, yukarıda ifade edilen fanatizm olgusu ve spor şirketlerinin yüksek temettü politikası nedeniyle bu hisse senetlerinin portföylerde uzun vadeli tutulmasının bir sonucu olabileceği değerlendirilmesine yönlendirmektedir. Sonraki çalışmalar açısından konunun bu boyutunun analizi gündeme gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- Ashton J. K. Gerrard B. and Hudson, R. (2003). Economic Impact Of National Sporting Success: Evidence From The London Stock Exchange. *Applied Economics Letters*. 10, 783–785
- Bell, A. Brooks, C. Matthews, D. and Sutcliffe, C. (2009). Over The Moon Or Sick As A Parrot? The Effects Of Football Results On A Club's Share Price. *ICMA Centre Discussion Papers in Finance*. DP2009-08: University of Reading
- Benkraiem, R. Louhichi, W. and Marques P. (2009). Market Reaction To Sporting Results The Case Of European Listed Football Clubs. *Management Decision*. Vol. 47 No.1. 100-109
- Berument, M. H. Ceylan, B. ve Ögüt-Eker G. (2009). Soccer, Stock Returns And Fanaticism: Evidence From Turkey. *The Sociological Science Journal*. 46. 594–600
- Boido C. and Fasano A. (2007). Football and Mood in Italian Stock Exchange The Icfai. *Journal of Behavioral Finance*. Vol. IV, No. 4
- Coşkun, M. (2008). *Sermaye Piyasaları*. Eskişehir: Genç Copy Center
- Devecioğlu, S., Çoban, B.(2003). Türkiye'de Spor Kulüplerinin Halka Arzı. *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*. T.S.E.,Yıl 42 Sayı 493
- Devecioğlu, S. (2004). Sporun Ekonomik Boyutu. *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*. T.S.E.Yıl 43 Sayı 511
- Devecioğlu, S. (2004). Halka Arz Edilen Spor Kulüplerinin Sportif Başarıları İle Piyasa Değerleri Arasındaki İlişki. *Sportmetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*. II (1) 11-18
- Devecioğlu, S. (2005). Türkiye'de Spor Sektörü Stratejilerinin Geliştirilmesi. *Verimlilik Dergisi*. 2005/2
- Dobson, S. ve Goddard J. (2001). *The Economics of Football*. Cambridge University Press, Cambridge
- Edmans A, Garcia D, Norli, Ø. (2007). Sports Sentiment And Stock Returns. *Journal of Finance* 62(4):1967–1998
- Gujarati, N. D. (2003). *Basic Econometrics*. Fourth Edition. McGraw-Hill Higher Education
- Klein, C. Zwergel, B. ve Heiden, S. (2009). On The Existence Of Sports Sentiment: The Relation Between Football Match Results And Stock Index Returns In Europe. *Review of Managerial Science*. 3:191–208
- Pinnuck, M. Potter B. (2006). Impact Of On-Field Football Success On The Off-Field Financial Performance Of AFL Football Clubs. *Accounting and Finance*. 46 499–517

Scholtens B. and Peenstra W. (2009). Scoring On The Stock Exchange? The Effect Of Football Matches On Stock Market Returns: An Event Study. *Applied Economics*. 41, 3231–3237

Samagaio, A. Couto, E. Caiado, J. Sporting, Financial And Stock Market Performance

In English Football: An Empirical Analysis Of Structural Relationships. 03 Haziran 2010 tarihinde <http://cemapre.iseg.utl.pt/archive/preprints/395.pdf> adresinden erişildi.

http://www.fesam.org/sur_makale.php?kod=2&url=uzman/ta024.htm 02.09.2009

“TİSK AKADEMİ” YAYIN İLKELERİ

1. Dergiye gönderilen yazılar Türkçe veya İngilizce olmalıdır ve yayınlanması istenen makaleler dört basılı kopya ve bir CD ile birlikte posta yoluyla, **TİSK Hoşdere Cad. Reşat Nuri Sokak No: 108 06540 Çankaya-ANKA-RA** adresine gönderilmelidir.
2. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
3. Dergiye gönderilen yazılar üç hakem tarafından değerlendirilecek olup, tüm raporların olumlu olması halinde Yayın Kurulu'nun kararına göre yayınlanacaktır. Hakemlerin ve yazarların isimleri gizli tutulacaktır.
4. Microsoft Word dosyası olarak hazırlanan her makale, belirlenmiş olan yazım formatları (Times New Roman-12 punto) çerçevesinde en fazla 40 sayfa olmalıdır.

Ayrıca, en fazla 150'şer kelimeden oluşacak İngilizce ve Türkçe özet, en az üç Türkçe ve üç İngilizce anahtar sözcük ile birlikte, makalenin başlığı, yazar ismi, kurumu ve yazarların adresleri ile telefon numaralarının bulunduğu üst kapak sayfası gönderilmelidir. Makale başlığı ayrıca makalenin ilk sayfasında da yer almalıdır.

5. Makalelerin uluslararası endeks kodları belirtilmelidir. (örneğin ekonomi ile ilgili yazılar için “JEL Kodu” gibi)
6. Tablolar ve şekiller metin içinde yer almalıdır. Bütün tablolar ve şemalara başlık ve sıra numarası verilmelidir. Denklemlere de ayrıca sıra numarası verilmeli ve sıra numarası parantez içinde sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.

Tablolar ve şekiller, ayrıca 'excel' formatında gönderilmelidir.

7. Kaynaklar makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

Yararlanılan ve gönderme yapılan kaynaklar, aşağıda örnekleri sunulan **APA Referanslama Yöntemi** ile yazılmalıdır.

- Metin içindeki atıflar, yazarın adı cümle içinde geçiyorsa;

Keynes (1930, s.125)

Yazarın adı cümle içinde geçmiyorsa;

(Keynes, 1930, s.125) şeklinde yazılmalıdır.

- Metin içinde ikiden fazla yazarlı kitaplara atıfta bulunurken ilk seferinde bütün isimler kullanılmalı; aynı yayına daha sonra yapılan atıflarda sadece birinci isim yazılmalı, diğer yazarlar için “ve diğerleri” ibaresi kullanılmalıdır.

Houston ve diğerleri (1979)

Kaynakça listesinde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

- Kitaplar kaynakça listesinde aşağıdaki şekilde yer almalıdır:

Yazar, BAŞ HARFLERİ. (Yıl). Başlık. Baskı. Basıldığı Yer: Basımevinin İsmi

Layard, R., Nickel, S. ve Jackman, R. (1991). *Unemployment, Macroeconomic Performance and the Labour Market*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press

- Makaleler kaynakça listesinde aşağıdaki şekilde yer almalıdır:

Yazar, BAŞ HARFLERİ. (Yıl). Makalenin Başlığı. Derginin İsmi. Cilt Numarası, İlk ve Son Sayfa Numaraları

Tarling, R. ve Wilkinson, F. (1985). Mark-Up Pricing, Inflation and Distributional Shares. *Cambridge Journal of Economics*. 9, 85-179

- İnternette alınan dokümanlar kaynakça listesinde aşağıdaki şekilde yer almalıdır:

Eichengreen, B., Jeanne, O. (1998). Currency Crisis and Unemployment: Sterling in 1931. National Bureau of Economic Research Paper No.6563. 50, 750-765

21 Aralık 2009 tarihinde <http://www.nber.org/papers/html> adresinden erişildi.

NOTLAR:

NOTLAR:

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Hoşdere Caddesi, Reşat Nuri Sokak No: 108 06540 Çankaya-ANKARA
www.tisk.org.tr • tisk@tisk.org.tr

